Г. В. Середницька

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

7 клас

Опорні конспекти

Київ
Книги України

УДК 94 (477)(075.3)
ББК 63.3(4УКР) я721
С32

С32 **Середницька Г.В.**
Історія України: 7 кл.: Опорні конспекти. – К.: Книги України, 2013. – 202 с.

ISBN 978-966-2331-00-4

Навчальний посібник підготовлено відповідно до нової програми для загальноосвітніх навчальних закладів (5–11 класи). У ньому вміщено навчальний матеріал, що охоплює період доби середньовіччя на території України (від виникнення і розвитку Київської Русі і до кінця XV ст.), який систематизовано, згруповано, узагальнено у вигляді доступних, чітких, зрозумілих логічних схем.

Враховано неоднозначність поглядів на низку подій і фактів з історії України цього періоду. Матеріал викладено з позицій історичної науки кінця XX – початку XXI ст.

Посібник призначено для вчителів, учнів шкіл, гімназій, ліцеїв, для підготовки до зовнішнього тестування, для студентів навчальних закладів, а також усіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3(4УКР) я721

Навчальне видання
Середницька Ганна Володимирівна
Історія України
7 клас
Опорні конспекти
Відповідальна за випуск *Г. Постнікова*
Редактор *Н. Кунцевська*
Комп'ютерна верстка *М. Гальчанський*
Художнє оформлення *І. Медведовської*

Підписано до друку 14.07.12. Формат 84х108/32.
Папір друк. Друк офсетний. Гарнітура шкільна.
Умовн.-друк. арк. 10,61

Висновок державної санітарно-епідеміологічної експертизи Міністерства охорони здоров'я України № 5.03.02-04/15808 від 12.04.05.

ISBN 978-966-2331-00-4

Вступ

Історія України — це наука про розвиток людського суспільства на українських землях. Вона досліджує історію народів, які в різні часи проживали на території України, розвиток їхньої державності та матеріальної і духовної культури.

"Історія — це свідок століть, факел істини, душа пам'яті, наставниця життя!"

"Оглядаючи з високих київських пагорбів далекі простори поза Дніпром, дослуховуючись голосу віків, мимоволі замислюєшся: звідки ми пішли і чиї ми діти?"

Український народ має свою давню історію. Вона складна і суперечлива, велична і славна, коріння її сягає у сиву давнину. Вивчення давньої історії України має велике значення для з'ясування походження українського народу, формування основ його способу життя, його державності, культури, світогляду, ментальності, його зв'язків з іншими народами.

Історія України тісно пов'язана з іншими науками: етнографією, археологією, українознавством, та спирається на знання з географії, культури, літератури тощо. Вона є складовою частиною всесвітньої історії.

Україна завжди була багатим, привабливим краєм, що зумовлювало навали численних агресорів, які розоряли наш край, спричиняли трагізм історичної долі українського народу.

Вивчення минулого кожним громадянином нашої Батьківщини важливе, бо без минулого не можна зрозуміти сучасне. Пам'ятаймо слова великого Кобзаря: „Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього".

Знання давньої історії України допомагає краще зрозуміти українські традиції, матеріальне виробництво, культуру українського народу, витоки яких сягають у сиву давнину.

Історична освіта озброює кожну людину певним історичним світоглядом, навчає з фактів життя робити загальні історичні висновки.

Курс історії України містить важливі відомості зі всесвітньої історії, особливо з історії Польщі, Литви, Росії, Туреччини та інших держав. Боротьба проти агресорів, політичні ідеї демократизму, свободи, що проникали в Україну з Європи, сприяли розбудові українського суспільства, піднесенню його боротьби за свободу, національну незалежність і державність.

У свою чергу, боротьба українського народу проти кочових орд печенігів, половців, монголо-татар, турків рятувала європейські народи, створювала їм сприятливі умови для прогресивного розвитку.

Загальна характеристика України

Україна — велика держава, розташована у Східній Європі.

Територія — понад 603,7 тис. кв. км.

Простягається із заходу на схід на 1316 км, з півночі на південь — на 893 км.

Загальна протяжність кордону України — 7698 км.

З них: з Росією — 2484 км,
з Білорусією — 952 км,
з Румунією — 608 км,
з Польщею — 542 км,
зі Словаччиною — 98 км,
з Угорщиною — 35 км,
з Молдовою — 1194 км.

Протяжність морського кордону України — 1758 км (вздовж Чорного моря — 1533 км, вздовж Азовського — 225 км).

На території України поблизу Рахова на Закарпатті встановлено знак географічного центра Європи.

Центр України — селище Добровеличківка на Кіровоградщині.

Великі території України мають рівнинний характер, значна частина покрита лісами Галицького, Волинського та Подільського плато.

Гірські райони: на заході — Українські Карпати, які простягаються смугою завдовжки понад 270 км і завширшки 100–110 км, найвища гора — Говерла (2061 м); на півдні — Кримські гори.

Клімат — помірно-континентальний, лише на крайньому півдні Криму субтропічний. Найбільшою річкою є Дніпро, із загальної довжини якої 2201 км на Україну припадає 981 км.

Висновок

М'який клімат, багата природа, вигідне географічне положення між Заходом і Сходом, Північчю і Півднем створювали сприятливі умови для формування слов'янства.

Середньовічна Україна

Вивчення давньої історії України свідчить про те, що народи, які жили тут у давнину, пройшли ті самі сходинки прогресивного розвитку, що й усе цивілізоване людство.

Із падінням Західної Римської імперії (476 р.) розпочалася епоха середньовіччя (раннього феодалізму). Почався процес формування сучасних європейських народів, утворення середньовічних держав. Усі ці події мали істотне значення для східних слов'ян, у тому числі для слов'янських племен на території України.

Для слов'ян це був час швидкого розпаду первісного ладу й появи деяких ознак феодального ладу.

Цю добу вчені називають військовою демократією.

Військова демократія — перехідна від первісного ладу до класового суспільства форма суспільного устрою, для якої характерна велика роль вождя та його дружини у вирішенні всіх питань життя суспільства за збереження таких демократичних інститутів влади, як народні збори та народне ополчення.

У період раннього середньовіччя територію України заселяли різні племена й народи, що становили основи осілих землеробських культур та основи племен, які прикочували з Азії. Вони залишили значний слід в історії та культурних традиціях місцевого населення, в складанні праслов'янського етнічного народу. Тут залишили свій слід скіфи, сармати, греки, готи, гуни, монголи, турки, литовці, поляки, угорці та інші.

На підставі археологічних даних можна стверджувати, що слов'яни (праслов'яни) виокремилися з індоєвропейської спільноти у II тис. до н. е. й до раннього середньовіччя змінювали час від часу місце свого проживання.

У першій половині I тис. до н. е. у південних районах Східної Європи, крім слов'ян, жили також скіфи, сармати, готи, фракійці, які у IV–V ст. відійшли на південь і південний захід або ж були асимільовані слов'янськими племенами.

Перші відомості про слов'ян, які проживали на великій території між Дніпром та Віслою, від степів Північного Причорномор'я до берегів Балтики, належать до I ст. н.е.

Населення території України було тісно пов'язане з Середземномор'ям та деякими іншими регіонами Європи та Азії.

Серед істориків є різні думки про хронологічні межі українського середньовіччя.

Більшість із них дотримується думки, що доба середніх віків в українській історії **розпочинається з I тис. н. е. і закінчується XV ст.**

Періоди українського середньовіччя

1. **Раннє середньовіччя: середина I тис. н. е. — перша половина XI ст.**

Це період великих племінних об'єднань на території сучасної України, виникнення Київської Русі та зростання її могутності, коли був її великий міжнародний авторитет і військова міць, які поєднувалися з високим рівнем економічного розвитку, час виникнення християнства, зародження нових суспільних відносин.

2. **Розвинене середньовіччя: друга половина XI – середина XIV ст.**

Це період роздроблення Київської Русі, постійних чвар і зіткнення егоїстичних інтересів різних князівських кланів, а тому вона була ослабленою усобицями. Навала орд Батия завдала непоправної шкоди Русі, бо у вогні пожеж було знищено міста й села, матеріальні й культурні цінності. Ординське іго загальмувало економічний, політичний та культурний розвиток українських земель.

3. **Пізнє середньовіччя: друга половина XIV–XV ст.**

Україна втратила свою правлячу династію і не змогла протистояти експансії сусідів (Польщі, Литви, Московського та Молдовського князівств). Нещадно плюндрували Південну Україну орди Кримського ханства.

Походження слов'ян

Проблема походження слов'ян ставить багато питань, які впродовж багатьох років викликають жваві дискусії.

Є різні теорії вчених про походження слов'ян: про територію, де відбувався процес формування слов'ян, і про час, коли слов'яни вперше з'явилися як етнічна спільнота.

1. **Автохтонна теорія** доводить, що слов'яни — автохтонне (місцеве, корінне) населення індоєвропейського походження, на яке мали вплив різні прийшлі племена.
2. **Міграційна теорія** доводить, що слов'яни прийшли з Передньої або Малої Азії на сучасну територію України у першій половині I тис. н. е.

Більшість учених вважають, що слов'яни — це автохтонне населення сучасної України.

Починаючи з II тис. до н. е., з маси племен, які утворювали індоєвропейську мовну і культурну спільноту, почала виокремлюватися слов'янська група племен і розвиватися самостійно зі своєю культурою, мовою, традиціями та особливостями.

Існують різні пояснення щодо походження терміна "слов'яни":
- слов'яни — це племена, що існують на землях венедів;
- слов'янин означає вільний, непідкорений;
- слов'яни — це "сли" (посли) народу "вене" (венедів).

Писемні відомості про слов'ян

I–II ст. н.е. Перші згадки давньослов'янських племен у творах античних вчених:
- Плінія Старшого (23–79 рр. н.е.) — римського історика і географа, який у своїй праці "Природнича історія" розповідає про венедів, вирізняючи їх серед германців і сарматів;
- Корнелія Таціта (55–120 рр. н.е.) — римського історика, який у своїй праці "Германія" називає венедів з-поміж сусідів германців;
- Клавдія Птоломея (100–178 рр.) — грецького астронома і географа, який у своїй праці "Географія" теж згадує про слов'ян — венедів.

За їхніми відомостями, венеди (венети) займали значну територію Східної і Центральної Європи між Дніпром і Віслою, від степів північного Причорномор'я до узбережжя Балтійського моря.

VI ст. Вперше з'явилася назва "слов'яни"

VI–VII ст. Про слов'ян подають відомості візантійські історики:
- Прокопій Кесарійський — візантійський історик (друга пол. VI ст.) — у своїй праці "Війна з готами" описує племена слов'ян, їхній побут, господарство, життя та суспільний лад;
- Маврикій Стратег — імператор Візантії (VI ст. н.е.) – у книзі "Тактика і стратегія", або "Стратегіон", теж згадує про слов'ян, дає опис їх побуту, господарства, військової справи;

- Йордан (VI ст.) — візантійський хроніст — повідомляє про групи слов'ян (склавінів і антів) у книзі "Гетика" (551 р.).

X ст. Відомості про слов'ян дають арабські та західноєвропейські джерела:

- Ібн-Даст (X ст.) — арабський письменник, який свідчив, що слов'яни займалися хліборобством, скотарством, що ці племена суворі й войовничі. Описує про такий звичай слов'ян: коли народжується син, тоді батько перед народженим кладе меч і промовляє: "Не залишаю тобі у спадщину ніякого майна, матимеш лише те, що здобудеш своїм мечем";
- Аль-Масурді (20–50-ті роки X ст.) — арабський письменник, який описував про різні слов'янські племена;
- Ібн-Ясуб (60-ті роки X ст.) — арабський письменник, який вказував, що слов'яни – люди сміливі, трудолюбиві, багаті.

Речові відомості про слов'ян

Археологічна культура — це група споріднених речових пам'яток, що розташовані на значних територіях, належать до певного історичного періоду і мають спільні ознаки, які визначаються місцевими особливостями.

В археології досліджено культури предків східних слов'ян.

1. **Зарубинецька культура (III ст. до н. е. – II ст. н. е.).**

Свою назву дістало від могильника біля села Зарубинці, тепер Переяслав-Хмельницького району Київської області.

Відкрив і дослідив археолог Вікентій Хвойка у 1899 році.

Племена зарубинецької доби (венеди) займалися:

- землеробством (землю орали дерев'яними ралами, вирощували пшеницю, ячмінь, просо, коноплі, льон);
- скотарством (розводили корів, биків, коней, овець, свиней);
- рибальством;
- полюванням (полювали на ведмедів, зубрів, диких свиней, оленів, лосів та іншу дичину);
- бортництвом (збиранням меду диких бджіл);
- ремеслами (гончарством, ткацтвом, ювелірною справою, ковальством, деревообробкою тощо);
- торгівлею (торгували з провінціями Римської імперії, грецькими містами-державами Причорномор'я, сарматами).

Під час розкопок було виявлено залізні знаряддя праці: сокири, серпи, ножі, зернотерки, залізні наконечники стріл і списів, риболовні гачки.

Нині відомо близько 500 поселень і майже 1000 поховань зарубинецького типу.

Для зарубинецьких мешканців характерними були невеликі укріплені городища; будинки зводили з дерева, потім обмазували глиною та білили.

Основні складові частини культури зарубинецьких племен стали тим грунтом, на якому відбувався подальший історичний прогрес східнослов'янських племен.

Із другої половини I ст. н. е. території, заселені представниками зарубинецької культури, опинилися в зоні експансії сарматів. Це змусило їх залишити освоєні землі й відійти у Верхнє Подніпров'я і Південне Побужжя. Кінець зарубинецькій спільноті раннього слов'янства поклала експансія германських племен готів.

2. **Черняхівська культура (II–VII ст.).**

Назва походить від села Черняхів Кагарлицького району Київської області.

Цю культуру відкрив В. Хвойка у 1900–1901 рр.

Залишки цієї культури трапляються від Карпат до Сіверського Дінця.

У племен черняхівської культури був високий рівень:

- орного землеробства (використання рала із широким залізним наконечником);
- скотарства;
- ремісництва (розвинено гончарство, виплавлення й оброблення металів, знали секрети виготовлення скла, виготовлення речей з дерева тощо).

Підтримували зв'язки з сусідами: скіфами, сарматами, готами, аланами, з населенням східних провінцій Римської імперії (про це свідчать знахідки римських монет). Вони торгували хлібом, худобою, медом, воском, хутрами, рибою тощо.

Учені вважають, що слов'янські племена черняхівської культури називалися антами. Нині відомо майже 5 тис. черняхівських поселень, які розміщувалися на розлогих схилах річок та струмків. Занепад черняхівської культури пов'язують з навалою гунів.

Анти

(кінець IV – початок VII ст.)

Створювали східну гілку слов'ян і заселяли територію від Дунаю до гирла Дону й Азовського моря.

Візантійські хроністи VI ст. розповідають у своїх хроніках про суспільний лад, звичаї, побут та військове мистецтво антів. Антів зображували високими, світловолосими, сильними людьми, які легко переносять холод, спеку, нестачі і злигодні.

Вони утворили державне утворення — **Антську державу**. У землеробстві використовували перелогову систему, розвивалися у них різноманітні ремесла.

Споруджували укріплені городища, бо зазнавали постійних нападів сусідніх племен – хозарів, готів, гунів, аварів. Анти вели війни проти Візантії. До нас дійшли імена таких антських князів: Божа, Ардагаста, Пирагаста та інших.

Є відомості, що цар (князь) Бож вів боротьбу проти готів, що напали на землю антів. Спочатку він переміг ворога, але пізніше потрапив у полон із синами і 70 старійшинами й загинув жорстокою смертю.

М. Грушевський вважав антів предками українського народу.

602 р. Держава антів загинула під натиском аварів.

Назва антів зникла з письмових джерел, їхній племінний союз розпався.

Зовнішній вигляд слов'ян

Слов'яни високі на зріст, міцні тілом, надзвичайно сильні, легко переносять спеку і холод.

В одних письмових джерелах вони з русявим волоссям та синіми очима, носили довгі вуса, а бороди переважно стригли. Волосся підстригали в кружок або голили зовсім, залишаючи тільки довгий чуб.

Прокопій Кесарійський у книзі "Війна з готами" вказував, що колір обличчя в них зовсім білий, волосся не русяве і не переходить у чорне, а рудувате і до того ж — у всіх.

"Наші люди були колись здебільшого русяві, з ясними (синіми або сірими) очима... Були терпеливі на холод, негоду, голод. Любили пісні, музику, гулянки, ігрища, забавки; мали веселу вдачу, були охочі до меду, пива. Вельми привітні і ласкаві були до чужого чоловіка, як йому доводиться бути між нашими людьми. Чужого чоловіка, гостя (купця) кожен було нагодує, напоїть, оборонить, обдарує" (Г. Коваленко "Українська історія").

Слов'яни були дуже привітними, волелюбними, з великою пошаною ставилися до жінок, роботящі. В походах витривалі, у боях — хоробрі. Надзвичайно цінували свободу, не давали нікому себе підкорити і їх не можна було примусити до рабства.

"Вирушаючи на війну, багато з них іде на ворога пішим, тримаючи в руках невеликий щит і дротик; панцирів вони не носять...", — писав Прокопій Кесарійський.

Побут, звичаї та вірування

Ранні слов'яни селилися здебільшого на берегах річок та озер. Житла слов'ян були заглиблені в землю, стіни дерев'яні (там, де було достатньо лісу) або плетені з хмизу (в тих місцях, де лісу було мало) й обмазані товстим шаром глини.

Будували підвальні ями для зберігання продуктів харчування. У кожній хаті була піч, складена з каміння і глини, розташована в кутку оселі. Дахи будинків були двосхилими, покритими деревом, очеретом або соломою. Свої поселення слов'яни укріпляли валами і ровами.

Східні слов'яни створили високу духовну культуру. У них сформувалася цілісна система релігійних вірувань, основними божествами були сили природи, існував разом з тим культ роду (предків). Вірили східні слов'яни також і в духів (русалок, мавок, лісовиків), мали численні обрядові свята, пов'язані зі зміною пір року. Носіями релігійних знань були жерці (волхви), які були не тільки релігійними діячами, а й оберігали надбані знання, звичаї та традиції. Акумулюючи досвід попередників, вони ставали особливою категорією членів племені, які відзначалися як носії знань про природу і довкілля.

Головними божествами для них були:

Дажбог — бог Сонця й добра,
Перун — бог грому та блискавки,
Сварог — бог неба,
Стрибог — бог вітру,
Ярило — бог весни,
Велес — захисник худоби,
Дана — богиня води,
Лада — богиня любові й краси,
Марена — богиня смерті тощо.

Слов'яни вірили, що в хатах живуть домовики, у лісах — лісовики, у водах і болотах — водяники і русалки. Щоб задобрити богів, у храмах-**капищах** приносили їм жертви у вигляді їжі, напоїв, тварин. У священних місцях ставили ідолів — кам'яні фігури богів, яким поклонялися.

Існував культ предків, вірили в потойбічне життя, про що свідчать поховальні обряди. Особливо урочисті похорони влаштовували князям і знатним дружинникам, у могилах яких археологи знаходять багато дорогоцінних речей, зброю, одяг, предмети домашнього вжитку. У похованнях простих людей знаходять лише знаряддя праці та речі домашнього вжитку.

Язичники — люди, які вірили в сили природи і поклонялися їм.

Східні слов'яни мали календар, який складався з 12 місяців і чотирьох пір року.

Новий рік розпочинався з початком польових робіт у березні (раніше цей місяць називали березоль).

Розвивалося у них мистецтво зі "звіриним" і "геометричним" жанровими стилями.

Висновки

1. Наші предки справили свій вплив на формування духовної та матеріальної скарбниці українського народу, який вийшов на історичну арену дещо пізніше — уже в середньовічні часи.
2. На початку I тисячоліття Південно-Східна Європа являла собою сплетіння різноетнічних груп, які поступово асимілювалися з місцевим народом. Слов'яни в цей час сформувалися як самостійна етнічна спільнота.
3. Різні народи, які в давнину проживали на території сучасної України, залишили значний слід в історії та культурних традиціях місцевого населення в складанні праслов'янського етнічного масиву, що зрештою у подальшому призвело до створення передумов для виникнення східнослов'янської держави — Київської Русі.
4. Степові кургани, давньоруські городища, безліч поселень — усі вони разом із немеркнучими рядками писаних документів становлять скарбницю історії нашого народу.

Етнічний (від грецького слова "етнос" — плем'я, народ) — народний, з ознаками, властивими для певного народу або племені.

Світогляд — система поглядів на світ.

Тема 1. Виникнення та розвиток Київської Русі

Велике переселення народів — це масові переміщення германських, слов'янських, тюркських та інших племен і вторгнення їх на територію Римської імперії.

Воно тривало з **IV ст.** до **VII ст.**

Причини Великого переселення народів

1. Різке похолодання, що призвело до створення несприятливих умов і змушувало племена шукати нові території.
2. Зростання чисельності племен, перенаселеність своєї території, що вело до нестачі необхідних умов існування.
3. Посилення майнової та соціальної нерівності.
4. Посилення ролі дружини та знаті.
5. Прагнення варварських племен примножити свої багатства за рахунок пограбування чужих земель.
6. Прагнення захопити нові землі, багаті пасовища для своєї худоби та військову здобич.
7. Тиск кочівників Сходу.
8. Схильність варварських племен до завоювання.
9. Занепад Римської імперії та її ослаблення.

Слов'яни під час Великого переселення народів

"Велике переселення народів започаткувало поділ слов'ян на ті етнічні групи, які залежно від історичних обставин заклали основи процесів формування сучасних слов'янських народів" (В. Баран).

II ст. до н.е. – III ст. н. е. — переміщення германських племен готів з Прибалтики до Причорномор'я. Спочатку готи мешкали на півдні сучасної Швеції, згодом покинули цю територію й оселилися на південному березі Балтійського моря і поблизу гирла Вісли. Під час переміщення готів вони витіснили сарматів, захопили грецькі міста-держави Ольвію і Тіру, заснували свою державу.

II–IV ст. Унаслідок просування на південь готів слов'янські племена були розділені на східних і західних. Поступово слов'яни заселили басейн ріки Ельби та південно-західне узбережжя Балтійського моря. З Причорномор'я готи робили походи на Балканський півострів та Малу Азію.

350–375 рр. Найвище піднесення готської держави за короля Германаріха. Готські легенди зараховують до складу "держави Германаріха" десятки племен, що мешкали від Балтійського моря до Чорного і від Карпатських гір до Волги.

375 р. Готів перемогли гунни (тюркські кочові племена, що прийшли з Азії), частково їх підкорили, а частково витіснили з Причорномор'я. Гуни утворили могутню державу, на чолі якої стояв Аттіла (займала територію між Доном і Карпатами). Гуни здійснювали походи в Галлію та Східну Римську імперію. Півстоліття вони здійснювали спустошливі походи на країни Західної Європи. Після смерті Аттіли гунська держава занепала.

469 р. Гуни були переможені Візантією.

Наприкінці V ст. – початок VI ст. Слов'яни, охоплені міграційними потоками, зумовленими Великим переселенням народів, пересувалися в різних напрямках, просувалися до Дунаю та Північного Причорномор'я (поклали початок південним слов'янам), обживали значні території Східної Європи. Розгром гунів відкрив шлях для розселення слов'ян на півдні та південному заході. Слов'яни масово переходили на південний берег Дунаю в обширні володіння Візантії і там оселялися, освоювали вільні землі на Балканському півострові, згодом утворили там низку народностей і держав. Вони стали стіною проти османських завойовників, захистивши від їхньої агресії країни Європи, та зберегли цивілізацію.

V ст. Навала кочових племен аварів (прийшли з території Середньої Азії).

60-ті роки VI ст. На середньому Дунаї створили свою сильну державу – Аварський каганат.

VII ст. Аварів було витіснено з Українського Причорномор'я.

IX ст. Аварська держава перестала існувати внаслідок ослаблення у війнах з Візантією, франками, слов'янами.

Питання прабатьківщини слов'ян є дискусійним у всесвітній історіографії. Існують такі точки зору.

1. **Міграційна концепція**: слов'яни прийшли з Передньої Азії на сучасну територію свого розташування в I тис. н.е. Цієї концепції дотримується меншість істориків світу.
2. **Слов'яни – автохтонне населення Європи** і прабатьківщину слов'ян треба шукати на тій території, яку вони заселяють на сьогоднішній день. Є різні концепції.

- Дунайська концепція, представником є В.Ключевський, який вважав прабатьківщиною слов'ян басейн Дунаю.
- Більшість чеських та польських істориків вважають, що прабатьківщиною слов'янства є басейн річок Вісла та Одер.
- Більшість сучасних українських істориків дотримуються концепції, що слов'яни формувалися одночасно на великій території від Вісли до Дніпра і протягом I тис. н.е. поступово поділилися на три гілки: західні, східні і південні слов'яни.

Висновок

Більшість істориків дотримується концепції автохтонності, а не міграційної концепції.

Кочовий спосіб життя — відсутність осілості, переселення з місця на місце зі своїм житлом та майном.

Осілий спосіб життя — постійне проживання на одному місці.

Міграційні процеси — переселення різних народів з однієї території на іншу.

Етногенез — походження народів.

Висновки

1. У IV–VII ст. племена і народності Європи внаслідок Великого переселення народів дуже перемішалися між собою.
2. Територія України в цей час була втягнута в загальноєвропейський процес "Великого переселення народів", яке підірвало могутність Західної Римської імперії і призвело до її занепаду.
3. Велике переселення народів надзвичайно змінило історичну карту Європи, закінчилося утворенням нових держав на карті Європи і ці зміни відіграли вирішальну роль у її подальшому розвитку.
4. Слов'янство як самостійна етнічна спільнота вийшло на історичну арену на початку I тисячоліття нашої ери під час Великого переселення народів.
5. Під час Великого переселення народів слов'яни просунулися далеко на північний схід, захід і південь, оселилися там, що привело до утворення трьох гілок слов'ян – східних, західних і південних.
6. У VII ст. слов'яни вже займали велику територію від Ельби на заході до середньої течії Дніпра на сході, від Балтійського моря на півночі до Дунаю і Чорного моря на півдні.

Розселення племінних союзів східних слов'ян у VIII – IX ст. на території України

Великі племінні об'єднання існували кілька століть. **VIII–IX ст.** Слов'яни розселилися на території Східної Європи і займали величезну територію — від Карпат до Оки і від Ладоги до Чорного моря. Цінним джерелом про розселення слов'ян є літопис "Повість минулих літ", написаний ченцем Києво-Печерського монастиря **Нестором.** У цей час на території між Карпатами і Волгою проживало 14 союзів східнослов'янських племен. У них засновувалися і міста – головні державно-політичні, економічні і культурні центри.

На території сучасної України було вісім союзів слов'янських племен.

1. ***Поляни*** — проживали навколо **Києва,** який був їхнім головним політичним центром.
2. ***Древляни*** — займали землі південного басейну Прип'яті, Горині, західного берега Дніпра і північного басейну Тетерева. Їхній центр – **Іскоростень.**
3. ***Сіверяни*** — займали значну територію на схід від середньої течії Дніпра, басейн нижньої Десни, Сули, Псла і Ворскли аж до верхів'їв Сіверського Дінця. Їхніми політичними центрами були міста **Чернігів, Новгород-Сіверський і Переяслав.**
4. ***Тіверці*** — займали територію між нижніми течіями Дністра і Пруту і досягали Чорного моря. Їхнім політичним центром був **Білгород** над Дністром.
5. ***Уличі*** — жили між нижнім Дністром, Південним Бугом і Дніпром аж до Чорного моря. Їхнім політичним центром було місто **Олешня** на Дніпрі.
6. ***Волиняни*** — жили вздовж течії Західного Бугу.
7. ***Дуліби*** — жили на захід від полян у басейні Західного Бугу. Політичний центр волинян і дулібів — **Теребовля.**
8. ***Білі хорвати*** — жили в Карпатах і басейні верхнього Дністра. Політичним центром був **Ужгород.**

*Деякі історики волинян і дулібів об'єднують в один політичний союз і вважають, що на теренах України було **сім** політичних союзів.*

Згадані об'єднання племен мали подібну культуру з певними етнотериторіальними відмінностями, спільні риси в будівництві житла, ремеслах та хліборобстві, у похоронних обрядах і віруваннях.

На території сучасної Білорусі було два союзи слов'янських племен.

1. ***Полочани*** – жили у верхів'ях Західної Двіни. Їхнім політичним центром став **Полоцьк.**
2. ***Дреговичі*** – займали територію на північ від Прип'яті і на захід від верхнього Дніпра. Їхніми центрами були **Мінськ, Пінськ, Туров.**

На території сучасної Росії було чотири союзи слов'янських племен.

1. ***Словени*** – займали територію, що прилягала до озер Ільмень, Ладозького, Онезького аж до верхів'я Волги. Їхнім центром був **Новгород.**
2. ***Кривичі*** – їхні землі прилягали до Чудського озера, Балтійського моря, верхів'їв Волги, Дніпра і Західної Двіни. Їхнім центром було місто **Псков.**
3. ***Радомичі*** – жили понад середнім Дніпром і верхньою Десною, а їхнім політичним центром було місто **Смоленськ.**
4. ***В'ятичі*** – займали територію у верхів'ях Волги, в басейні Оки. Важливими центрами були **Рязань, Муром, Владимир, Суздаль, Ростов.**

Кожне із східнослов'янських племен мало свій центр, де жили князь і дружина, містилися основні культові споруди, присвячені язичеським богам, і були зосереджені економічні ресурси. Ці племінні центри найчастіше мали укріплення із земляних валів та ровів, були справжніми фортецями. В годину небезпеки за стінами такої фортеці переховувалися місцеві жителі – селяни, ремісники.

Сусіди східнослов'янських племен

Сусідами східнослов'янських племен у VI–VIII ст. були:

1. Із середини VI ст. зі сходу у Північному Причорномор'ї з'явилися орди тюркомовних племен **аварів,** які нападали на землі антів і спустошували їх. Вони оселилися в Середньому Подунав'ї, створивши державу – **Аварський каганат.**
   602 р. Антський племінний союз розпався під впливом постійних нападів аварів.
2. **Болгари** – тюркомовні племена, частина яких осіла на Камі та Волзі, створивши там на початку VII ст. державне утворення – **Волзьку Болгарію,** а інші, пройшовши через територію сучасної України, осіли у східній частині Балканського півострова, заснувавши державу – **Дунайську Болгарію.**
3. У VIII–IX ст. у басейнах Дону, Дінця та в Приазов'ї оселилася значна частина **аланських та болгарських** племен. Східні слов'яни підтримували економічні та культурні зв'язки з цими племенами.

4. Із середини VII ст. у Прикаспії та біля підніжжя Кавказьких гі[р] після розпаду Тюркського каганату утворилася держава – **Хо[-] зарський каганат**, яка досягла найбільшої могутності у VIII с[т.] Столиця держави – м. Ітіль. Близько 731 р. хозари прийнял[и] іудейську віру. Хозари здійснювали грабіжницькі походи прот[и] сусідів, їм платили данину поляни, сіверяни, в'ятичі, радомич[і.] Коли хозарський загін напав на землю полян і зажадав від ни[х] данину, то поляни замість данини дали хозарам від кожного дом[у] по мечу. Хозарські вельможі розцінили таку данину як симво[л] непокірності і вони не помилилися, бо згодом поляни перестал[и] платити данину хозарам.
5. З півночі слов'янам загрожували **нормани (варяги)**, які зі Скан[-] динавії на них нападали. Вони збирали данину з ільменськи[х] слов'ян, кривичів. Нормани теж торгували зі слов'янами, слу[-] жили у складі найманих військових дружин.
З IX ст. скандинавські мореплавці почали освоювати новий тор[-] говий шлях на південь, який дістав назву "із варягів у греки". З озера Ільмень малими річками і річковими волоками їхні човни простували до верхів'їв Дніпра, а вже звідти Дніпром опускалися до Чорного моря.
6. На заході сусідами східних слов'ян були **західні слов'яни.**
7. Наприкінці IX ст. у південноукраїнських степах з'явилися племе[-] на тюркського походження – **печеніги**, які здійснювали грабіж[-] ницькі напади на східних слов'ян.

Етнічні й державотворчі процеси в період утворення Київської Русі

Утворення великих і могутніх об'єднань племен було важливим етапом еволюції східнослов'янського суспільства на шляху до виникнення феодальної державності.

Причини виникнення держави

Удосконалення знарядь праці та форм ведення господарства

V

Зростання продуктивності праці

V

Поява надлишків

V

Привласнення їх родоплемінною верхівкою

V

Поява майнової нерівності, виникнення соціально неоднорідного суспільства, зародження соціальних верств та класів

V

Формування приватної власності на землю

V

Поява експлуатації

V

Виникнення суперечностей

V

Утворення держави

VI–VIII ст. Із союзів племен виникають прадержавні об'єднання – племінні **княжіння**, які стали основою державності у східних слов'ян. Союзи племен очолювали вожді — **князі**, які мали велику владу. Формування держави відбувалося через захоплення влади князями та об'єднання ними слов'янських племен.

Основні ознаки державності у середньовічному суспільстві:

- наявність території;
- розміщення населення не за племінним, а за територіальним принципом;
- поява влади, не пов'язаної з волевиявленням народу, а тому влада відчужена від народу;
- визнання населенням країни влади держави, незалежність цієї влади в прийнятті рішень;
- створюються органи управління цієї території;
- збирання данини для утримання апарату влади;
- успадкування влади князем;
- наявність законів – загальнообов'язкових правил поведінки, які встановлює й охороняє держава;
- військо стає основною силою, що забезпечує існування влади;

- розвиток і вдосконалення господарства сприяв політичному згу-
туванню і дальшому розвитку процесу державотворення;
- зародження й утвердження на Русі феодальних відносин;
- наростання соціальної напруги вимагали сильної влади, з поту-
ним апаратом примусу;
- необхідні були нові методи управління у зв'язку зі збільшення
розмірів території, зростанням військової активності;
- прагнення отримати великі прибутки від великих торговельни
шляхів у разі налагодження утримання їх і охорони;
- територіальна, етнічна, мовно-культурна спільність племен, я
створювали державність;
- поява політичних центрів, зростання і посилення ролі Києва.

Протягом VI–VIII ст. союзи слов'янських племен еволюціону вали у прадержавні утворення — **племінні княжіння**. Писемні дже рела зафіксували існування додержавних об'єднань дулібів, біли хорватів і полян.

Арабські автори називають існування у VIII–IX ст. таких трьо додержавних об'єднань східних слов'ян:

- Куявія (Куябія) — вважають, що це Київська земля;
- Славія — одні вважають, що це Новгородська земля, інші — Переяславська;
- Артанія — одні вважають, що це Рязань, інші — Тмутаракань треті — що це Чернігів, інші — що це Ростово-Суздальськ земля, деякі, що це Перемишлянська земля.

Одні вчені вважають їх протодержавами, тобто такими, що пе редували державі, а інші — державами. Вони послугували фунда ментом формування державності у східних слов'ян.

Формування держави відбувалося через захоплення влади кня зями та об'єднання ними слов'янських племен. Полянську держа ву Куявія на середньому Подніпров'ї ще називають "Руська земля" яка об'єднала полян, древлян, сіверян, дреговичів і полочан.

Кінець IX ст. "Руська земля" стала політичним і територіальним ядром утворення єдиної держави слов'ян — Київської Русі.

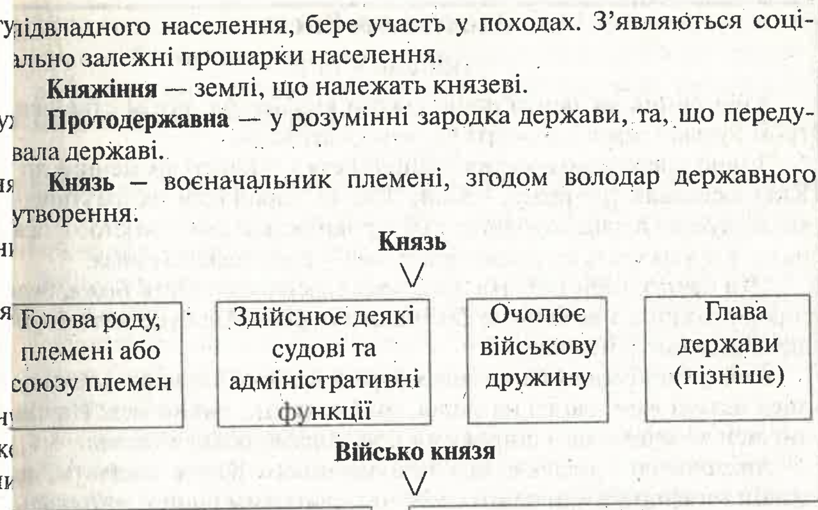
Формування племінних князівств супроводжувалося змінами в соціальній структурі суспільства. У слов'ян відбувся розклад родоплемінних відносин. Виділилася правляча верхівка — князі-вожді, княжа дружина. Занепадає роль віче. Збройне ополчення змінила княжа дружина, яка разом із князем збирала данину і

підвладного населення, бере участь у походах. З'являються соціально залежні прошарки населення.

Княжіння — землі, що належать князеві.

Протодержавна — у розумінні зародка держави, та, що передувала державі.

Князь — воєначальник племені, згодом володар державного утворення.

Продуктивність праці — кількість продукції, яку людина може виробити за певний період часу.

Експлуатація — привласнення того, що створили своєю працею інші люди.

Князівство — державне утворення на чолі з князем.

Дружинники — збройні воїни, які служили вождям племені, князям за винагороду.

Держава — форма політичної організації суспільства й основне знаряддя політичної влади, яка характеризується визначеною територією, має систему органів влади та управління, систему законів та систему податків.

Заснування Києва

(кінець V ст.)

Київ виник як центр полянського князівства, потім став цен тром Руської землі і нарешті Київської держави.

Згідно з легендою про заснування міста з "Повісті временних літ Київ заснували три брати – Кий, Щек та Хорив їхня сестра Либідь які збудували перше городище на Старокиївській землі. Місто дістал назву Київ на честь старшого брата Кия – полянського князя.

"Чи бачите гори оці? На цих горах возсіяє благодать Божа, буд город великий, і воздвигне Бог багато церков. Це буде мати горо дам Руським" (Літопис).

Київ розташований на схилах берега Дніпра. З півночі розкину лися великі ліси, багаті на звірів, гриби, ягоди, дикий мед. На пів дні ліси чергувалися з широкими просторами родючої землі.

Археологічні дослідження стародавнього Києва свідчать, щ на цій території жили ранні слов'яни з високим рівнем матеріальн ної культури.

За археологічними розкопками можна судити, що в V–VI с Київ став політичним і культурним центром руських племен.

На межі VIII–IX ст. Київ перетворився на значний політични міжплемінний центр, поступово навколо нього було об'єднан значні території між Балтійським та Чорним морями.

Видатний археолог В. Хвойка на початку XX ст., а також архе ологи 60–80-х років XX ст. виявили залишки укріплень на Старо київській землі, залишки культових споруд (язичницькі капища де стояли ідоли), залишки слов'янських жител, кераміку, ювелірн вироби тощо.

Місто було укріплено трьома захисними валами. Перший – споруджений ще за прадавніх часів, другий — наприкінці X ст., третій — за князювання Ярослава Мудрого.

До 1500-річчя Києва у 1982 р. було встановлено знак на честь за сновників міста (скульптор В. Бородай, архітектор М. Фещенко).

Причини швидкого зростання Києва

1. Сприятливі географічні умови території Києва, що зумовил його піднесення.
2. Дніпро – водна магістраль.
3. Зручні природні умови для захисту від ворожих вторгнень.
4. Київ розташований на кордоні багатьох союзів східноєвропей ських племен.
5. Місцевість навколо Києва багата родючими землями, густими лісами. Тут були сприятливі умови для заняття слов'ян землеробством, скотарством, полюванням, рибальством, промислами, ремеслами і торгівлею.

Висновки

Заснування Києва започаткувало новий період в історії східних слов'ян – епоху Київської держави, яка залишила яскравий слід в історії тогочасної Європи.

Виникнувши на межі двох епох – стародавньої та середньовічної, — він став тим центром, який був біля витоків східнослов'янської народності, столицею однієї з найбільших і наймогутніших ранньофеодальних держав Європи – Київської Русі.

3. Київ відіграв визначальну роль в історії Руської землі як політичний центр ранньої середньовічної держави – спочатку Куябії, а потім Русі, став основним політичним і культурним центром руських племен, а пізніше – столицею ранньофеодальної держави – Київської Русі.
4. Київ літописці називали "привабливістю світу", а західноєвропейські хроністи порівнювали його зі славою Константинополя.
5. У IX ст. Київ став великим ремісничо-торговельним центром Східної Європи, бо стояв на перехресті важливих торгових шляхів. Через Київ пролягав дніпровський торговий водний шлях, відомий в історії під назвою "із варягів у греки". Завдяки цьому шляху Русь підтримувала торгові зв'язки з Болгарією, Константинополем, Швецією, Римом тощо.
6. У IX ст. Київ отримав назву „матерів городів руських", а в XII ст. „честь, слава і глава всіх руських земель".
7. У червні 1982 р. український народ відзначав 1500-річчя існування Києва. Відтоді кияни щорічно святкують день міста.

Князь Кий

(кінець V – перша третина VI ст.)

Учені вважають, що Кий був реальною історичною та видатною особою того часу, засновником правлячої династії — Києвичів— держави східних слов'ян — "Руської землі" з центром у Києві.

Його діяльність:

- князював у племені полян;

- вів боротьбу з кочовими племенами;
- ходив у далекі походи на Дунай і Волгу;
- закінчив спорудження міста на Дніпрі;
- утвердив Київ як політичний центр східнослов'янської держав
- підтримував зв'язки з візантійським імператором;
- відвідав Царград (Константинополь) у 528 р. на запрошен імператора Юстиніана;
- візантійським імператором був прийнятий з велики почестями;
- уклав торгову угоду з Візантією;
- зі своєю дружиною здобув чимало перемог над волзькими камськими болгарами;
- намагаючись закріпити свою владу на Дунаї, збудував фортег Києвець, але не зумів там укріпитися.

Значення його діяльності

1. Зміцніла князівська влада.
2. Київ було перетворено на культурний і політичний центр.
3. У східних слов'ян утворилася держава.

Висновки

1. Племінні союзи східних слов'ян поступово переростали на утв рення вищого рівня —племінні князівства.
2. Їх єднали спільність господарювання, мови, культури, територ альна близькість, подібність побуту і звичаїв, що підготувало гру для утворення великої ранньофеодальної слов'янської держави.
3. Вищий рівень розвитку матеріальної і духовної культури, ро виток феодальних відносин у східних слов'ян у період ранньо середньовіччя зумовили переростання їхніх племінних союзів державні об'єднання – князівства, які стали початком утворен Київської Русі.
4. Наприкінці VIII — у середині IX ст. складаються держав об'єднання у східних слов'ян.
5. Виникнення держави — закономірний результат внутрішньо розвитку суспільства, досягнення ним такого рівня суспільн економічного розвитку, коли державність стає історично необ хідною.
6. Окремі елементи ж державності формувалися під впливом уж існуючих держав — насамперед таких давніх і розвинених, як В зантія.

Київська держава за перших князів

Походження назви "Русь"

нують різні версії походження назви "Русь".

Руси – варязького походження, а назва "Русь" походить від фінської назви одного з племен норманів — шведів або від місцевості у Скандинавії з подібною назвою.

"Русь" — іранського походження.

Хозарська теорія О. Пріцака (професора Гарвардського університету у США) твердить, що поляни не слов'яни, а різновид хозарів.

Сарматська – від "руси", яку араби і візантійці використовували стосовно сарматів, що проживали поряд зі слов'янами з Антського союзу.

Більшість істориків вважає, що назва "Русь" **автохтонного** (місце-ого) походження:

- про це свідчать назви річок на Подніпров'ї: Рось, Росава, Рута, Роставиця;
- деякі ісламські мандрівники і письменники називали русів слов'янськими племенами;
- у письмових джерелах назва "Русь" уперше згадується 837 роом;
- вважають, що Руссю також називалося одне з племен полянського союзу.

Назва "Україна" означає територію, що була основою держави — Київська Русь XI–XII ст. Уперше цей термін уживається в Київському літописі **1187 р.** щодо Переяславської землі.

Особливості державно-адміністративного устрою Київської Русі

1. Федеративний устрій.
2. Приєднані землі ще мали велику самостійність.
3. Великий князь Київський мало втручався у внутрішнє життя цих земель.
4. Обов'язками земель було:
   - сплачувати данину;
   - брати участь у військових походах разом з київським князем.

Федерація — об'єднання племен, родів під спільною верховною владою.

Особливості Київської Русі:

- економічну основу держави становили вільні селяни — о
щинники;
- **вотчини** — великі феодальні землеволодіння, що їх передава у спадщину, тільки починали зароджуватися, а панівними во стали лише наприкінці XI ст.;
- велику роль продовжувала відігравати місцева родоплемін знать;
- феодальні повинності існували в основному у формі данини
- збереглися залишки родоплемінного ладу:
  — віче (народні збори);
  — народне ополчення;
  — звичай кровної помсти за вбивства родичів тощо;
- відчутними були залишки язичества;
- на Русі, на відміну від країн Західної Європи, не було занеп ду міст у період раннього середньовіччя, тому іноземці назива Русь "країною міст".

Плем'я — сукупність певної кількості родів, пов'язаних між бою спільним походженням і віруваннями, однаковими **звичая** та обрядами.

Етапи Київської Русі

I етап (перша половина IX–кінець X ст.) — об'єднання племе східних слов'ян і виникнення давньоруської держави. За це період відбулися перші кроки становлення Київської Ру розширилася її територія та розпочався розвиток феодальн відносин.

II етап (кінець X – середина XI ст.) — період найбільшого розквіту могутності Київської Русі. За цей період відбулося об'єднанн східнослов'янських земель навколо Києва, зміцнен державної влади, вдосконалення управління, розквіт Київськ Русі та зростання її міжнародного авторитету.

III етап (кінець XI – середина XIII ст.) — період занепаду і політичн роздробленості.

исновок

ержава Київська Русь виникла внаслідок довготривалого внутріш-ього розвитку східних слов'ян, розкладу в них первісного ладу.

Державно-адміністративний устрій Київської Русі

Великий князь

Володар усієї землі й держави.

У руках князя зосереджено всю законодавчу і виконавчу владу.

Він — верховний суддя, керівник дружини (війська)

Князь спирався на:

оярську Раду	**Адміністративний апарат**	**Військо**	**Суд**	**Казну, яка поповнювалася:**
орадчий князеві, падалася багатих снатних одалів)	**Намісники** — місцеві князі, які мали велику владу на місцях. **Воєводи** — керували військом. **Під'їзні** — збирачі оброку, данини. **Тіуни** — управителі князівського дому. **Посадники** — правили в містах від імені князя	• Княжа дружина • Флот • Удільні полки • Вої — ополчення селян і міщан	• Княжий суд • Церковний суд • Вотчинний (феодальний) суд	— даниною; — штрафами; — податками; — митними зборами

В і ч е (народні збори)

Спочатку на віче вирішували важливі питання життя:

- карали ненависних представників князівської адміністрації;
- обирали та усували князів;
- оголошували війну;
- укладали мир;
- чинили суд тощо.

З розвитком феодальних відносин князь не зважав на віче.

Аскольд і Дір

Останніми князями династії Києвичів були Аскольд і Дір. давньоруських літописах вони завжди виступають разом, але, думку вчених, князювали вони не одночасно: Дір — у 30-ті роки ст., інші вважають, що в середині IX ст., треті — 80-ті роки IX ст. Аскольд — у 60-ті роки IX ст. Про Діра залишилося мало свідчен значно більше про Аскольда. Учені встановили, що ім'я Діра пор з Аскольдом у літопис вписано пізніше. Про те, що вони не княж ли разом, свідчать їхні поховання окремо один від одного:

- Діра поховано біля Софійського собору;
- Аскольда — на Дніпрових схилах, які в Києві називаю "Аскольдовою могилою".

Польський історик Ян Длугош вважав, що Аскольд і Дір — д рідних брати.

Арабський географ і мандрівник Аль-Масурі (X ст.) писав, щ Дір — це перший слов'янський цар, який володів великими міст ми, і що його столицю неодноразово відвідували арабські купці.

У 882 р. Аскольда і Діра (так записано у літописі) підступно вбі Олег, який захопив Київ і до якого перейшла влада в Новгороді пі ля смерті Рюрика у 879 р. (Олег став регентом малолітнього новг родського князя Ігоря Рюрика, який започаткував у Києві династі Рюриковичів).

На думку вчених-істориків, причиною загибелі їх була змо волхвів, які не хотіли поступитися своєю владою. Язичницькі жер шукали підтримки за межами князівства і знайшли її в Новгороді.

На думку академіка П. Толочка, у 882 році стався політичний п реворот, унаслідок якого київський престол посіла нова людина.

Регент – виконувач обов'язків глави держави в разі його тим часової недієздатності.

Централізована монархія – форма правління, за якої найвищ влада зосереджувалася в руках однієї особи – монарха, що управля країною з одного центру.

Князівська рада – дорадчий орган при великому князеві киї ському, у складі якого були бояри, старші дружинники, представ ники міської знаті і вищого духовенства.

Князювання Аскольда

(за літописом княжив між 862 – 882 роками.
Вбитий князем Олегом)

З ім'ям Аскольда пов'язано піднесення Київської держави (економічне, політичне, культурне).

За часів Аскольда Русь вийшла на широку арену міжнародної політики і стала гідним суперником Візантії.

Започаткував політику збирання земель союзів східнослов'янських племен навколо Києва .

За Аскольда Русь охоплювала найближчі до Києва території племінних союзів —полян, древлян, дреговичів та південно-західних сіверян.

Звільнив полян від сплати данини хозарам.

Проводив виважену й активну зовнішню політику.

Зміцнив Київську Русь, поставивши її нарівні з Візантією і Хозарією.

Київська держава міцно утвердилася на узбережжі Понту (Чорного моря).

Здійснював вдалі походи на володіння Візантії у 860, 863, 865, 874 роках, з якою було укладено вигідні договори.

860 р. Аскольд здійснив вдалий похід на Візантію. Княже військо (6–8 тис. воїнів) і флот у складі 200 кораблів обложили Константинополь з суходолу та моря. Імператора в столиці не було, бо перебував з військом у поході проти арабів, а візантійський флот був посланий для боротьби з піратами в Середземному морі. Коли візантійський імператор дізнався, що русичі почали облогу Константинополя і захопили передмістя столиці, то повернувся з походу й уклав з Аскольдом мирний договір, що мав характер капітуляції:

- Візантія сплачувала київському князеві щорічну данину;
- київський князь зобов'язувався надавати Візантії військову допомогу.

1. **865 р.** Укріпив кордони на південному березі Каспійського моря.

2. Для посилення свого авторитету й авторитету своєї влади Аскольд прийняв титул кагана, щоб прирівняти Київську Русь до могутньої держави того часу – Хозарського каганату.

Літопис свідчить, що після завершення вдалого походу 860 ро… Аскольд послав до Константинополя послів з проханням направи… на Русь місіонерів для святого хрещення населення держави. Че… деякий час до Києва з Константинополя прибув єпископ. Аскол… прийняв християнство і здійснив перше хрещення Русі, яке т… кнулося лише верхівки суспільства. Охрестити населення в… Київської держави і встановити християнство як офіційну релі… не вдалося.

Нова релігія зустріла опір з боку широких мас, які були язи…никами, язичницьких волхвів (жерців) і значної частини панів… верхівки. Результатом стало насильницьке усунення Аскольда… київського престолу за підтримки новгородського князя Олега.

Висновки

1. Наприкінці VIII – у середині IX ст. утворюються держа… об'єднання у східних слов'ян.
2. Значного розвитку і міжнародного визнання досягло Київс… князівство.
3. З ім'ям Аскольда пов'язане піднесення Київської держави, … позначилося на всіх сферах суспільного життя.

Правління Олега

(882–912 рр.)

882 р. Олег з великим військом пішов на південь, підступно в… Аскольда (Діра) і став княжити у Києві.

Він узяв собі титул князя руського, об'єднавши при цьому с…нослов'янські землі в єдину державу, й обрав столицею с… держави Київ.

Талановитий правитель і полководець, який мав неабиякий х… політика і дипломата.

У літописах, художніх творах до нас дійшла легенда про сме… Олега від укусу змії, яка виповзла з черепа його бойового коня.

На думку відомих українських дослідників С. Кульчицько… М. Котляра, князь загинув під час Каспійського походу до кордо… Перської держави.

Поховано Олега в Києві на горі Щекавиці, яка згодом стала на…ватися Олегівкою.

Внутрішня політика	Зовнішня політика
Відновив язичницький культ у Києві, за що волхви прозвали його **Віщим**. Жорстоко розправився з населенням Новгорода, що повстало проти приєднання до Києва. Увів оборонне будівництво, залог на кордонах, чого раніше не робилося. Розширив територію Київської держави за рахунок приєднання кривичів, сіверян, радимичів, древлян, дулібів, тиверців. Приборкав сусідів і змусив їх платити данину. Будував міста. Здійснював заходи, спрямовані на перетворення Києва на "матір городів руських".	1. **907 р.** Здійснив вдалий похід проти Візантії на чолі 80-тисячного війська, яке рухалося на 2 тис. човнів (**прибив свій щит на його воротах** на знак перемоги) та змусив її підписати вигідний для Русі договір, який відкривав широкі можливості для торгівлі руських купців. Умови договору: • Візантія зобов'язувалася платити контрибуцію по 12 гривень срібла на кожен човен; • щорічно давати данину на "руські городи", спершу на Київ, а тоді й на Чернігів, Переяслав, Полоцьк тощо; • купці отримали право на безмитну торгівлю; • їм надавалося місце проживання поблизу Константинополя в монастирі святого Мамонта, могли користуватися лазнею; • одержали дозвіл проходити в місто партіями по 50 осіб; • протягом 6 місяців їх постачали провіантом; • надавалися канати, якорі та все необхідне для морського переходу. 2. Згідно з договором з Візантією **911 р.**, який складався з 15 статей, було чітко визначено правові норми в русько-візантійських відносинах:

• візантійському імперато[...] ві довелося сплатити вел[...] контрибуцію (48 тисяч грив[...] золотом);

• були встановлені прав[...] розв'язання конфліктів;

• сторони несли рівну від[...] відальність за вбивства, бій[...] крадіжки;

• зобов'язувалися допомаг[...] один одному у рятуванні т[...] говельних суден;

• повертати полонених і вті[...] чів, а також визначено поряд[...] викупу полонених.

3. Здійснював успішні похо[...] проти хозарів.
4. Здійснив кілька походів [...] південно-західне узбере[...] жя Каспійського моря про[...] Арабського халіфату.
5. Організував опір угорськ[...] племенам, які в 898–896 [...] пройшли повз Київ і пересел[...] лися в середнє Подунав'я.

Значення його діяльності

1. За князювання Олега посилювалися об'єднавчі процеси, з[...] вершився процес утворення Київської держави, який став р[...] зультатом тривалої політичної, економічної та культурної ко[...] солідації східних слов'ян.
2. Зміцнив монархічну форму правління Русі.
3. Київська Русь утвердилася як рівноправний партнер Візанті[...] ської імперії.
4. Посилив військову могутність Київської Русі, що сприяло ак[...] тивізації її зовнішньополітичної діяльності.

Князь Ігор

(912–945 рр.)

Не претендував на владу до самої смерті Олега, бо визнавав його великий авторитет і організаторські здібності, вміння управляти державними справами.

Внутрішня політика	Зовнішня політика
[1.] Продовжив політику Олега, спрямовану на посилення центральної влади та об'єднання східнослов'янських племен в одній державі. [2.] Вів жорстоку боротьбу проти автономістських настроїв підкорених народів: • **914 р.** Зломив опір древлян, які намагалися вийти з-під влади Київського князя; • послабляв владу місцевих князів. 3. Приєднав територію уличів та тиверців між Дністром та Дунаєм. 4. **945 р.** Під час спроби вдруге зібрати данину з древлян був ними вбитий. Древляни, які повстали, розправилися з військом Ігоря, а його захопили в полон, прив'язали до двох молодих дерев, що росли поруч, і відпустили. Дерева його розірвали. Так про його смерть описує літопис.	1. Продовжуючи політику своїх попередників, Ігор здійснив кілька походів на Візантію: • **941 р.** Було організовано воєнну експедицію, яка пересувалася на десятках тисяч суден, але під Константинополем була спалена "грецьким вогнем"; • **944 р.** Невдалий похід Ігоря проти Візантії. Було підписано договір, який був менш вигідний для русичів, ніж договір 911 року: – руські купці позбавлялися права безмитної торгівлі у Константинополі; – було обмежено купівлю купцями коштовних тканин; – руські воїни мусили обороняти кримські володіння Візантії від кочівників; – київський князь зобов'язувався не нападати на володіння Візантії; – не утримувати військових гарнізонів у гирлі Дніпра. 2. У 913 і 943 роках Ігор здійснив два походи у Закавказзя, які дали змогу київським купцям торгувати на Сході.

3. На південних рубежах Русі 915 р. вперше з'явилися п… ченіги, які уклали з Києвс… мирну угоду й відкочували … Дунаю, але вже в 930 р. Ігоре… довелося воювати з ними.

Значення діяльності

1. Намагався продовжити лінію на зміцнення Русі та об'єднанн… всіх східнослов'янських земель.
2. Головний зміст зовнішньої політики вбачав у зміцненні авто… ритету держави й забезпеченні інтересів торгівлі з іноземним… країнами.
3. Зі смертю Ігоря закінчився перший етап у розвитку державност… на Русі.

Данина — у стародавні часи назва натурального або грошового п… датку, що його сплачували підкорені племена на користь своїх п… реможців. У IX ст. київські князі перетворили данину на прям… державний податок, який сплачувало все населення держави.

Полюддя — об'їзд підвладних князеві земель, із яких він збирав д… нину власноручно.

Дружина — загін воїнів, об'єднаних навколо вождя племені, а зг… дом — князя.

Повіз — данина, яку селяни самі привозили князям.

Походи проти Візантії

Причини походів

1. Походи на Візантію мали за мету розширення сфери впливу… захист кордонів і економічні інтереси Київської Русі, якій бу… необхідний вихід до Чорного моря.
2. Руські князі були зацікавлені вести торгівлю з впливовою дер… жавою — Візантійською імперією.
3. Візантія вабила київських князів як багата імперія, яку, в раз… перемоги, можна було обкласти даниною.
4. Інтенсивні контакти з Візантією (війни чи торгівля) сприяли… проростанню паростків цивілізації у східнослов'янському сус… пільстві.

Константинополь став головним центром збуту данини, яку київські князі збирали з підкорених племен.

Константинополь як загальновизнаний релігійний і культурний центр Сходу приваблював князів Київської Русі.

Київські князі намагалися закріпити свій контроль на Чорноморському узбережжі та в гирлі Дунаю.

Боротьба з сильною державою на той час – Візантією — сприяла зростанню міжнародного авторитету Київської Русі.

У боротьбі з сильнішим супротивником, яким була Візантія, київські князі намагалися самоутвердити слов'янську державність на міжнародній арені.

Висновки

1. За князювання перших князів – Аскольда, Олега, Ігоря — відбулося становлення Київської Русі, об'єднання східнослов'янських племен в єдину державу, яка зміцнювалася, вдосконалювалося її управління.
2. Розширилася територія Київської Русі, посилились її військова могутність та авторитет.
3. Київська Русь добилася міжнародного визнання, розвинула торговельні відносини з Візантією та іншими країнами, стала знаною в Європі.
4. Київська Русь стала однією з найбільших держав Європи, яка проводила активну зовнішню політику.
5. Піднесення Київської Русі позначилося на всіх сферах суспільного життя: розвитку економіки, політичного життя, культури.
6. Утворення у IX ст. Київської держави мало велике історичне значення: східнослов'янські племена об'єдналися в єдину державу, яка впродовж 400 років свого існування була однією з найбільших і наймогутніших держав у Європі.
7. Було закладено традиції державотворення на території України, що дало могутній поштовх розвиткові української народності та її самобутньої культури.

Київська Русь за князювання Ольги і Святослава

Княгиня Ольга, її реформи

(князювала з 945 р. по 964 р.)

Після вбивства чоловіка Київською державою стала правит його дружина – княгиня Ольга, бо їхньому сину – Святославові тоді було лише три роки. Ольга князювала від імені малолітньої сина Святослава, але твердо тримала владу в руках.

Княгиня Ольга, за хрещенням Олена, почитається православної церквою **Рівноапостольною,** яка прилучила її до лику **Святих.** Як рі ноапостольну її канонізовано **1547 р.** Вона виявила себе прекрасни розумним, енергійним і далекоглядним державним діячем.

Смілива, з великою силою волі, хитрістю і дипломатичним так том, вона протягом двох десятиріч правила державою і виступала літописі в ореолі мудрості і жіночої чарівності. Керувала країною ро зумно й обачно.

В історію увійшла під прізвиськом **Мудрої.**

Існують численні легенди про походження княгині Ольги.

За однією з легенд, вона – дочка простого перевізника, за іншою – дочка боярина, за третьою її називають дочкою перського князя а деякі приписують болгарське походження. Деякі історики (Таубе П. Ковалевський) називають її рідною дочкою Олега, а тому їй так повага і шана. Більшість істориків уважають, що Ольга – слов'ян ського походження, а не чужинка.

Після вбивства Ігоря древлянами (945 р.) Ольга вирішила при боркати древлян:

- розправилася з послами древлян, які прибули до Києва;
- спалила місто Іскоростень – столицю древлян;
- знищила частину його жителів;
- древлянського князя Мала та його дочку Малушу взяла в полон.

Існує переказ про взяття Ольгою столиці древлян – Іскоростеня Ольга від кожного двору попросила данину – по три голуби і три го робці. Птахам прив'язали до ніжок клоччя, підпалили і відпустили Вони полетіли до своїх гнізд, під дахи будинків. Місто почало горі ти. Частину жителів було знищено, а тих, що залишилися живими обкладено даниною.

За словами літописця, древлянського князя Мала та його дочк Малушу взяли в полон. Ольга поселила Мала в невеличке село між Коростенем і Києвом, яке й нині носить його ім'я — Малин, а юну красуню забрала до свого палацу ключницею.

Висловлювання літописців, стародавніх авторів, видатних учених про княгиню Ольгу

. Нестор-літописець називає її "світанком перед сонцем", "наймудрішою серед усіх людей".

Сучасники її внука Володимира називали "наймудрішою серед чоловіків".

. Стародавні перекази нарікали Ольгу хитрою.

Охрещення Ольги дало підстави назвати її "світанком перед сонцем".

. Київський митрополит Іларіон порівнював її з Володимиром Великим, а їх обидвох — з Константином Великим та його матір'ю Оленою, за яких християнство стало державною релігією.

. У північно-руському фольклорі X–XI ст. Ольга зображується вродливою, сміливою, хитрою і мудрою правителькою.

. Церква назвала її святою.

3. І. Крип'якевич вказував, що "жінка впродовж кільканадцяти років мала владу у великій державі..., що є свідченням її великого таланту".

. І. Дорошенко зазначав, що княгиня Ольга "є прототипом пізніших гетьманш і полковниць козацької доби, які за відсутності своїх чоловіків правили краєм, видавали універсали..."

10. М. Грушевський високо оцінив визначні успіхи Ольги в питаннях укріплення держави: "Ольга держала сильною рукою державну систему й не дала їй ні ослабнути, ні розвалитися".

11. М. Карамзін писав про княгиню Ольгу: "Великі князі до часів Ольги воювали – вона керувала державою".

У липні 969 року Ольга померла і була похована на рідній землі за християнським обрядом. Перше місце її поховання невідоме. Але з історичних джерел відомо, що князь Володимир Великий переніс її останки до Десятинної церкви, яку збудував, і поховав у кам'яному саркофазі. Церкву було зруйновано у 1240 р. монгольськими ордами.

У пам'яті народній Ольга залишилася взірцем шанованої жінки, що свято виконує свої обов'язки: шанує пам'ять свого чоловіка, виховує сина Святослава і внука Володимира, мудро править державою, дає лад і в своєму домі, і в державі.

1839 р. Біля Печерського майдану було збудовано церкву Святої Ольги.

1911 р. У Києві за проектом скульптора І. Кавалерідзе було вс
новлено багатофігурний пам'ятник „Княгині Ользі Святій", як
розміщувався там, де сучасна площа Толстого. На пам'ятнику б
зображення княгині Ольги в центрі, по боках якої стояли пос
Андрія Первозванного, Кирила та Мефодія.

1919 р. Зі встановленням більшовицької влади в Києві скульпт
княгині Ольги скинули, а на її місці встановили бюст Т. Г. Шевч
ка, а бокові фігури були оббиті фанерою.

1920 р. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові перенесли до іншого місця.

1923 р. Було остаточно знято всі фігури.

У період незалежності України у 1996 р. знову Ользі було постав
но пам'ятник у Києві з білого італійського мармуру.

Встановлено високу урядову нагороду — орден княгині Ольг

У 1987 р. встановлено статую княгині Ольги роботи П. Кар
шенка поблизу Нью-Йорка.

Внутрішня політика

1. Намагалася обмежити прерогативи місцевої знаті, закріпивши
   княжою скарбницею виняткові права на багаті хутровим звір
   землі, що забезпечувало їй постійний прибуток.
2. Було зроблено позначки на деревах, каменях, стовпах, які озн
   ...ли князівську власність на землю та мисливські угіддя.
3. Щоб запобігти новим виступам з боку підлеглих племен, Ольг
   провела реформу, якою унормувала розміри повинностей з ф
   одально залежного населення:
   - було запроваджено норми данини, податків – "уроки", "о
     роки", "дані", щоб регламентувати повинності (такі термін
     вживає літописець);
   - створено "устави", щоб ними керувалися княжі дружинник
     збираючи данину;
   - данину приймали від населення в укріплених пунктах – "ст
     новищах" – опорних пунктах центральної влади на місця
     спеціально послані представники київської адміністрації
     певний визначений час за визначеними розмірами;
   - встановила місця збору данини – "погости" – адміні
     тративно-господарські осередки, куди зносилася данина
     де княжі люди забирали зібрану данину, тут здійснювалис
     князівські розпорядження, чинився суд;

- дві частини данини відправляли до Києва як державний прибуток, третю частину – до Вишгорода в Ольжин двір і вона була прибутком княгині (Вишгород — місто княгині Ольги).

Адміністративна і судова системи Київської держави поширювалися на всі підвладні Києву землі племінних княжінь.

. Розбудовувала Київ.

. Було збудовано резиденцію Ольги у Києві – двоповерхову кам'яну споруду, простору і величаву, з могутніми мурами, прикрашену мармуром, червоним шифером і декоративною керамікою.

. Сама об'їздила на санях та возі майже всі свої володіння: річками Десна, Мста, була в Новгороді, Пскові, закладала нові села, міста, наставляла у них урядників. Літописець повідомляє, що у Пскові, мов реліквію, зберігали сани, якими вона подорожувала.

3. Сама прийняла християнство і доклала багато зусиль для поширення нової релігії.

Зовнішня політика

У зовнішніх зносинах надавала перевагу дипломатії, переговорам. Війн не вела, а більше думала про внутрішній спокій і лад у державі, а тому дбала, щоб була сприятлива міжнародна обстановка.

1. **946 р. (або 957 р.).** Княгиня у супроводі великого посольства з понад 100 осіб (16 двірських жінок, священика Григорія, 20 послів, 44 купців, двох перекладачів, 18 служниць та інших) відвідала Константинополь і була прийнята візантійським імператором, який згідно з літописною розповіддю був зачарований її красою і розумом. Прагнула оженити сина Святослава на візантійській принцесі. Ользі було влаштовано пишний прийом, запрошено на імператорські обіди, іподромні перегони тощо.

   Візантійський імператор Константин Багрянородний у творі "Про церемонії" описав цей візит. Ольга вела розмову з імператором сидячи, що було надзвичайним привілеєм, яким до того іноземне посольство не користувалося.
2. Згодом княгиня вдруге відвідала Константинополь, було укладено союзницьку угоду, що зміцнила господарські та культурні зв'язки з цією могутньою державою.
3. Щоб домогтися більших поступок з боку Візантії, Ольга активізувала дипломатичні відносини із західноєвропейськими державами.

4. **959 р.** Відправила послів до германського імператора Оттона проханням направити до Києва єпископів і священиків.

961 р. На Русь прибула від Оттона I місія єпископа Адальбер маючи на меті прилучити Русь до римо-католицького світу, а успіху не мала, бо під загрозою фізичної розправи з боку язичн ків змушена була рятуватися втечею у 962 році.

Дипломатія — діяльність керівників держав і урядів, спрямована досягнення цілей зовнішньої політики захист інтересів держав її громадян у зарубіжних країнах.

Реформи — перетворення, зміни, нововведення.

Висновки

1. Майже 20 років мирно, а не силою управляла своєю велико державою, приділяючи основну увагу внутрішнім справам.
2. Значно зміцнила Київську державу, що заклало традиції держа вотворення на території сучасної України.

Прихід Святослава до влади
(княжив у 964–972 рр.)

Відважний, войовничий, хоробрий, мудрий правитель, люби рідну землю. Видатний полководець і видний діяч Київської Рус улюбленець свого війська. Отримав прізвиська "засойовник" "воїн", "хоробрий". Уся діяльність князя була спрямована на зміц нення Київської Русі, на піднесення її рівня до Візантії.

З молодих років у військових походах. У походи не брав ні во зів, ні військового обозу, навіть казана, щоб варити їжу, а смажи м'ясо на розжареному вугіллі. Спати лягав просто неба, поклав ши під голову сідло.

Усю свою політику проводив чесно, гордо стояв перед ворогом не лякався печенізьких, хозарських та інших мечів. Не любив під ступності і зради.

Святослав — справжній рицар, дуже відважний. А як ішов з ким воювати, то сповіщав: "Іду на ви!" За роки свого короткого прав ління пройшов походами зі Сходу на Захід, від Каспійського моря до Балканського півострова. "Не любо мені сидіти в Києві", — го ворив Святослав.

Сміливий, з рицарською вдачею, Святослав — "перший запо ожець на київському престолі", за словами М. Грушевського, ціле воє життя провів у війнах і походах.

Візантійський мемуарист X ст. Лев Диякон, сучасник Свято лава, так описав портрет київського князя: "Помірного зросту, не адто високого і не дуже низького, з кошлатими бровами, з густим, уже довгим волоссям над верхньою губою. Голова в нього була зо сім голою, але з одного її боку звисало пасмо волосся — ознака натного роду; міцна потилиця, широкі груди та всі інші частини іла були цілком порівнянні, однак вигляд він мав похмурий і ди ий. В одне вухо у нього було втягнуто золоту сережку, вона була рикрашена двома перлинами. Одяг його білий і відрізнявся від дягу його оточення тільки чистотою".

Діяльність Святослава важко оцінити однозначно. Дбаючи про зміцнення міжнародних позицій Київської Русі, він мало займався і внутрішніми проблемами.

"Святослав — це вояка-князь, який кохався у походах, але дома в князівстві порядкувала громада, а він навіть не втручався до її розпорядків" (М. Аркас).

"Святослав не хитрий чудодій, що все робить шуткою, а сміли вий і чесний лицар-войовник, що у всім виступає відкрито і сміли во, не шукає здобичі ані багатства, цінить тільки славу воєнну і для неї однієї живе" (М. Грушевський).

Деякі історики та видні діячі дають Святославові негативну оцінку. Наприклад, український поет Є. Маланюк вказує, що "як суспільний варяг, Святослав не був ані дипломатом, ані навіть по літиком".

Однозначно, що Великий князь київський Святослав уписав славну сторінку в історію становлення давньоруської держави, він розширив її територію і зміцнив міжнародний авторитет, "се Олек сандр нашої давньої історії".

Внутрішня політика

1. Продовжив політику своїх попередників щодо об'єднання східнослов'янських земель навколо Києва.
2. Провів адміністративну реформу: старшого сина Ярополка він посадив своїм намісником у Києві, молодшого Олега — в Овручі

в деревлянській землі, а позашлюбного сина Володимира пос
правити від свого імені до Новогорода. Цим він зробив пе
спробу зміцнити великокнязівську владу.

3. Святослав дотримувався язичеської віри.
4. Хотів перенести столицю своєї держави у місто Переяславець
Дунаї, але цих намірів не здійснив.

Зовнішня політика

1. Підкорив слов'янське плем'я в'ятичів, визволивши його з-
влади хозар.
2. Остаточно розгромив Хозарський каганат, що заважав діяльно
ті купців на Близькому Сході і протягом кількох століть загрож
вав східним слов'янам.
3. Підкорив на Північному Кавказі ясів (осетинів) і косогів (ад
гейців).
4. Двічі князь Святослав вирушав з великим військом до бере
Дунаю, Балканських гір, загрожував самому Константинопол
але мети не досяг. Об'єднані армії Візантії та Болгарії змуси
Святослава, незважаючи на героїзм його дружини, залишити з
войовані багаті землі.
5. Знесилений важкими боями, оточений підступними ордами п
ченігів загін Святослава був розгромлений у **872 р.** на Дніпро
ських порогах, коли повертався до Києва. З його черепа хан Ку
наказав зробити чашу, обковану золотом, з якої пив вино.

Похід проти Хозарського каганату

965 р. Святослав завдав нищівної поразки Хозарському каганатов
що постійно зазіхав на східнослов'янські землі, довгий ча
насильно обкладав їх даниною, перешкоджав торгівлі Ру
Святослав оволодів столицею Хозарського ханства — місто
Ітіль. З цього часу над землями в'ятичів та сіверян більше н
нависала загроза з боку хазар.

Перемога над Хозарією сприяла прискоренню процес
об'єднання східних слов'ян у єдину державу.

Утім, з іншого боку, падіння Хозарського каганату відкрило
шлях на Київську Русь кочовим народам Сходу, насамперед пече-
нігам. З цього часу печеніги становили постійну загрозу для Київ-
ської Русі, нападали на її землі, грабуючи і спустошуючи їх, пере-
ривали також торгові шляхи на схід.

Балканські походи

Візантійський імператор боявся військової могутності Русі, але,
прагнучи використати її силу в боротьбі проти своїх супротивників,
клав зі Святославом союз проти дунайських болгар. Святослав за-
воював Дунайську Болгарію, здобув придунайські міста, заволодів
багатими придунайськими землями, змусив зважати на інтереси
Київської Русі (**968 р.**). Він зрозумів вигідне розташування цих зе-
мель, прагнув перенести туди центр своєї держави.

Успіхи Київської Русі стурбували візантійського імператора,
бо Русь почала зміцнюватися біля кордонів Візантійської держа-
ви, стояла на перешкоді подальшому поширенню впливу Візантії в
Криму і Причорномор'ї. Поява нового агресивного сусіда на своїх
кордонах не влаштовувала Візантію.

Візантія таємно підмовила печенігів напасти на Київ. Святослав
повернувся з Дунаю, відстояв рідне місто і знову пішов у Болгарію,
маючи намір перенести свою столицю у Подунав'я до заснованого
ним міста Переяславця.

Другий балканський похід (**969–972 рр.**) для руських воїнів ви-
явився невдалим. Проти Святослава виступила могутня армія Ві-
зантійської імперії. Візантійці взяли в облогу Святослава у місті
Доростолі на березі Дунаю. Облога тривала три місяці, під час якої
воїни Святослава робили сміливі вилазки, знищуючи облогові ма-
шини і наносячи великі втрати імператорським військам. Але за-
паси їжі в місті закінчувалися, почався голод. У 971 р. після низки
кривавих битв Святослав пішов на перемовини з Візантією, було
підписано мирну угоду, за якою Святослав відмовився від претен-
зій на візантійські володіння в Криму і на Дунаї, а візантійський
імператор зобов'язувався пропустити військо Святослава додому,
не чинити йому ніяких перешкод, забезпечивши харчами на дорогу
і в майбутньому ставитися до нього і його війська "як до друзів".

Коли Святослав з залишками своїх військ повертався додому,
печеніги підстерегли їх біля дніпровських порогів і всіх перебили.
Загинув і Святослав

"І з мечем в руці поліг він
Смертю лицаря в бою,
За народ, за Україну
Склав він голову свою".
(О. Олесь)

Висновки

1. За князювання Ольги і Святослава відбулося посилення К[...]ської держави, вдосконалення її управління.
2. Було завершено об'єднання східнослов'янських земель в од[...] державі.
3. Своєю діяльністю вони сприяли зростанню її могутності, м[...]ності та міжнародного авторитету, її міжнародного визнання[...]
4. Посилилася її військова могутність і вона перетворилася на о[...] з найбільших і наймогутніших держав у Європі.
5. Особливого розмаху набрала зовнішньополітична діяльність.
6. Київська Русь взяла під свій контроль важливі торговельні ш[...]хи з країнами Сходу — арабськими країнами та Персією і[...] південному заході — з Болгарією та Візантією.
7. Досягнення у розвитку Київської Русі за князювання Ольги[...] Святослава стали фундаментом для подальшого її розвитку[...] їхніх наступників у XI–XII століттях.
8. Було закладено традиції державотворення на території сучас[...] України.
9. Київська Русь дала могутній поштовх розвиткові української [...]родності та її самобутньої культури.

Суспільний устрій Київської Русі в IX–X ст.

Склад та заняття населення

Населення Київської Русі складалося з таких верств:

1. Бояри — знатні землевласники - феодали:

- на вищому щаблі стояли великі бояри і "світлі князі", які во[...]лоділи окремими князівствами та містами;
- **заможні верстви населення:**
  – намісники;
  – великі купці — власники;
  – місцева знать.

2. Молодші люди:

- торговці;
- ремісники.

3. Вільні селяни — **смерди**, які платили київським князям данину, виконували в його володіннях різні роботи.

4. **Біднота-"чернь"** (ті, хто нічого не мали й наймалися на "чорну роботу"):

- чорнороби – в містах;
- залежні селяни – в селі:
  – **закупи** — закабалені селяни, які попадали в залежність від землевласника через позичку — "купу" — грошима, зерном, худобою;
  – **рядовичі** – залежні селяни від великого землевласника через укладення договору "ряду" про роботу на феодала;
  – **холопи** — повністю безправні люди, раби, які в основному працювали при дворі феодала.

Більшість населення проживало в селах та було зайнято в сільськогосподарському виробництві.

Життя людей у селі

Сільське господарство в цей час посідало провідне місце в економіці. Значних успіхів було досягнуто у вирощуванні жита, пшениці, ячменю, вівса, проса, коноплі, льону тощо.

Важливою галуззю сільського господарства було тваринництво, розвивалося конярство.

Становище окремих груп селян було неоднаковим. Значна частина їх на той час ще залишалися особисто вільними; вони називалися **смердами.** Головний обов'язок смердів — віддавати князеві данину різними продуктами. Князівські дружини їздили по селах і збирали данину.

З'являються великі князівські і боярські землеволодіння за рахунок земель общинників.

Князі й бояри мали великі земельні володіння – вотчини, які передавали в спадщину від батька до сина. Вони сформувалися наприкінці XI ст. У центрі вотчини був панський двір. Тут розміщувалися житловий будинок феодала, приміщення для слуг, господарські будівлі: комори для зберігання зерна, хлів і кошара для корів та овець, стайня для коней.

У кожній вотчині було багато слуг, які управляли господарств
феодала, обслуговували сім'ю пана.

Поблизу панського двору стояли убогі халупи залежних л
дей — закупів, рядовичів, холопів. Серед них були і ремісники,
обслуговували свого пана та селян, що жили довкола.

Селянські хати були вкриті соломою. Маленькі віконця проп
кали в хату мало світла, зимою їх закривали дошками. У морози
зом з людьми у хаті була дрібна худоба, домашня птиця. Обігріва
селянську хату по-чорному: піч не мала димаря, дим виходив чер
двері й отвір у даху.

Сім'ї кількох невеликих сіл чи одного великого об'єднувалис
селянську общину — **верв**.

Селянська община володіла лісами, пасовищами й водоймам
а орні землі перебували в індивідуальному володінні її членів.

Висновок

Як і в Західній Європі у Київській Русі встановився феодальн
лад, за якого вся земля і влада зосереджувалася у землевласників
феодалів, що пригноблювали залежних від них селян.

Міста і міське життя

У добу становлення феодального суспільства з подальш
розподілом праці, зі зростанням ремісничого виробництва і торгі
розширюються функції старих міст та з'являється багато нові
Міста ставали адміністративними, політичними, культурни
центрами, осередками ремісничого виробництва і торгів
Кількість міст поступово зростала:

- **IX–X ст.** У Київській Русі вже було 20 міст: Київ, Новгоро
Псков, Чернігів та інші, які стали центрами ремесла
торгівлі;
- **XI ст.** Міст було більше сотні;
- **XIII ст.** Налічувалося вже близько 300 поселень міського ти
з яких понад 100 – міста. В них мешкало до 15% населення Русі.

На Русі, на відміну від країн Західної Європи, не було занепа
міст у період раннього середньовіччя. Недарма іноземці назива
Київську Русь країною міст.

Міста були огороджені ровами й валами. Кожне з них ма
міцно укріплений **дитинець** (центральну частину міста), де зосе

еджувалися органи влади й управління, та **посад**, у якому мешкало
оргово-ремісниче населення міста.

Населення міст поділялося на:

- багатих купців і лихварів;
- середні верстви населення:
  - цехових майстрів;
  - ремісників;
  - середніх торговців;
- міську бідноту:
  - розорених ремісників;
  - дрібних торговців;
  - підмайстрів;
  - учнів у майстернях ремісників;
  - наймитів;
  - слуг;
  - чорноробів.

Багато княжих і боярських дворів були розташовані в містах або
біля них. У руках князів і бояр зосереджувалися великі багатства.
Так, лише в Києві на території князівських і боярських дворів знайдено понад 60 скарбів.

Значних успіхів у той час досягнуто у розвитку ремесла, що, як
і в західних країнах, було наслідком подальшого процесу розподілу
праці, відокремлення ремесла від сільського господарства. В ремісництві тільки із заліза асортимент виробів налічував 150 назв. У цей
час з'являються добре вироблені ремісничі інструменти: сокира,
долото, щипці, скоби, стріли тощо.

Подальший розвиток процесу поділу праці, розширення ремісничого виробництва та закріплення певних його видів за окремими
регіонами сприяло пожвавленню торгівлі в Київській Русі.

На противагу середньовічному Заходу, де земельна аристократія
не займалася торговельною діяльністю, в Київській Русі торгівлю
активно вели не лише купці, а й сам князь, а також князівські боярські слуги, міщани.

У містах постійно торгували різними товарами – відбувалися
торги, які збиралися раз, а іноді і два рази на тиждень. На торги
сходилися і з'їжджалися селяни з навколишніх сіл, привозили на
продаж продукти сільського господарства, а купували предмети
міського виробництва, яких не виготовляли сільські ремісники.

Щорічно у великих містах відбувалися ярмарки, на які

Висновки

1. Господарське життя Київської Русі відбувалося за умов пода[л]шого розвитку феодальних відносин.
2. Господарство Київської Русі від самого початку його існуван[ня] мало **натуральний характер**, за якого продукцію виробляли [не] на ринок, а для задоволення потреб самого виробництва.
3. Ремесла й промисли посідали важливе місце в економіці Ки[їв]ської Русі, сприяли поділові праці, зростанню і розширен[ню] торгівлі.
4. Становлення феодалізму викликало нові соціально-економі[чні] процеси, великі зрушення в громадському житті, появу нов[их] верств населення в суспільстві Давньоруської держави.

Тема 2. Київська Русь наприкінці X – у першій половині XI ст.

Володимир Великий

(980–1015 рр.)

Князь Володимир — один з найталановитіших і найяскравіших [по]літичних діячів тогочасної Європи, мужній, доброзичливий, [сп]раведливий, людина сильної волі, наполегливий у досягненні [по]ставлених завдань.

Великий будівничий і організатор української держави, талано[ви]тий полководець, мудрий дипломат. Він уособлював якісно новий [рі]вень управління державою. Про нього говорили, що він "ласкавий [д]о підданих і суворий до ворогів". Високо шанованим був за життя й [ст]ав таким популярним у наступних поколінь. Володимиром Крас[н]е Сонечко назвав народ князя у своїх билинах і сказаннях:

"І народ за серце й розум
Свого князя шанував:
"Красним сонечком" України
Володимира прозвав".

(О. Олесь)

В історії він дістав ім'я Володимир **Великий** та **Хреститель**. Церк[в]а канонізувала Володимира як **Святого**. Великим його прозвано [т]ому, що зробив він великою і міцною Київську Русь, яка досягла [в]исокого рівня військової могутності, стала в рівень з тогочасними [є]вропейськими державами.

"В історії він зветься Великим за велику вагомість його прав[л]іння" (М. Грушевський). У пам'яті нащадків залишився великим [х]рестителем Русі. "Князь Володимир започаткував нову добу в іс[т]орії Київської Русі, найголовнішим досягненням якого було впро[в]адження християнства в 988 році" (О. Субтельний).

Володимир – син князя Святослава і полонянки Малуші — дочки [д]ревлянського князя Мала, яка служила при князівському палаці кня[г]ині Ольги. В красуню Малушу закохався князь Святослав, але мати заборонила йому одружуватися на служанці. Дружиною Святослава стала гречанка, у них народилося двоє синів — Ярополк і Олег.

Коли у Малуші народився син, то його у неї відібрали, а її від[п]равили геть з князівського двору. Хлопчика виховувала княгиня

Ольга, а потім брат Малуші — боярин Добриня. Він виріс чудо державцем, який намагався втілити в життя багато нових і пот них для зміцнення держави реформ. Володимир став одним з н талановитіших політичних діячів тогочасної Європи.

Початок правління князя Володимира

Після смерті Святослава Великим київським князем став Я полк, Олег княжив в Овручі, Володимир — у Новгороді. Вони чали міжусобні криваві війни за великокнязівський київський п стол. Спочатку військове протистояння почалося між Ярополк і Олегом (977 р.). Олег загинув під час облоги Ярополком Овр Після цього Ярополк зі своїм військом пішов походом на Новго і Володимирові довелося тікати до варягів. Князь тверезо оці становище і зрозумів, що з купкою дружинників йому не встої проти війська Ярополка.

980 р. Володимир, спираючись на новгородську дружину і рягів, вигнав Ярополка з Києва, якого пізніше вбили дружинни Володимира. Так Володимир став княжити у Києві.

Територіальне зростання Київської Русі

1. **981–993 рр.** Походи князя Володимира на ятвягів, в'ятичів, лих хорватів, унаслідок яких усі східнослов'янські племена бу об'єднані навколо Києва.
2. У кожному князівстві посадив або своїх синів, або намісників такий спосіб покінчив з автономією давньоруських земель.
3. Власного дядька Добриню послав правити від свого імені Новгорода Великого, підкресливши цим своє намагання міц ше з'єднати Північ з Півднем держави.
4. За часів Володимира значно посилилися позиції східно лов'янської держави в районах Північного Причорномор Криму та Приазов'я.
5. За Володимира завершився процес складання державної тер торії, визначилися її кордони. На Сході Київська Русь сяга межиріччя Оки й Волги, на заході – Дністра, Карпат, Західно Бугу, Німану, Західної Двіни, на півночі — Чудського, Ладоз кого й Онезького озер, на півдні — Дністра, Дону, Росі, Сули Південного Бугу.

Територія держави до 1000 року сягала близько 800 тис. км² і стала найбільшою у Європі, її населення становило 5 млн осіб. Це була велика багатонаціональна держава, в якій, крім слов'ян, проживало ще понад 20 різних народів.

За Володимира зникають племінні назви (поляни, сіверяни та інші) і з'являються територіальні – кияни, чернігівці тощо.

Запровадження християнства як державної релігії (988 р.)

Причини прийняття християнства

Язичество не могло слугувати об'єднавчій політиці київського князя, тому потрібна була нова єдина релігія.

Збереження язичеської релігії перешкоджало державній, культурній, національній консолідації племен, які мешкали у централізованій державі Володимира.

Розвиток феодальних відносин, зростання нерівності вимагали нової релігії, яка б освячувала князівську владу, підносила авторитет князя, вчила терпіння та покори.

Потреби часу вимагали знайти в християнстві ідеологічну опору, якої держава раніше не мала.

Вплив країн Європи.

Спочатку Володимир зробив спробу створити в Києві єдиний зичеський пантеон, об'єднавши в ньому верховні божества окреих племен на чолі з Перуном. Однак язичество з його багатобожям і відсутністю єдиного верховного божества не могло служити об'єднавчій політиці київського князя.

Володимир довго роздумував, яку віру прийняти, і тому запроив до свого палацу представників різних релігій. Вислухав усіх і вирішив направити своїх посланців до різних країн, щоб вони вибрали найкращу релігію. Дуже вразила князя Володимира розповідь про храм Святої Софії в Константинополі. Було вирішено прийняти візантійський обряд.

Причини прийняття візантійського обряду

1. Такий вибір уже було здійснено раніше – Аскольдом і княгинею Ольгою.
2. Саме богослужіння, прекрасні храми викликали велике захоплення, мали величезний вплив на почуття і душі людей.

3. У візантійському обряді світська влада домінувала над рел
ною.
4. Мова богослужіння – церковнослов'янська.

Для піднесення авторитету Київської держави Володимир бажав одружитися з сестрою візантійського імператора Ва II – Анною. Візантійський імператор погодився на шлюб с сестри з Володимиром, але за умови прийняття Володими християнства.

Охрестившись сам у Херсонесі, Володимир зробив христи ство державною релігією, що мало велике позитивне значення

988 р. Володимир запросив в Україну грецького митрополи священиків, і вони почали хрестити народ спочатку у Києві, а тім по всій державі.

Людей хрестили у водах Дніпра і Почайни. Усіх язичеських лів Володимир наказав потопити. Процес прийняття християн був тривалим, часто примусовим.

Охрещення Володимира та його одруження на сестрі візан ського імператора ввело київських князів до християнської с європейських правителів.

Князь призначив 1/10 (десятину) своїх доходів на утрима церкви.

1853 р. Над місцем масового хрещення киян було встановл пам'ятник Володимиру (скульптор Демут-Малиновський), на ній з частин якого розміщено барельєф із зображенням сцени в дення християнства на Русі. Висота пам'ятника 20,4 м.

Портрет Володимира розміщено на банкноті української гри 1996 р.

Значення прийняття християнства на Русі

1. Християнство стало основою для створення могутньої центра зованої Київської держави.
2. Сприяло політичному і культурному об'єднанню східн слов'янських племен, а значить і формуванню українськ етносу.
3. Релігія зміцнювала панування князів і бояр та посилювала р виток феодальних відносин у Давньоруській державі.
4. Зріс авторитет самого князя, який перестав бути варварськ вождем.

. Введення нової віри зміцнило міжнародний авторитет Київської Русі, відкрило дорогу київським князям для міжнародних зв'язків з дворами Європи.
. Християнство вивело Київську Русь у передові європейські країни.
. Сприяло розширенню економічних і культурних зв'язків з багатьма народами.
. Допомогло налагодженню тісніших міжнародних зв'язків Русі з християнським світом, зокрема встановленню дипломатичних відносин з європейськими монархіями.
. Русь долучилася до європейської цивілізації.
10. Стимулювало розвиток писемності, літератури, архітектури та мистецтва.
11. У Київській Русі поширилася грамота, виготовлення пергаменту, паперу, переписування й оздоблення книг, церковний хоровий спів.
12. Монастирі стають центрами ученості і літописання, створюються перші бібліотеки.
13. Християнство сприяло піднесенню духовності народу, виявило інтерес до внутрішнього світу людини, її душі, пошуку Бога через "страждання" і "співчуття".

Пантеон — сукупність усіх богів будь-якої релігії.

Етнос — стійка спільнота людей, яка історично склалася на певній території, має сталі особливості культури, мови, традицій і звичаїв, психіки й усвідомлює свою єдність і відмінність від інших таких утворень.

Князь Володимир – будівничий храмів

Князь Володимир після прийняття християнства збудував багато прекрасних храмів, які слугували окрасою Київської Русі.

1. У Києві на тому місці, де колись стояли язичеські ідоли, було споруджено першу церкву Св. Василя – християнського імені князя Володимира.
2. У 991 р. було закладено, а через п'ять років (996 р.) збудовано й освячено перший кам'яний хрестокупольний київський храм Успіння Богородиці, який був збудований за візантійським зразком. Стіни зведені з каменю й цегли – плінфи. Внутрішній простір перекрито склепінням у формі хреста, над яким висо-

чіло 25 бань. В оздобленні церкви використано багато марм
У спорудженні храму взяли участь майстри Греції. Церкву
Богородиці стали називати Десятинною – від десятої части
доходів, які було виділено на її утримання.

3. Третій християнський храм було збудовано у Василеві (те
Васильків біля Києва). Його спорудженню передувала ни
подій. До князя дійшла звістка про наскок печенігів на Ва
лів (996 р.). Володимир з невеликою дружиною поспішав
захист міста. Битва була невдалою для князя, і він змушен
був відступити. Заховавшись під мостом, дав клятву, що ко
залишиться живим, то побудує у Василеві храм. Свою обіцян
князь виконав (про ці події описано в літописі).

Церкву було збудовано і дано їй ім'я Св. Преображенія, бо з
дані вище події відбулися на це свято. Церква була дерев'яною,
великих розмірів і дала початок будівництву так званих "обидe
них" церков, які після цього почали будувати по всій країні.

Літописець розповідає, як князь Володимир святив нову церк
у Василеві і "створив празник великий, наварив 300 мір меду і пр
звав бояр своїх і посадників, старшин з усіх городів і людей багат
роздав убогим 300 гривень. Празникував князь вісім днів..."

4. За наказом князя Володимира було збудовано церкви у Вишг
роді, Берестові, Білгороді, Суздалі.

Внутрішня політика Володимира

1. Продовжуючи політику руських князів щодо збирання навко
Києва слов'янських земель, Володимир військовими похода
981–993 рр. на ятвягів, в'ятичів, радомичів, хорватів та дулі
завершив тривалий процес формування території Київсь
держави.
2. Дбав про охорону кордонів Київської держави, а тому утримув
для цього добре озброєну велику дружину.
3. Вів широке будівництво фортець – опорних пунктів оборо
проти чужоземних загарбників на Десні, Острі, Сулі, Рубежі
Стугні.
4. Для захисту своїх володінь від печенігів будував оборонні захис
вали (так звані "змієві") загальною довжиною майже тисяча кіл
метрів. Це система фортець і велетенських земляних стін з дуб
вим частоколом, які споруджувалися вздовж рік – природни

перепон на шляху кочівників – і тягнулися, оточуючи Київ із заходу, півдня і сходу. Розташовувалися ці оборонні споруди чотирма рубежами:

- перший рубіж – по річці Сулі, на відстані 15–20 км було побудовано фортеці;
- другий рубіж – по річці Трубіж, де містився один із найбільших центрів Русі – Переяслав;
- третій був перед Черніговом по річках Остер і Десна;
- четвертий – перед Києвом, де по Стугні було побудовано цілу низку фортець – Треполь, Василів. У 911 р. між Стугною і Києвом було побудовано фортецю Білгород.

Запровадив християнство.
Будував багато церков.
Розбудовував старі і будував нові міста, зокрема Володимир – на Волині, Василів – на Київщині.
Дбав про культурний розвиток своєї держави, яка за територією стала найбільшою в Європі.
Звертав увагу на розвиток ремесел, сільського господарства, торгівлі.

). Володимир – перший реформатор на Русі.
Здійснив такі реформи:

- **адміністративну** (для об'єднання земель в єдину державу): землі князівства, де правили залежні від нього місцеві правителі, передавалися дванадцятьом синам князя, великокнязівським посадникам та наближеним боярам.
Усю країну було поділено на вісім округів, округи – на волості. На зміну родоплемінному поділу було запроваджено **територіальний**, що є однією з основних ознак формування державності;
- **військову** (для створення сильної дружини (війська): ліквідовано "племінні" військові об'єднання і створювалося військо на основі розданих земельних володінь;
- **релігійну** (для посилення єдиної держави і створення єдиного світогляду): запроваджено християнство для зміцнення зв'язків між окремими частинами держави і для міжнародного визнання Русі;
- **судову** (для вдосконалення судочинства): розмежовано церковне і князівське судочинство, запроваджено новий кодекс правових норм, поки що усний – "Закон земляний", який пізніше було взято за основу під час написання збірника правових норм "Правди Ярослава";

- **оборону** (для відбиття нападів ворогів): будував фортеці й о ронні рубежі, які згодом історики назвуть „богатирськими за вами";
- **фінансову** (для покращення економічних відносин держа Князь почав карбувати власні гроші (златники і срібники). нети виробляли із золота і срібла. На них з одного боку зобра но Христа, а з другого – Володимира, котрий сидить на тро хрестом у руці. Нині нумізматична колекція князя Володим та його нащадків налічує 11 златників і 340 срібників.

11. Було запроваджено державну символіку.

Герб Володимира – тризуб.

Археологи знаходили зображення тризуба на багатьох пред тах: срібних монетах, будівельній цеглі Десятинної церкви, прик сах тощо.

Зовнішня політика Володимира

1. Наявність величезної підвладної території диктувала суттєву ну зовнішньої політики: далекі походи, захоплення нових мель поступаються місцем захисту власних кордонів.
2. У відносинах з сусідніми державами спирався не лише на с зброї, а й на активні дипломатичні контакти з багатьма дер вами.
3. Головним напрямом зовнішньої політики стала боротьба п ти печенігів. Для відсічі їх нападів зміцнював кордони зі с пом, будував міста на Десні, Рубежі, Сулі й Стугні. Це б справжні богатирські застави з постійними військовими г нізонами, які відіграли вирішальну роль у стабілізації ста вища на півдні Русі.

   Крім системи міст, південноруське прикордоння захищали гутні багатокілометрові земляні вали (так звані "змієві вали").
4. "Повість минулих літ" та інші джерела повідомляють про сім реможних походів проти печенігів Володимира (990 р., 992 (двічі), 996 р., 997 р., 1001 р., 1004 р.).
5. Встановив тісні контакти з Візантією, Священною Римською перією, Польщею, Швецією, Чехією, що свідчило про її ве кий міжнародний авторитет.

Започаткував „шлюбну дипломатію" руських князів, одружуючись сам і одружуючи своїх дітей з королівськими родинами європейських країн. Сам був одружений з сестрою візантійського імператора Анною, а після її смерті — з онукою германського імператора Оттона І. Сина Святополка одружив з дочкою польського князя Болеслава І Хороброго, Ярослава – з дочкою шведського короля Інгердою (Ириною).

Одна донька була дружиною польського короля, друга — чеського, третя — дружиною брата угорського короля.

За князя Володимира Руська держава перетворилася на **імперію.**

Сини Володимира

Літопис повідомляє, що у нього було п'ять офіційних дружин, синів (10 законних).

Святополк — князь турівський. Згідно з літописом, після смерті Володимира узяв Київ і вбив братів Святослава, Бориса і Гліба, за що дістав прізвище Окаянний.

Святослав — князь у Древлянській землі (вбитий у 1015 р.).

Борис — князь Ростовський (вбитий у 1015 р.).

Гліб — князь муромський (вбитий у 1015 р.).

Мстислав — князь Тмутараканський (помер у 1036 р.).

Вишеслав — князь Новгородський. Помер, і тоді князем Новгородським став Ярослав.

Ярослав — князював у Новгороді, потім Великий князь Київський (помер у 1054 р.).

Судислав — князь Псковський, якого князь Ярослав ув'язнив на 24 роки у в'язниці. Після смерті Ярослава його сини звільнили свого дядька і постригли його в ченці (помер у 1063 р.).

Ізяслав — князь полоцький (помер у 1001 р.).

Всеволод — княжив у Володимирі (Волинському).

Позвизд.

Станіслав.

Висновки

1. Київська держава за Володимира досягла найвищого еконо
ного і культурного розвитку, була найбільшою в Європі і
стягалася від Карпат до Кавказу й Волги.
2. "Часи Володимира Святого чи Великого були кульмінацій
точкою процесу побудови, процесу утворення давньої Рус
Київської держави" (М. Грушевський).
3. Величезні досягнення Володимира в державному будівни
дали підставу Київському митрополиту Іларіону через 30–35
ків після його смерті так охарактеризувати Володимира та К
ську Русь: "...не в худій і невідомій землі, а Руській, яка зна
чута в усіх кінцях землі".
4. У писемних джерелах того часу князь Володимир "зводить
ранг тринадцятого апостола і постає в одній ряду з апост
ми Петром і Павлом, Іваном, Хомою і Марком. Апостольс
подвиг київського князя полягав в духовному оновленні с
народу" (В. Ричка).
5. Київська держава стала могутньою, зрівнялася з багатьма
жавами Європи і Близького Сходу. Багато країн змушені б
визнавати Русь.
6. Бруно з Кверфорту (близько 1008 р.) згадував, що київсь
князь Володимир "великий і багатий володар, дуже гостин
і добрий". Великою і багатою, знаною у всьому світі зробив
свою країну.

Ярослав Мудрий

(період князювання 1019–1054 рр.)

Народився в 978 р., здобув добру освіту, багато читав, знав
кілька мов.

За Ярослава Мудрого Київська Русь досягла найвищого розк

За державну, релігійну та культурну діяльність, за велику любо
книг, мудрість і розважливість князя Ярослава прозвали Мудрим

Своєю зваженою політикою зажив шанобливого ставлення
щадків, які захоплювалися його освіченістю і великою любов'
книг.

Ярослав — мудрий політик, видатний державний діяч, тала
витий полководець, будівничий української землі, уславлений
ках Великий київський князь.

Доклав чимало зусиль для централізації та зміцнення держави,
хисту її кордрнів, розквіту її господарства, культури, розширення
жнародних зв'язків.

Ярослав прожив 76 років і помер у 1054 р. Поховали його в Софії
иївській у гробниці в людський зріст.

У 1936 р. саркофаг дослідили зсередини, виявилося, що він був
граблений ще в давнину, на дні лежало лише безладне скупчен-
і кісток. Кісткові рештки досліджували в Ленінграді (нині Санкт-
етербурзі), повернулися вони до Києва лише у другій половині
-х років XX ст. Анатомічне й рентгенологічне дослідження кісток
свідчило, що вони належали двом особам — чоловікові та жінці
охилого віку. Дійшли висновку, що у саркофазі дійсно поховано
рослава Мудрого та його дружину — Ірину.

Міжусобна боротьба синів Володимира Великого

Син Володимира Святославовича Ярослав, будучи намісником
Новгороді, у 1014 р. відмовився виплачувати батькові щорічну
анину. Володимир почав готуватися до походу на Новгород, але
аптово помер.

Після смерті Володим[illegible]а (1015 р.) залишилося 12 синів, між яки-
и розпочалася бороть[illegible] за київський престол. Спочатку Києвом
аволодів Святополк, убивши своїх братів Бориса і Гліба, а згодом
Святослава. Святополк був сином брата Володимира Ярополка,
ісля вбивства якого Володимир одружився з його жінкою й уси-
овив його. Проти Святополка, якого прозвали Окаянним, висту-
ив Ярослав, який княжив у Новгороді і був одружений з донькою
шведського короля. Одержавши восени 1015 р. листа від сестри про
одійства брата Святополка, Ярослав зібрав понад 3 тисячі новго-
одців і піших на Київ. Військо Святополка було розбито поблизу
іста **Любеча.** Проте Святополк звернувся за допомогою до свого
естя – польського князя Болеслава Хороброго, який надав йому
опомогу. За його допомоги знову у 1017 р. захопив Київ. Ярослав
брав військо і вигнав Святополка з Києва, який утік до печенігів.
1019 р. Святополк ще раз підійшов до Києва. Битва відбулася на
ічці **Альті** на Переяславщині, під час якої військо Святополка було
озбито, а він утік на захід і незабаром помер.

Таким чином, під час чотирирічного кривавого братовбивчого
ротистояння загинули Борис, Гліб, Святослав, Святополк.

Утвердження Ярослава у Києві

Після остаточної перемоги над військом Святополка Ярос
посів великокнязівський престол у Києві.

Ярослав робив усе для укріплення своєї влади в Києві. Він
нув до в'язниці рідного брата Судислава — псковського князя, к
рий прагнув самостійності. Судислав 24 роки провів у київсь
в'язниці.

Йому довелося воювати з останнім своїм братом Мстислав
що княжив у Тмутаракані. Між братами було досягнуто комп
місу: вони поділили між собою Київську Русь по Дніпру. Яросл
дістався правий берег з Києвом, а Мстиславу — лівий з Чернігов
Після смерті Мстислава у 1036 р., у якого не було спадкоємців,
володіння повернулися до Ярослава.

Внутрішня політика

1. Докладав багато зусиль для зміцнення єдності та централіза
управління державою.
2. Продовжував будівництво захисних споруд на кордонах Ки
ської Русі, фортець-залог навколо Києва: їх довжина сяга
3,5 км, висота земляних валів — 14 м, товщина — до 30 м. Ро
що оточували стіни, були завширшки 13–18 м і могли заповн
ватися водою.
3. Стимулював розвиток ремесел.
За його правління лише в Києві жили ремісники більш як
60 спеціальностей.
4. Ярослав Мудрий написав настанову своїм синам — заповіт:
"Ось покидаю я сей світ, сини мої, майте любов між собою, то
що ви брати, діти від одного батька і від однієї матері. Якщо б
дете жити в злагоді між собою, Бог буде у вас і покорить воро
ваших... Якщо будете жити, ворогуючи між собою, то загинете

У заповіті йшлося **про порядок успадкування великокнязівсь**
влади й розподіл між синами території Київської Русі на окремі в
лодіння — уділи.

Київський престол **за принципом старшинства** мав послідов
переходити до старшого за віком брата.
5. Збудував нову лінію оборони на південних кордонах Русі.

Розбудова Києва

озбудував столицю, площа якої за правління Ярослава Мудрого
зросла у сім разів.

Населення Києва в той час сягало 50 тисяч.

віз **Золоті ворота**, які стали парадним в'їздом до Києва. Вони
складалися з двох ярусів, які вінчала церква Благовіщення Свя-
тої Богородиці.

037 р. Закінчив будівництво церкви Св. Софії (**Софійського со-
бору**) на місці кривавої битви з печенігами у 1036 р.

ерква дивна і славна всім навколишнім країнам, подібної не зу-
стріти в жодній країні від Сходу до Заходу" (Іларіон).

Збудував багато церков. У Києві їх було понад 400.

039 р. Заснував митрополію у Києві.

Київ став торговим центром не тільки Київської Русі, а й Східної
Європи. У місті було вісім ринків.

Земляні вали навколо міста були потужними. На них стояли ви-
сокі дубові стіни. В'їхати до міста можна було через чотири бра-
ми: Лядську, Жидівську, Угорську, Золоту.

Ярослав Мудрий зробив місто „суперником Константинополя і
преславною окрасою східної церкви".

"Київ, багато прикрашений десятками церков, палатами, муро-
ими брамами, з пожвавленою торгівлею й плаванням по Дні-
, здавався чужинцям і був насправді одним з найбагатших і най-
щих городів тогочасної Європи" (Д. Дорошенко).

Зовнішня політика

Продовжив курс свого батька на розширення кордонів Русі.

1030–1031 рр. Ярослав разом з Мстиславом відвоював червен-
ські міста (тобто Галичину), що було відбито від Польщі за Во-
лодимира, віддані знову полякам Святополком за допомогу в
боротьбі за великокнязівську владу.

Розширив кордони Київської Русі до Балтійського моря і там
заснував місто Юр'ев (тепер Тарту) в Естонії.

1036 р. Печеніги намагалися захопити Київ, але були розгромлені.

1043 р. Здійснив останній похід на Візантію.

Похід закінчився укладенням мирної угоди, згідно з якою:
- у Візантії осідав постійний руський військовий корпус;
- візантійський імператор видав дочку Анастасію за улюбл... го сина Ярослава – Всеволода.

Висновок

У зовнішній політиці надавав перевагу дипломатії, а не силі зб...

Дипломатія — діяльність глав держав і урядів зі здійсне... зовнішньої політики і захисту інтересів держави за ... доном.

"Руська правда"

"Руська правда" — судебник Ярослава Мудрого, що започа... вав розвиток ранньофеодального писаного права, який закрі... вав юридичні норми цього часу. Цей документ дійшов до на... часу у 106 списках.

"Руську правду" продовжували писати і за наступників Яро... ва. Вона складається з трьох частин:

1. Правда Ярослава (1015–1016 рр., коли Ярослав ще княжив у ... городі).
2. Правда Ярославичів. Затверджена синами Ярослава – Ізясла... Святославом і Всеволодом (1072 р.).
3. Статут Володимира Мономаха (1113 р.).

"Правда Ярослава" складалася з 18 статей:
- обмежено право помсти;
- встановлювалися грошові покарання за вбивство або с... чення;
- грошові покарання залежали від соціального стану поте... лого;
- охороняла приватну власність та її власника;
- закріпила нерівноправність осіб різних соціальних верств...
- найбільшими правами користувався князь, якому йшла ча... на штрафів, що накладали на злочинців.

Згодом "Руську правду" було доповнено новими статтями та п... женнями синами Ярослава, тому згодом названо "**Правдою Я... лавичів**":
- закріплювалася приватна власність на землю, угіддя, ру... майно (коні, знаряддя виробництва);
- закріпила нерівноправність осіб різних соціальних верств...
- грошові покарання залежали від соціального стану потерпі...

...Так, за вбивство огнищанина (управителя) убивця платив 80 гривень, а за вбивство смерда чи холопа — тільки 5 гривень;
- найсуворішим покаранням за злочини була конфіскація майна злочинця і вигнання його з общини;
- князь користувався найбільшими правами;
- частина штрафів, які накладалися на злочинців, йшла на користь князя;
- великі покарання призначалися за образу честі;
- кровна помста за Ярослава Мудрого допускалася, але за його синів її було заборонено, натомість вводили грошову компенсацію;
- багато статей було про купців, позички грошей, про різні угоди, відсотки, це свідчило, що в Київській Русі розвивалася торгівля.

Зафіксовано такі види угод:
...міна, купівля-продаж, позика, поклажа, особистий найм.

Судів за Ярослава Мудрого не було, а тому їхні функції виконували представники влади, церковні органи, самі феодали.

Значення

...Руська правда" є важливим джерелом для вивчення політичного, економічного життя Київської Русі, державного устрою, побуту та звичаїв.

...закріпила основні юридичні норми ранньофеодальної епохи, на ...цілі століття стала взірцем, основою для всяких розпоряджень.

...норми "Руської правди" застосовували і після розпаду Київської ...Русі:
- у Галичин... 30-х років XV ст.;
- на землях В...икого Литовського князівства — до 40–60-х років XV ст.;
- на території Московської держави — до затвердження Судебника 1497 р.

...он — встановлення найвищим органом державної влади ...альнообов'язкових правил, що мають найвищу юридичну силу.

...авові норми — загальнообов'язкові правила поведінки, які встановлюються й охороняються державою.

Церковне та культурно-освітнє життя

1. Багато уваги приділяв зміцненню християнства.
2. Було прийнято церковний статут, у якому визначалися
церкви і духівництва. Визначено справи, якими відав церк
суд, встановлено суми штрафів, що їх накладали єпископи.
3. **1039 р.** Було засновано руську митрополію, підпорядковану
стантинопольському патріарху. Київськими митропол
ставали надіслані грецькі єпископи, яких призначав кон
тинопольський патріарх. Центром митрополії став Софійс
собор.
4. **1051 р.** Ярослав Мудрий самочинно поставив Іларіона (ві
няного церковного діяча) митрополитом без погодження з
стантинопольським патріархом.

Це була спроба розірвати з константинопольським патріар
що свідчило про могутність Київської Русі і прагнення її мати
незалежну церкву.

Іларіон – митрополит київський, церковний і політичний
блискучий промовець, філософ, автор "Слова про благодать"
кий патріот своєї Батьківщини, високоосвічена людина, бл
чий проповідник. Визначався вченістю і благочестям.

Спочатку був священиком у селі Берестові під Києвом, як
лежало київському князю. Згодом входив до числа найбли
радників Ярослава Мудрого.

5. У всіх великих містах було зведено християнські храми,
них головний храм Київської Русі — Софія Київська.
6. Було засновано багато монастирів. Найбільший з них — К
Печерський, заснований Антонієм і Феодосієм, який уже н
нець XI ст. нараховував 150 ченців і став важливим центро
лише християнства, а й культури і освіти.
7. Опікувався школами, бібліотеками. Сам князь мав одну з
більших бібліотек у світі, таємницю місцезнаходження як
сьогодні не розкрито.
8. За його наказом переписували найкращі книжки візантійс
світової літератури, прикрашали їх золотом, сріблом, кош
ним камінням, чудовими гравюрами.

Заснував у Новгороді школу для 300 юнаків.

"Великою буває користь від навчання книжного. Це — річки, що наповнюють всесвіт, це — джерела мудрості" (Нестор-літописець).

...токефальна — незалежна, самостійна православна церква.
...итрополія — церковно-адміністративний округ, яким завідув митрополит.
...итрополит — вище звання православного єпископа.
...иской — вищий духовний сан у християнській церкві

Києво-Печерська лавра

(Нині державний історико-культурний заповідник)

Архітектурний ансамбль заповідника складається з трьох груп:
На відносно рівному плато розміщено Верхню лавру.
На схилі гори розташувалися споруди на Ближніх печерах.
Далі розмістилася група будівель на Дальніх печерах.

За літописними даними, Печерський монастир був заснований **...51 року**. Про перші лаврські печери згадує "Повість минулих літ". ...рез деякий час тут з'явилися наземні храми, а печери перетворилися на місце поховань.

У 1073–1089 рр. тут побудовано й розписано **Успенський собор**, ...початку XII століття — **Троїцьку й Трапезну церкви**, наприкінці ...I століття монастирську територію було обнесено кам'яним муром.

У лаврі жили і працювали відомі літописці, вчені, лікарі, живописці — **Іаков, Никон, Агапіт, Аліпій, Григорій.**

Тут близько 1113 року літописець Нестор склав літопис **"Повість минулих літ"** — основне джерело наших знань з історії Київської Русі.

Лавра – назва великого і впливового православного чоловічого монастиря, який у своїй діяльності підпорядковується безпосередньо вищій церковній владі.

Відносини з іншими державами

Значно розширилися торговельні й політичні зв'язки Київської Русі з європейськими державами.

На вулицях Києва з'явилися посли "заморських" країн, а дипломатичних представників київського князя шанобливо вітали у палацах Константинополя і Рима, Лондона і Парижа, Кракова та в інших столицях Європи.

3. Ярослава називали "тестем Європи". Королі багатьох к
намагалися поріднитися з Великим київським князем:

- Ярослав видав свою сестру Добронігу за польського ко
Казимира;
- інша сестра вийшла заміж за візантійського царевича;
- сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля
- донька Ярослава Анна була одружена з французьким коро
Генріхом, а після його смерті стала королевою Франції і пра
від імені свого неповнолітнього сина Філіппа. Збереж
державні документи з її підписами;
- друга дочка – Єлизавета – вийшла заміж за норвезь
короля Геральда;
- третя дочка – Анастасія – була одружена з угорським коро
Андрієм (Ендре);
- перший син – Ізяслав – одружився із сестрою польсь
короля Казимира;
- другий син — Всеволод — побрався з візантійською принце
з дому Мономахів;
- ще один син був одружений з донькою саксонсь
ландграфа.

4. Було встановлено жваві дипломатичні відносини з Німець
імперією. Країни обмінювалися посольствами у 1030–1031
і 1040–1043 рр.

Ярослав Мудрий

Завершив...(об'єднання руських земель навколо Києва).
Відвоював... (червенські міста (Галичину)).
Переміг... (половців у 1036 р. під Києвом).
Спорудив... (Софійський собор).
Заснував... (Київську митрополію у 1039 р.).
Впорядкував ...(правові норми, прийнявши перший писаний зб
ник законів "Руська правда").
Зміцнив....(Київську державу).
Розвивав...(дружні відносини з багатьма державами Європи).
Карбував... (власні гроші).

Висновки

рослав Мудрий за часів свого правління сформував велику дер-
жаву, що своїми кордонами сягала від Фінської затоки до Кав-
казу, від Середнього Поволжя — до Карпат і Кракова.

иївська держава досягла найвищої могутності і розвитку, утвер-
дилася як сильна європейська держава, а Київ став перехрестям
політичних, економічних, торговельних, культурних шляхів то-
дішнього світу.

Князювання Ярослава Мудрого – це світла і щаслива доба в іс-
торії України.

ріс міжнародний авторитет Київської держави як великої кра-
їни Європи.

З ім'ям Ярослава пов'язано небачений злет культури Київської
Русі, а тому по праву історики називають його "фундатором
книжності й вченості на Русі".

Літописець вказує, що "Ярослав, Володимирів син, засіяв книж-
ними словами серце вірних, а ми жнемо, користуючись з книж-
ної науки".

оціально-економічний та політичний устрій Київської Русі

Політичний устрій

Великий князь Київський —
на чолі держави,
у його руках військова, судова, адміністративна влада

V

Світлі князі —
його сини,
володіли князівством або
кількома князівствами

V

Удільні князі —
слуги та підлеглі Світлих князів,
володіли удільними вотчинами

V

Бояри, дружинники

перебували в залежності від князів,
були власниками менших міст чи окремих сіл

Із розвитком феодальних відносин князь не зважав на в
а скликав раду бояр, їм належала і вся судова влада. Суд с
князівським.

Зміцнення центральної влади сприяло утвердженню єди
владдя великого князя.

Форма правління стала **монархічною.**

Політика приєднання до Київської Русі завойованих зем
наприкінці IX–на початку XI ст. привела до перетворення ї
середньовічну **імперію.**

Зміст і напрями зовнішньої політики Київської Русі

Правителі Київської Русі у зовнішній політиці ставили таку м

1. Розширення території Київської Русі.
   Володимир та Ярослав приєднали чимало земель на заході, півн
   та північному сході, посилили вплив Київської Русі на півдні.
2. Організація системи ефективного захисту південних рубежів К
   иївської Русі від печенігів, будували потужні лінії оборони з мі
   фортець і валів.
3. Укладання з сусідами й іншими державами вигідних договорі
4. Встановлення з багатьма країнами дипломатичних відносин.
5. Встановлення тісних династичних зв'язків з багатьма країна
   Західної Європи та Візантією.

Напрями зовнішньої політики:

- південний — стосунки з Візантією (переважали за князя В
лодимира);
- західний — відносини з західними країнами (переважали
Ярослава Мудрого).

Основні верстви населення

1. Протягом XI – першої половини XII ст. на Русі поступово ск
дався клас **феодалів-землевласників**:
   - князі;
   - великі бояри;
   - церковна верхівка;
   - духовенство;
   - бояри;
   - дружинники.

Земля перебувала у спільній власності феодалів на чолі з князем.
і утримував бояр та дружину.

Тільки з другої половини XI – у XII ст. почало запроваджуватися
ике індивідуальне землеволодіння.

На утримання вищого православного духовенства і монастирів
ики князі київські надавали грошові пожертвування, орні землі,
, сіножаті тощо.

Селяни і міщани на утримання місцевих церков платили деся-
у (десяту частину від своїх прибутків).

ри — землевласники на Русі.

одалізм — суспільний лад, у якому вся земля й влада належали
одалам-землевласникам, які експлуатували залежних від них
ян.

Населення міст поділялося на:

- **міську знать** – великих купців;
- **міську бідноту:**
  – міські крамарі,
  – ремісники,
  – чернь — ті, хто нічого не мали й наймалися на "чорну ро-
  боту".

Селяни-смерди — вільне населення, які разом з сім'єю господа-
вали на своїй ділянці землі, наданій йому князем за виконання
них служб і сплату данини. Смерди відбували військову по-
ність з власною зброєю та кіньми.

середини XI ст. більша частина смердів була ще юридично віль-
о і сплачувала данину князям.

ругої половини XI — початку XII ст. значну частину смердів пе-
ворено на залежних селян — **челядь** феодального маєтку.

ачну групу населення становили **закупи та рядовичі**, які попали в
ежність до феодалів.

ановище **холопів (рабів)** зазнало певних змін. Князі та бояри
етворювали їх на залежних селян, які повинні були обробляти
ля свого хазяїна.

Основна відмінність виникнення класу феодалів і феодально залежного населення в країнах Західної Європи і Київської Русі

1. Якщо у багатьох країнах Заходу початком великому землеволо дінню було покладено поділ завойованих земель між верхам завойовників, то в Київській Русі — поступове позбавлення з мель селян-общинників князями, дружиною.
2. Отже, великі князівські і боярські землеволодіння в Київськ Русі з'явилися за рахунок земель селян-общинників.

Феодальні відносини та землеволодіння

У Київській Русі зростало феодальне землеволодіння і феода на залежність селян. Смерди поступово втрачали господарську с мостійність і особисту свободу.

Феодальне господарство базувалося на використанні результ тів праці залежних селян. Панівною формою феодального земле лодіння була **вотчина.**

Вотчина поділялася на:

- землі, якими користувався безпосередньо феодал;
- селянські землі.

Господарським, адміністративним і військовим центром вотчи ни був феодальний замок, який мав назву **двір.**

Феодальний двір — адміністративний і господарський центр ф одальних володінь (вотчини). Тут був палац, а також житло приміщення для слуг. Садиба феодала була укріплена й іноді н зивалася "градом" (фортецею, замком).

Вотчина — великі земельні володіння, що передавалися у спадщину

Велику роль у вотчині князя чи боярина відігравали:

- **огнищанин** — старший дружинник, управитель господа ством;
- **тіун** — управитель феодального двору;
- **під'їзний** — збирач оброку, данини для князя.

Поблизу "княжого двору" розташовувалися залежні від нього сел ни. Вони жили або в одному великому селі, або в декількох невел ких поселеннях. Крім селян-смердів, тут жили і ремісники: гонча ковалі тощо.

вотчині вироблялося все необхідне для життя. Таке господарство зивалося **натуральним.** Продукція вироблялася не на ринок, а для доволення власних потреб.

Київській Русі були такі великі землеволодіння:

- князівські;
- боярські;
- церковні;
- монастирські.

Орні землі вотчини складалися з двох частин: на одній велося анське господарство, друга частина відводилася під наділи залеж- их селян. Селянин з власного господарства платив феодалу оброк бробляв панське поле власними знаряддями праці і своїм конем.

У Київській Русі між різними феодалами складаються васальні дносини.

Васальні відносини — це система відносин особистої залежності них феодалів від інших, у яких основу особистих відносин ста- овлять поземельні.

Васальні відносини вперше було відображено в договорі з Ві- антією 911 року, в якому названі посли від "Олега — Великого князя руського й від усіх його світлих і великих князів і бояр, які є д його рукою".

Феодальна драбина

Великий князь київський
∨
Удільні князі
∨
Бояри
∨
Князівські дружинники

Особливості становлення феодальних відносин

. У Київській Русі довгий час панувала державна власність на зем- лю, а приватна індивідуальна власність появилася аж в XI ст.

. Була слабо розвинена система васальної залежності.

Залежність селян і повинності

Індивідуальна земельна власність зародилася в Київській Р лише у другій половині XI ст.

У добу раннього феодалізму основною формою експлуатації лян була данина (полюддя або повіз).

Полюддя – основна форма збору данини з підвладного насел ня. Данину збирали князі і дружина, які зимою об'їжджали зе підлеглих.

Протягом довгого часу розмір данини не був чітко визначен Повстання древлян проти Ігоря яскраво про це засвідчило.

Повіз — данина, яку привозило саме населення.

Селяни виконували також низку повинностей:

- давали підводи;
- будували дороги;
- будували фортеці.

Із розвитком феодальних відносин данина почала перетво ватися на феодальну ренту, яка була трьох видів:

- відробіткова;
- натуральна;
- грошова.

Переважала натуральна рента — **оброк.**

Економічною основою селянського господарства був двір **дим.** Розмір індивідуального селянського землекористування рівнював у середньому один "плуг", що був одиницею оподат вання і становив близько 15 га землі.

10–15 димів об'єднувалися у **дворища.**

Органом місцевого селянського самоврядування була **верв** сільська територіальна община. Вона була колективним власн ком земель, діяла на засадах кругової поруки, виконувала пер князівською адміністрацією фінансові, поліцейські та господа ські функції.

Селяни поділялися на такі групи:

Смерди — селяни, що володіли земляними наділами і сплачува князеві данину.

Холопи – селяни, що не мали свого господарства і перебувал повній залежності від феодала.

Розвиток сільського господарства, ремесел, торгівлі

Провідною галуззю економіки залишалося землеробство, яке оділялося на:

- рільництво;
- городництво;
- садівництво.

Вирощували пшеницю, гречку, жито, овес, ячмінь.

Широкого поширення набуло трипілля. Із введенням трипілля більшувалася площа ріллі, зростала врожайність, яка в той час ся- ала 8 ц з гектара. Молотили ціпами. Збіжжя зберігали у глибоких мах, обмазаних глиною.

овочів вирощували капусту, часник, цибулю, ріпу.

Доброго розвитку набуло садівництво. Вирощували яблука, груші, сливи, вишні, черешні. Чималий внесок у розвиток садівництва та ородництва зробили монастирі.

Важлива галузь тваринництво. Розводили велику рогату худобу, тицю.

Основною робочою худобою були коні та бики.

З першої половини XI ст. згадуються млини.

Велика увага приділялася мисливству, особливо добуванню ху- ра і бортництву (збирання меду диких бджіл). Хутро, мед, віск у еликих кількостях вивозили за кордон.

Високого рівня розвитку досягло ремесло. Розвивалися:

- чорна металургія;
- обробка заліза;
- дерев'яні ремесла (виготовлення возів, бочок, меблів);
- вичинка шкур;
- виробництво одягу та взуття;
- ткацтво;
- обробка льону, вовни;
- обробка каменю;
- виготовлення цегли;
- виготовлення полив'яних декоративних плит тощо.

Дуже славилися в Київській Русі:

- **гончарі,** які виготовляли глечики, горщики, горнятка, миски, мисочки і блюдечка, прикрашені рослинними і геометричними візерунками;
- **зброярі** — виготовляли мечі, булави з бронзи, наконечники списів, кольчуги;

• **різьбярі** — виготовляли різьблені скрині, шкатулки, ру
дзеркал, ножів, ложки, шахові фігури, рами для вікон;

• **золотарі,** які володіли різними техніками обробки коштов
металів:

— технікою **зерні** — прикраси, створені з крихітних метале
зерняток;

— технікою **скань** — виготовляли візерунки з найтонших с
чених дротиків;

— технікою **перегородчастої емалі.**

У цілому господарство мало **натуральний характер.**

Проте розвиток ремесел, підвищення продуктивності сприяли розвиткові як внутрішньої, так і зовнішньої торгівлі.

Головним напрямом давньоруської зовнішньої торгівлі був с
ний — з Візантією, Кавказом, Близьким Сходом. Основна торгі
велася по Дніпру.

Поступово відбувалося переміщення торгових шляхів, більш
значення набувала торгівля із Західною Європою. Головними пр
метами імпорту були парча, шовк, посуд, вина, ювелірні вироб

Міста

Стародавні міста – укріплені князівські пункти — з розв
тком ремесла і торгівлі перетворилися на справжні реміснич
торговельні центри.

Міста мали вигляд укріпленої твердині. Посередині на висок
горі стояв головний замок, огороджений валами і мурами. До м
та вели в кількох місцях ворота. Вони мали різні назви, які час
походили від назв шляхів, які сюди йшли. До укріпленої части
міста прилягали передмістя. Тут містилися ремісничі оселі.

Міста за княжих часів відзначалися величчю і красою.

У містах на той час проживало 15% населення. У Київській Ру
налічувалося 240 міст і селищ.

Зростала економічна і політична роль міст, що сприяло змі
ненню позицій місцевих князів.

Гроші

З розвитком торгівлі в Київській Русі формувалася грошо
система. Спочатку роль грошей виконувала худоба, потім куна
хутра куниці.

Згодом появилася гривня. У IX–XI ст. одна гривня дорівнювала
кунів і важила від 160 до 196 г срібла. За часів Володимира Вели-
го вперше почали карбувати власні гроші — золоті й срібні. На
отниках і срібниках Володимира на зворотному боці стояло його
я та зображення Ісуса Христа, на лицьовому — портрет князя і
довий знак. Злотники важили чотири грами. Цю вагу за назвою
лотник" пізніше взяли за одиницю руської ваги. Згодом на сріб-
х монетах з одного боку почали зображати князя Володимира,
о сидить на "столі" (престолі), а з другого — тризуб. На монеті
били напис: "Володимир на столі, а се його срібло". У грошо-
ому обігу були і срібні злитки — гривні, різної форми і ваги. Вони
ли в обігу аж до монголо-татарської навали. Гривня XI ст. — це
0-грамові шестигранні срібні злитки.

За різних часів різною була й купівельна спроможність гривні.

На початку XI ст. за одну гривню можна було придбати човен-
руг, а за три гривні – заморську лодію. За крадіжку коня перед-
чалася компенсація дві гривні.

Повсякденне життя різних верств населення

Селянська хата

Упродовж X–XI ст. типовим житлом були напівземлянки прямо-
тної чи квадратної форми площею 9–30 кв. метрів. Завглибшки
5–1,3 м, з глиняною піччю.

У XII–XIV ст. переважають наземні житла.

Селянські хати були малі й бідні. Господарство з будинком та
шими будовами називали двором. Двір був огороджений тином,
удованим з дерева або з глини, двосхилий дах вкривали соломою,
ревом, підлоги були глиняні, подекуди дерев'яні.

Узимку помешкання опалювалося курною піччю.

Біля дому були господарські будівлі: хліви, кошари, погреби
що.

Внутрішня обстановка дому була простою: стояли стіл, лава,
риня.

Спати лягали на долівці та вкривалися простим полотном.

Житла багатих городян

Дім чи хором багатої людини був дерев'яний, рублений, рідше
урований з дерев'яним помостом. Дах робили з дерева, а в муро-
аних будинках дах був олов'яний або мідний.

Будинки були високі, часто з поверхом. У деяких будували г
або галереї, іноді на даху ставили голуб'ятники (наприклад, в
ростені, який спалила княгиня Ольга).

Основна маса городян проживала у двоповерхових буди
Стіни будинків орієнтувалися відносно сторін світу. Будували
ла з каменю, глини, дерева.

Стільці були рідко і тільки у князів. Ліжка мали багаті л
У заможних людей були покривала соболеві й подушки шов
Кімнати прикрашали килимами, які розстеляли на лавах і по
тах. Столи накривали скатертинами, обшитими мереживами
освітлювали свічками, що стояли у свічниках. Воду брали з к
дязя у дворі.

Князівські палати, тереми

Були досить великих розмірів, мали два і більше поверхів.
були дерев'яними, траплялися й кам'яні. Тереми були прос
величаві, оточені мурами. Підлогу викладена з різнокольор
глиняних кахлів. Іноді й стіни прикрашали плитками або ро
льовували їх. Широко використовували різьбу по дереву (різьб
стовпи, одвірки тощо). Довкола терема ріс сад.

Їжа

Люди за тих часів харчувалися в основному невибагливо й о
манітно.

Основою харчування були злакові культури.

Здебільшого споживали каші з пшона, вівса, гречки, ячмен

Вживали багато м'яса дичини й домашньої худоби і птиці. М
варили в казані або пекли.

Дуже багато вживали риби, бо її було багато в озерах і річках

Їли чимало ягід, грибів, горіхів, що збирали по лісах.

Пили молоко коров'яче й овече, з молока робили сир. Спо
вали також яйця.

Вживали й городину: ріпу, часник, цибулю, горох, боби. Н
уживанішим овочем була капуста, яку варили, квасили, тушкув
тощо. Як приправу до страв вживали часник, чебрець, кріп.

Зерно мололи на ручних жорнах. Випікали житній хліб, бі
вживали також і вівсяний хліб, але значно рідше. На бенкетах вж
вали різноманітні печива, часто з медом та маком, булки, пирог
напоїв здавна знали кисіль, квас, різноманітні узвари, виготовл
напої з меду, вживали пиво. Заможні люди пили вина, які приво
ли з інших країн.

Одяг

Чоловіки носили шапки (взимку – хутряні), довгу, білу полот-
яну сорочку, підперезану ремінцем, за який встромляли ніж і кре-
ало, а також штани.

Поверх сорочки одягали свиту, взимку — кожух. Взувалися в
остоли або чоботи.

Жінки вбиралися в довгі полотняні сорочки, поверх яких носили
підниці — один або два незшитих шматки тканини. Заміжні жінки
али обов'язково покривати голову. Святковий одяг оздоблювали
ишивкою різнокольоровими нитками.

Жінки й дівчата прикрашали себе сережками, підвісками,
бручками, браслетами, намистом.

Найхарактернішою ознакою князівського і боярського одягу був
лащ, який застібався фібулою біля плеча.

Одяг заможних людей був з тканин, привезених із чужих земель.

Князі носили високі чоботи з м'якої кольорової шкури та шапки
хутряним околишем.

Прикраси в них були із золота і срібла.

Ігри, танки, музика

З нагоди всяких свят відбувалися різні ігри й танки. Це давній
ов'янський звичай. Старою забавою були боротьба, змагання на
илу двох чоловіків. Пізніше поширилися ігри на західний манер.

Наші предки дуже любили танці. Танцювали на бенкетах,
есіллях, вечорницях, ігрищах, під час святкування народних свят.
анцювали під музику. Музичні інструменти були різноманітними:
опілки, бубни, труби, гуслі тощо.

Висновки

1. Становлення феодальних відносин у Київській Русі привело до значних зрушень у громадському житті, появи певного розподілу суспільства на різні верстви населення, появи нових соціальних верств і класів у суспільстві.
2. Господарство Київської Русі мало натуральний характер.
3. У зв'язку з пануванням натурального господарства зовнішня торгівля була розвиненіша, ніж внутрішня, і вона стала важливою складовою частиною економічної системи держави.

Культура Київської Русі

Культура (з латинської — виховання, освіта, розвиток) — істори визначений розвиток суспільства, матеріальні і духо цінності, створені працею людей.

Матеріальна культура — це знаряддя праці, житло, предмети поб одяг та трудовий досвід людей.

Духовна культура — це освіта, наука, мистецтво, сукупність вірува норм моралі, звичаїв і обрядів.

Історичні умови розвитку культури

1. Культурні надбання попередніх епох (трипільської, зарубинець кої, черняхівської культур тощо) та й тих народів, що прож вали на території України, не зникли безслідно, а залиши помітний слід для наступних поколінь, значно вплинули розвиток культури Київської Русі.
2. Об'єднання східнослов'янських племен в єдину державу – Ки ївську Русь.
3. Пожвавились контакти Київської Русі з Візантією, багатьма кр їнами Європи та Сходу, що значно вплинуло на взаємозба чення культур.
4. Прийняття християнства.
5. Успіхи слов'ян у господарському розвитку: розвитку землероб ства, ремесел, торгівлі, зростанні і розбудові міст та ін.
6. Постійні війни з кочівниками (печенігами, половцями).

Особливості розвитку культури

1. Культура Київської Русі — це результат тривалого процесу ро витку східнослов'янського суспільства.
2. Значний вплив християнської релігії.
3. Значний зовнішній вплив світової цивілізації.
4. Характерна поява нових культурних явищ.

Виникнення і розвиток української мови та писемності

Писемність у Київській Русі була відома ще до запровадженн християнства. Про це свідчать угоди Русі з Візантією, в яких мі тяться вказівки на те, щоб обидві держави розв'язували різні спір питання „не тільки на словах, а й письмово". За договором 944 ...магалося, щоб посли та купці Русі пред'являли у Візантії спеці...льні грамоти, підписані самим князем.

Значний розвиток писемності пов'язано з християнством. Піс...я введення на Русі християнства кирилиця, винайдена Кирилом і ...Мефодієм, поступово витіснила стару писемність.

На основі кирилиці відбувався подальший розвиток писемності ...формувалася давньоруська писемно-літературна мова.

М. Грушевський писав: " ... з християнством з Греції та Болгарії ...рийшла до нас наука, освіта, книги ... З Болгарії перейняли ми аз...уку, письмо слов'янське..."

На стіні Софії Київської виявлено азбуку, яка складалася з ...літер: 23 грецьких і чотирьох слов'янських – б, ж, ш, щ.

Писемність поширювалася і серед простого люду.

Про поширення писемності серед різних прошарків населення ...відчать написи на різноманітних виробах ремісників – цеглинах, ...рестах, іконах, мечах, на стінах будівель і церков.

Понад 300 написів різного часу відкрито в Софії Київській і се...ед них один із найраніших — запис про смерть Ярослава Мудро... 1054 р. Українські грамоти, писані на березовій корі, відкрито в ...венигородці, які разом з відомими берестяними грамотами Нов...орода є важливим джерелом вивчення писемності на Русі.

Книгописання

Книги писали чорнилами, виготовленими з дубової або вільхо...ої кори, квасного меду тощо. Великі літери на початку рядка ма...ювали великими червоними фарбами.

Сторінки книжок виготовляли з пергаменту, які прикрашали ...рнаментами.

Готову книжку оправляли в дошки, вкриті шкірою або срібним ...кладом, на якому власник писав своє ім'я. Така книжка коштувала ...уже дорого. Князь Володимир Василькович за один молитовник ...аплатив 8 гривень, а ціле село купив за 50 гривень. Книгу високо ...інували на Русі. Її вважали поводирем у житті.

"Окраса для вояка — зброя, для корабля — вітрила, а для правед...ика — читання книг", — писав літописець.

Книжна мудрість була у великій пошані.

Ярослав Мудрий зібрав велику бібліотеку — понад 500 книжок, ...ку зберігав у Софійському соборі, сліди її ми шукаємо й досі. Одні ...ослідники вважають, що бібліотека загинула під час монгольської

У Київській Русі великого поширення набули билини — пісні героїчного, лицарського характеру. У билинному епосі закріплювалася пам'ять про історичні події й цілі епохи східнослов'янської історії. Найпопулярнішими героями билин були князь Володимир "Красне Сонечко", Добриня Микитич, Альоша Попович та інші.

Одним із найстаріших фольклорних жанрів є народні перекази (про трьох братів, що заснували Київ, про Кожум'яку тощо). Прислів'я й приповідки передавали життєвий досвід і мудрість.

Поширювалися також епічні пісні, казки, легенди, приповідки, загадки.

З казок того часу ми дізнаємося, як народ ставився до добра і зла, правди і кривди, як "глибоко розумів і як повно відчував красу світу та красу життя".

В усній народній творчості збереглися перлини народної мови.

Виникнення писемності у східних слов'ян створило умови для перетворення усної народної творчості на писемну літературу. Вони слугували тим джерелом, з якого українські письменники різних часів черпали теми, образи, задуми для своїх творів.

Усна народна творчість є складовою частиною світової культури, вона самобутня й унікальна.

Висновки

1. Київська Русь мала високорозвинену освіту і своїм культурним рівнем не поступалася іншим європейським країнам.
2. Усна народна творчість відзначалася багатством форм і розкривала духовний світ народів Київської Русі.

Архітектура

Архітектура (з грецької – будівництво) — мистецтво створювати будівлі.

Будівельники Київської Русі створювали чудові твори з дерева, каменю, цегли, що свідчить про досить високий рівень будівельної техніки та талант народних майстрів.

Різноманітні житла та господарські будівлі, в тому числі і міські башти, стіни, мости тощо будувалися з дерева.

З каменю зводили церкви. Кам'яне будівництво виникло під впливом Візантії, зокрема було запозичено хрестово-купольну композицію. Першою кам'яною спорудою на Русі була Десятинна церква в Києві, побудована за Володимира Великого у 989–996 рр.

Збудовано за князя Ярослава Мудрого у 1037 році **Софійський собор** на зразок Константинопольської Софії. Це розкішна 13-верха будівля, розташована на високому березі Дніпра.

Крім богослужінь, у соборі відбувалися урочисті державні церемонії, укладалися договори. Тут садили на престол київських князів, здійснювали їх захоронення.

За його зразком у Чернігові збудували Спаський собор, у Новгороді та Полоцьку — Софійські собори, Михайлівську церкву та єпископські ворота — в Переяславі.

Архітектурний стиль Печерського монастиря — поєднання візантійського, українського архітектурного мистецтва.

Унікальною була Успенська церква в Києво-Печерській лаврі (1073–1078 рр.).

За Ярослава Мудрого в Києві було збудовано Золоті ворота з надбрамною церквою, які довгий час слугували оборонними воротами і парадним в'їздом у центральну частину міста. Ширина воріт 7,5 м, висота проїзду — 14 м, довжина — 25 м.

Мистецтво

1. Була добре розвинена різьба по дереву.
2. Усі храми Києва XI–XII ст. прикрашено стінним розписом.
3. Мозаїки і фрески були найпоширенішими видами техніки живопису Київської Русі.

Мозаїка — зображення, виконані з різнокольорових шматків скла, мармуру, камінців тощо, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці.

Фрески — картини, виконані водяними фарбами по свіжій вологій штукатурці.

Мозаїчні зображення Софійського собору:

- зображення Богоматері – Марії – Оранти, яка в молитовній позі, з піднесеними вгору руками, звертається до Христа;
- композиції причащання апостолів;
- зображення святителів;
- композиції Благовіщення.

Фрески Софійського собору.

Фрески покривають усі стіни храму, багато з них з суто церковними сюжетами.

Є зображення двох групових портретів сім'ї Ярослава Мудрого:

- на одному — зображення Ярослава з моделлю храму в руках та його синів;
- на другому — зображення чотирьох доньок Ярослава.

Кілька зображень світського характеру, які прикрашають сходи і хори:

- сцени полювання на диких звірів;
- зображення музикантів, скоморохів, акробатів.

Підлогу храму інкрустовано смальтою зеленого, жовтого та червоного кольорів.

4. Було розвинено іконописний живопис.
   На дерев'яну основу наклеювали полотно, на яке накладали крейду. По цьому малювали фарбами.
   Знамениті ікони "Борис і Гліб", "Свенська богоматір" тощо.
5. Знаменитим художником Київської Русі був Алімпій, який малював прекрасні ікони. За легендою, одна з його ікон була у Ростовській церкві. З часом ця церква завалилася, а ікона залишилася неушкодженою, бо мала чудодійну силу.
6. У Києво-Печерському монастирі існувала іконописна майстерня.
   Тут працювали відомі художники того часу Алімпій та Григорій.
7. Було багато мініатюр рукописних книг, з розмальованими заголовними літерами, візерунками наприкінці тексту та рослинним і геометричним орнаментом.
8. Житла, посуд, тканини прикрашали малюнками і символами, які часто мали обереговий характер.
   Наприклад, зображені коні вважалися символом добробуту і щастя, а квадрат мав оберігати дім та господарів від усякого лиха з усіх чотирьох сторін світу.
9. Розвивалася художня різьба по дереву та каменю. Одинадцять різьблених плит збереглося у Софійському соборі. Вони вкриті рослинно-геометричним орнаментом, доповненим зображенням риб і орлів.
10. Високого розвитку досягло ювелірне мистецтво.

Музична творчість

1. Спів і музика були однією з характерних ознак побуту.
   Вони супроводжували всі родинні, культові та землеробські свята.
2. Після прийняття християнства набирає поширення хоровий церковний спів.
3. Здавна на Русі були професійні виконавці – співці билин.
   Найвідомішим співцем був Боян, що жив при дворі Святослава Ярославича в XI ст.
4. Професійних виконавців, що брали участь у різних святах та іграх, називали по-різному:
   гудець — і музика, і співак;
   плясець — танцюрист;
   співець — співак.
   Загалом цих артистів називали **скоморохами.**
5. Скоморохи виступали на княжих дворах, міських та ринкових площах, святкових зібраннях. Серед них були танцюристи, фокусники, актори.

Деякі скоморохи постійно жили при князівському дворі або у великих феодалів, розважаючи як самих господарів, так і їхніх гостей.

6. Музиканти грали на таких інструментах:
   - духових — сопілках, сурмах, рогах, трубах;
   - щипкових — гуслях, лютнях, арфах;
   - смичкових — гудках, смиках;
   - ударних — бубнах, тарілках.
7. Співці виконували билини про славетних героїв: Іллю Муромця, Добриню Микитича, Альошу Поповича.
8. Цінним джерелом для вивчення музичного мистецтва є знамениті фрески Софії Київської. На одній із них намальовано музиканта, який грає на смичковому інструменті, що нагадує скрипку – гудок. На іншій фресці двоє музикантів трублять у труби, третій грає на флейті, четвертий б'є у тарілки, п'ятий перебирає струни лютні, шостий грає на багатострунному інструменті, що нагадує арфу.
9. Зображення музикантів трапляються також серед археологічних матеріалів. На срібному браслеті цієї пори є зображення гусляра та дівчини і воїна, які танцюють. Відомі також кістяні фігурки із зображенням музикантів.
10. Своєрідним видом була також військова музика, у супроводі якої виступали в похід військові дружини, звучала вона під час битв, штурму ворожих фортець. Особливу роль у ній відігравали труби та бубни.

11. Про велику популярність музичного мистецтва в ті часи свідчать музично-танцювальні сюжети в книжковій мініатюрі, а також творах прикладного мистецтва.
12. Була відома в Київській Русі система нотних знаків – у вигляді гачків, які писали на рядках тексту.

Символіка Київської держави

Геральдика — наука, що вивчає символи, герби, як стародавні, так і сучасні.

Герб — це символічний знак держави, міста, роду тощо.

Державний герб — це офіційна емблема держави.

Символіка є зовнішньою атрибутикою національної державності. Символіка видозмінювалася, проходила певні етапи розвитку залежно від суспільно-державного устрою країни. Вона є історичним надбанням народу.

Тризуб

Тризуб — найдавніший зі знаків, які дійшли до наших днів, і широко використовується й сьогодні.

Одна з легенд стверджує, ніби символіку започаткували перші князі Кий, Щек, Хорив. Встановили її як знамено для заснованої ними держави. Легенда розповідає, що скликали князі віче для вибору знака, на якому виступив старий дід – самітник із київських печер і порадив не придумувати його, а попросити від Бога. Після молитви, на небі спалахнуло сяйво, а в ньому чітко вирізнявся знак, від якого йшло яскраве світло на півнеба. Так появився золотий тризуб на голубому тлі.

Перша згадка про давньоруські знаки в літописах належить до X ст., де повідомляється, що посли київського князя Ігоря під час укладання договору з Візантією мали свої печатки з певними символами, що служили підставою посольських повноважень. А дружина Ігоря Ольга розставляла князівські знаки по всій землі Київській, про що збереглася згадка в „Повісті временних літ".

У Київській Русі тризуб став великокнязівським знаком, його зображення відоме нам з печатки київського князя Святослава, на прапорах його воїнів.

Згодом його карбували на срібних монетах великого князя Київського Володимира. На них зображено з одного боку портрет князя, а з другого – тризуб і напис "Володимир на столі, а це його срібло".

Тризуб можна зустріти на цеглі Десятинної церкви у Києві, на плитах Успенської церкви у Володимирі-Волинському, на мечі, на прикрасах, предметах побуту, в гербі французької королеви Анни (дочки великого князя Ярослава Мудрого) тощо.

Знаки тризуба знаходимо на монетах князя Святополка та Ярослава Мудрого.

У період феодальної роздробленості Київської Русі сталися зміни у символіці: на київській землі використовувалося зображення святого Михаїла, покровителя Києва, у Галицько-Волинському князівстві – лева. Ці символи ввійшли до складу гербів Києва і Львова.

1918 р. Було визнано знак князівської влади — тризуб як герб Української Народної Республіки.

19 лютого 1992 р. Верховна Рада України затвердила тризуб як малий герб держави, вважаючи його головним елементом герба України.

Існує понад 40 версій, що пояснюють походження тризуба. Ось деякі з них:

1. Тризуб як зображення:
   - сокола,
   - корони,
   - трьох стихій — землі, води і повітря,
   - ідеї Трійці.
2. Версії, що тризуб подібний до:
   - якоря,
   - нормандського шолома,
   - лука і стріли.
3. Тризуб — це символ влади над трьома світами — небесним, земним, підземним.
4. Тризуб постійно був уживаний у побуті українців. Його малювали на стінах, дверях або воротах під час релігійного свята — Водохрещі.

"Головне те, що се оздоба питоменна, не запозичена, не видумана, а пов'язана з нашою тисячолітньою державою, політичною і культурною історією" (М. Грушевський).

Як державний знак сьогодні він символізує соборність (єдність) усіх українських земель.

Прапор

Прапор — тканина прямокутної або іншої форми, що має певне відношення ширини до довжини, яка кріпиться до жердини або древка. Прапори з'явилися давно. Слов'яни у своїх численних війнах і походах використовували прапори. Їх брали в похід, піднімали перед боєм, ставили на підвищеному місці, щоб було видно кожному ратникові. Збити стяги ворога вважалося рівнозначним перемозі у битві. За стяговиків призначали найславетніших богатирів, які мали постійно тримати прапор над полем бою й охороняти.

Кольори прапорів були різними — синій, голубий, лазуровий, оранжевий, червоний, жовтий. Часто трапляються поєднання синього та жовтих кольорів.

Цікаву версію висунув історик Б. Яхимович, який вважає, що слово "хохол", яким часто називають українців, монгольського походження, складається зі слів "хох" — синій, голубий, небесний і "улу" — жовтий.

За формою прапори Київської Русі були чотирикутні й трикутні з китицями.

Прапор Галицько-Волинської держави — блакитний із зображенням золотого лева.

28 січня 1992 р. Сесія Верховної Ради України ухвалила постанову про Державний прапор України. Ним став синьо-жовтий стяг.

Висновки

1. Культура Київської Русі мала значні досягнення, які ввійшли в скарбницю світової цивілізації, збагативши її неперевершеними зразками літератури, архітектури, живопису тощо.
2. Культурні традиції Київської Русі, її традиції успадкував український народ і передавав їх із покоління в покоління.
3. Культура Київської Русі ввібрала кращі зразки Візантії, країн Сходу і Заходу, перетворила їх на свій власний здобуток, створивши свої, тільки їй характерні риси.
4. Культура Київської Русі була „могутньою, яскравою, високохудожньою, різноманітною, сягала кращих зразків культури свого часу", вражала весь світ своєю неповторною красою.
5. Пам'ятки культури Київської Русі, які дійшли до нас, є зразками витонченості, високої майстерності для наших митців. Вони –

Тема 3. Київська Русь у другій половині XI–першій половині XIII ст.

Правління Ярославовичів

Становище у державі за часів правління Ярославовичів

Ще за життя Ярослав Мудрий поділив державу між своїми синами, намагаючись позбутися того розбрату, який виникав раніше. Він вирішив передати владу за принципом старшого:

- найстаршому синові Ізяславу заповів Київ, Великий Новгород, Туров і Псков;
- Святославу – Чернігів, Муром і Тмутаракань;
- Всеволоду – Переяслав і Ростов;
- В'ячеславу – Смоленськ;
- наймолодшому Ігорю – Володимир-Волинський.

У своєму заповіті синам писав: "Майте любов між собою, тому що ви брати, діти одного батька і від однієї матері. І якщо будете жити в любові між собою, Бог буде у вас і підкорить вам ворогів. І будемо мирно жити. Якщо ж будете в ненависті жити, у сварках і незлагодах, то загинемо самі і загубимо землю батьків своїх і дідів своїх, які здобули її трудом своїм великим".

"Се Мудрий Ярослав
Синам своїм казав:
"В єднанні тільки сила,
А в розпачі – могила!"
(О. Олесь)

Таким чином, після смерті Ярослава Мудрого у 1054 р. київським князем став його син Ізяслав, який уклав союз із двома молодшими братами — Святославом і Всеволодом. Усі державні справи брати спочатку вирішували спільно:

- обороняли країну від половців;
- розв'язували питання про переміщення молодших братів з одного уділу на інший;
- приборкали спробу полоцького князя вийти з-під влади Києва;
- відбили перший напад половців на Русь.

Ярославичі правили дружно до **1068 р.**, коли розпочався розпад їхнього союзу після поразки, якої вони зазнали на річці **Альті** від половців, та повстання, яке виникло у Києві.

У Києві на Подолі кияни зібралися на віче і почали вимагати від київського князя Ізяслава зброї та коней для захисту міста від половців.

Ізяслав киянам зброї не дав (за однією із версій, не хотів, бо боявся, що кияни можуть повернути зброю проти князя і бояр, за іншою – що в Ізяслава після поразки від половців просто зброї не було).

Кияни повстали, розгромили маєтки бояр і князя, Ізяслава вигнали з Києва, а київським князем проголосили Всеслава – полоцького князя, який перебував у полоні після захоплення його земель трьома братами.

1069 р. Ізяслав за допомоги польського війська придушив повстання і повернувся княжити у Київ.

Боротьба між Ярославовичами за князівський престол

Спочатку Ярославичі жили в злагоді, але незабаром почалися міжусобиці, сварки і непорозуміння. У 1073 р. Святослав звинуватив Ізяслава у змові і за допомоги Всеволода захопив київський престол. Ізяслав утік до Польщі і зміг повернутися до Києва лише після смерті Святослава наприкінці 1076 р. Після загибелі Ізяслава у 1078 р. в міжусобній боротьбі з Всеволодом та сином Святослава Олегом Святославовичем, який прагнув повернути собі Чернігівське князівство, у Києві став княжити Всеволод.

Таким чином, з 1073 р. по 1093 р. Ярославичі по черзі обіймали київський престол:

- Святослав — у 1073–1076 рр.;
- Ізяслав — у 1076–1078 рр.;
- Всеволод — у 1078–1093 рр.;
- Святополк — син Ізяслава – у 1093–1113 рр.

Цим скористалися нові вороги Русі — половці, а також Угорщина і Польща. Угорський король захопив Закарпаття.

Любецький з'їзд князів
(1097 р.)

У зв'язку з навислою загрозою над Київською Руссю від зовнішніх ворогів, особливо від нападів половців, князі роблять спробу припинити усобиці, для чого у 1097 році скликають князівський з'їзд у Любечі.

Взяло участь шість князів:

Святополк Ізяславович — київський князь;
Володимир Всеволодович — переяславський князь;
Давид Ігорович – волинський князь;
Василько Ростиславович — теребовлянський князь;
Давид Святославович – чернігівський князь;
Олег Святославович — новгород-сіверський князь.

На з'їзді було вироблено норми міжкнязівських відносин і вирішено:

- припинити чвари;
- скасувати принцип спадковості, запроваджений Ярославом Мудрим;
- проголошено, що **кожен мусить володіти лише своєю вотчиною**, тобто землею, наділеною батьком, і не претендувати на землі інших князів;
- усі спірні питання вирішувати на з'їздах;
- домовилися про спільний похід проти половців.

Фактично це узаконювало роздроблення Русі на окремі спадкові князівства.

Утім постанови Любецького з'їзду виявилися безсилими приборкати князівські чвари.

Наступного року Давид Ігорович (волинський князь) осліпив теребовлянського князя Василька Ростиславовича, вимагаючи від нього батьківську вотчину.

Боротьба розгорталася з новою силою.

Міжусобна боротьба – незлагода, боротьба між будь-якими суспільними групами або особами в державі.

Висновки

1. Після Любецького з'їзду (1097 р.) не було припинено чвари на Русі.
2. Нова система престолонаслідування, за якої **кожен має свою вотчину**, сприяла зміцненню окремих земель і відокремленню їх.
3. Після Любеча князівські наради збиралися регулярно, що відігравало позитивну роль, бо на них обговорювалис всякі суперечливі питання.

Володимир Мономах

(1113–1125 рр.)

Далекоглядний, досвідчений, виважений і розсудливий політик, талановитий полководець, доблесний воїн, справжній господар своєї землі, найвидатніша фігура на політичній арені Київської Русі в першій чверті XII ст. Правив розумно і справедливо.

"Він (Володимир Мономах) був вродливим, очі в нього були великі, волосся рудувате й кучеряве, лоб високий, борода широка. На зріст не дуже високий, але міцний тілом і не дуже сильний" (так описував зовнішність князя російський історик В. Татіщев).

Народився 1053 р. в Києві, був сином князя Всеволода. Мати його Марія – гречанка, дочка царя візантійського Костянтина IX Мономаха. Через рік сім'я князя Володимира переїхала до Переяслава. Змалку його привчали до військової справи, відважний, хитрий. Улюбленим заняттям було полювання на диких звірів. Батько Володимира був освіченою людиною свого часу, любив книги, багато читав, знав п'ять іноземних мов. Володимир змалку ходив у військові походи, очолюючи батькову дружину, у 1068 році брав участь у битві з половцями. Володимир шістнадцять років князював у Чернігові аж до 1093 року, до смерті батька, який князював у Києві після смерті князя Ізяслава.

У Чернігові Володимир Мономах вступив у конфлікт зі своїм двоюрідним братом Олегом Святославовичем, який уважав себе спадкоємцем Чернігова. Володимир віддав братові Чернігів, як законному спадкоємцю, а сам став княжити у Переяславі з 1094 року до 1113 року. У 1113 році був запрошений киянами княжити у Києві.

Сильний і мудрий державний діяч, будівничий і захисник Київської держави, великий патріот її, активний захисник Русі від половців. Відновив централізовану владу на Русі. Видатний письменник, філософ, мислитель і книжник свого часу, написав свої дітям знамените "Повчання". Залишив після себе добру славу для наступних поколінь як людина, яка піклувалася про благо для всього суспільства, вів країну до добробуту, процвітання і могутності.

Період його правління називають періодом розквіту Київської Русі після тривалих міжусобиць. Він "освятив Руську землю, мов сонце ..., слава про нього пройшла по всіх землях". Його характеризували як працьовитого, милосердного князя, який вірний слову і керувався засадами християнської релігії та моралі. Протягом значного часу він залишався недосяжним ідеалом мудрого правителя, який значно зміцнив державу, усунув внутрішні суперечності, не дозволив розпастися Русі на окремі князівства, який об'єднав і зміцнив Русь. Був ініціатором скликання князівських з'їздів, усіляко намагався примирити князів, припинити усобиці, щоб мир і злагода панували на Русі. Помер у 1125 році на 73-му році життя, похований у церкві Св. Софії.

Повстання у Києві (1113 р.)

Київський князь Святополк Ізяславович помер у 1113 році. В останні роки життя часто хворів, і цим скористалися купці й лихварі, які наживалися за рахунок простих жителів, та й сам князь від цього мав вигоду:

- лихварям сплачували великі відсотки і позики;
- не було допущено до Києва купців з Галичини з сіллю, а тому ціни на сіль зросли (на спекулюванні сіллю сам князь і купці нажили великі прибутки).

Отож, коли ченці Києво-Печерської лаври почали роздавати сіль людям зі своїх запасів, князь велів відібрати у них сіль.

У квітні 1113 році, дізнавшися про смерть Святополка, кияни повстали і розгромили будинки багатіїв. Повстання тривало чотири дні. Налякані бояри і купці сховалися у Софії Київській. Вони вирішили запросити на княжий престол шістдесятирічного Володимира Всеволодовича (Мономаха), онука Ярослава Мудрого, який княжив у Переяславі. Батьком його був Всеволод Ярославович, а матір'ю – донька візантійського імператора Констянтина IX Мономаха. Так Володимир Мономах став княжити у Києві.

Посилення великокнязівської влади

1. Навів порядок у Києві.
2. Обмежив сваволю лихварів.
3. Підкорив своїй владі всіх князів, поклавши край князівським міжусобицям.
4. Проводив виважену політику, підкоривши удільних князів.
5. Зміцнив позиції великокнязівської влади.
6. Своєю діяльністю сприяв припиненню князівських усобиць.

7. Відновив централізовану монархію, знову зібрав усі українські землі, крім Галичини, подолав суперечки і домігся миру і спокою на Русі.
8. Зріс міжнародний авторитет Київської Русі.
9. Значно поповнилася державна скарбниця.

Внутрішня політика Володимира Мономаха

1. Зменшив лихварські відсотки, обмежив свавілля лихварів.
2. Обмежив права багатих над селянами.
3. Дбав про покращення становища міських та сільських низів.
4. Сприяв зміцненню політичної єдності держави.
5. Зміцнив позиції Київської держави, дипломатичними методами і військовою силою домігся визнання своєї влади практично всіма князями.
6. Продовжив удосконалення управління державою.
7. Розробив "Статут", або доповнення до юридичного кодексу законів "Руська правда".
8. Відродження переживала столиця держави – місто Київ, де було споруджено міст через Дніпро, нові храми, чимало інших будівель.
9. Централізація держави сприяла соціально-економічному розвитку: розвивалося сільське господарство й ремісниче виробництво, пожвавилася торгівля, виникали нові й розбудовувалися старі міста.
10. Йому вдалося на деякий час відновити в повному обсязі державу Володимира Великого і Ярослава Мудрого.

"Статут" Володимира Мономаха
(1113 р.)

"Статут" — це доповнення до юридичного кодексу "Руська правда".

Це збірник законів, що врегулював правове становище міської бідноти та залежних селян Київської Русі, полегшив їхнє становище.

1. Обмежив діяльність лихварів:
   - установив єдиний відсоток за взяті у позику гроші;
   - обмежив лихварські відсотки за борги;
   - боржник, який сплатив 50% річних за три роки, звільнявся від сплати основної суми боргу;
   - бояри, що давали комусь у борг, не мали права перетворити платонеспроможного боржника на раба.
2. Обмежив діяльність адміністрації, що спричиняла зубожіння міст і сіл, зниження життєвого рівня людей.
3. Було регламентовано питання спадкоємства.
4. Обмежив діяльність землевласників:
   - дещо полегшив становище селян-смердів;
   - обмежив застосування рабської праці у господарстві;
   - дозволив закупам подавати скарги на своїх панів.

Висновки

1. Як видно зі "Статуту", Володимир Мономах турбувався про інтереси всього суспільства, намагався не допускати зловживань з боку князівської адміністрації, представників заможних верств стосовно бідних і залежних людей.

"Добрий, чесний та розумний.
Справедливо став судити —
Ти сильнішим не дозволив
Слабких кривдити й гнобити".

2. Він сприяв, щоб у державі був мир і спокій, не було народних повстань.

"По незгодах між братами
Ти заблис, як зірка ясна.
Бо за тебе Україна
Процвітала горда, ясна.
Ти князів до згоди кликав,
Як дітей та рідна мати:
Знайте всі, що тільки згода
Може тривко будувати!"

"Повчання дітям" Володимира Мономаха
(1117 р.)

Це духовний заповіт нащадкам, як зберегти державну єдність країни, в якому викладено досвід і мудрі житейські поради.

Це заповіт, де князь доводить, що жити слід у злагоді зі своєю совістю, творячи добро й благочестя, бути вихованим, ввічливим, доброзичливим:

- “треба мати душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово Господнє”;
- “при їді і питті без галасу великого бути”;
- “при старих – мовчати, премудрих – слухати, старшим – покорятися, з рівними і меншими – приязнь мати”;
- “без лукавства розмовляти, багато розуміти”;
- “не лютувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших”;
- “долі очі мати, а душу – вгору”;
- “у нікчемному своєму житті научися... очима управляти..., язик здержувати..., ум смиряти, тіло упокорювати, гнів подавляти, помисли чисті мати, спонукати себе на добрі діла Господа ради”;

“не старайтеся повчати легковажних, власть же – ні за що мати як і од усіх честь”.

Володимир Мономах повчав своїх дітей; як справедливо правити, діяти на користь людей і держави, щоб рідний край зріс і зміцнів, став могутнім.

Докладно розповідає про своє життя і наказує синам добре пильнувати свої обов'язки перед підданими:

- не давати “сильним” погубити людину;
- убогих не забувати, нагодувати і подати сироті;
- заступитися за вдовицю;
- нікого не вбивати;
- гордості не мати ні в серці, ні в умі;
- старих шанувати, як батька, а молодих — як братів;
- берегтися брехні, п'янства, бо погибає душа і тіло;
- шанувати гостя чи простого, чи знатного;
- не забувати того, що знаєте, а чого не знаєте — научатися.

Потрібно творити добро для людей, керуватися засадами християнської релігії та моралі, бути милосердними, справедливими, дбати про державу, про добру славу перед своїми і чужими. Будучи великим працелюбом, він і дітей привчав до цього: “Нехай не застане вас сонце в постелі!”.

У Володимира Мономаха було 11 дітей, двоє з них потім стали київськими князями – Мстислав Великий і Юрій Долгорукий.

Зовнішня політика

1. Здійснював успішні походи проти половців (провів понад 80 походів), з якими підписав понад 19 мирних угод. Свого сина Юрія він навіть одружив із дочкою одного з половецьких ханів.
2. Зблизився з Візантією, Скандинавією, Західною Європою через налагодження династичних зв'язків:
   - його сестра вийшла заміж за германського імператора;
   - дочка — за угорського короля;
   - сам князь був одружений з дочкою англійського короля;
   - його син — з дочкою шведського короля;
   - одна з дочок стала дружиною візантійського імператора;
   - інша — угорського короля.

Правління Мстислава Володимировича
(1125–1132 рр.)

Продовжив політику свого батька, підтримуючи єдність Русі і захищаючи її кордони від половецьких орд, дбаючи про зростання її могутності і благополуччя. Його авторитет визнали всі князі, які жили мирно, спокійно і постійно узгоджували свої дії. Молодші брати Мстислава, які правили в найбільших містах Русі (Переяслав, Ростов, Володимир на Волині, Туров), слухалися його і за першою вимогою ходили в походи. Мстислав підтримував існування стабільної централізованої держави. У своїй внутрішній і зовнішній політиці дотримувався заповітів батька. Мстислав здійснив кілька успішних походів на половців, загнавши їх за Дон і Волгу. Здійснював походи проти Литви, чудських племен. Встановив дружні відносини з Візантією. В країні було стабільне економічне і культурне піднесення. Побудував у Києві кілька соборів і церков. Зміцнив династичні зв'язки з західними країнами, видавши чотирьох дочок заміж за іноземних володарів (візантійського імператора, принца норвезького, датського принца та угорського королевича). Сини його були одружені з польською та чеською принцесами.

У країні не було суперечок, міжусобних воєн, ворожнечі, загальної недовіри, а панував порядок і дисципліна. Тому й називали Мстислава Великим.

Він був останнім єдиновладним правителем Київської Русі. Після його смерті держава вступила в добу роздробленості.

Поява удільних князівств

Після смерті Мстислава у 1132 р. чвари між князями спалахнули з новою силою.

Київ почав втрачати свою могутність. Наприкінці XII – на початку XIII ст. престол переходив від одного князя до іншого. У **1169 р.** суздальський князь Андрій Боголюбський зруйнував Київ, вбачаючи у ньому суперника своєї нової столиці. Наприкінці XII ст. Київ не раз переходив із рук у руки, поки в 1202 р. не був остаточно розграбований і перетворився на провінційне містечко.

Часто удільні князі у боротьбі між собою використовували половців у міжусобних війнах.

Кожне князівство мало свої власні збройні сили, необмежену владу на місцях, на власний розсуд розпоряджалися землями й доходами, карали й милували. Кожен удільний князь мав своїх васалів з місцевих князів і бояр.

Почали зростати інші міста — центри окремих удільних князівств: Чернігів, Смоленськ, Полоцьк, Новгород та інші.

До середини XII ст. на території колишньої Київської Русі сформувалося 15 князівств, кожне з яких жило самостійним політичним життям, лише формально визнаючи старшинство великого київського князя.

Уділ – частка члена родини Рюриковичів у родовому володінні Руссю, адміністративно-територіальна одиниця, якою управляв князь, залежний від Великого київського князя.

Удільне князівство — це таке князівство, яке має свого князя, але також кориться головному князеві.

Висновки

1. Діяльність Мономаха та його сина Мстислава були останніми спробами зберегти могутність та єдність Київської держави.
2. За їх правління Київська Русь посіла гідне місце серед наймогутніших держав Європи.
3. Утім їхня спроба зміцнити давньоруську державу мала тимчасовий успіх тільки за їхнього життя.
4. Їхнім князюванням завершився період єдності на Русі, а після їхньої смерті розпочався період феодальної роздробленості.

Політична роздробленість Київської Русі

Політична роздробленість – такий стан держави, що характеризується децентралізацією влади, коли вона розділена на кілька незалежних одне від одного князівств (земель), що є результатом формування в державі феодальних відносин.

Початок XII – друга половина XIII ст. Період феодальної роздробленості Київської Русі.

Середина XII ст. Київська держава розпалася на 12 князівств.
На території України утворилися Київське, Чернігово-Сіверське, Переяславське, Галицьке, Волинське князівства.
Цей процес феодального дроблення земель продовжувався, бо вже на початку XIII ст. князівств було 50, а на початку XIV ст. – 250.

Різні думки вчених про період феодальної роздробленості

1. Деякі історики вважають, що період феодальної роздробленості — це період економічного і культурного занепаду.
2. Більшість істориків мають протилежну думку. Вони дійшли висновку, що в цей період відбувався значний розвиток, що це період економічного і культурного піднесення.
3. Деякі історики твердять, що Київська держава в цей період змінила форму державного устрою з **централізованої монархії на монархію федеративну.**

Результати роздроблення Київської Русі

Позитивні

- Сприяла розвиткові економіки й культури на місцях.
- Прискорила формування української народності.
- Створювалися умови для вдосконалення державного апарату, дальшого формування великого землеволодіння, розвитку сільського господарства, піднесення міст – осередків ремесла і торгівлі.
- Меншими князівствами було легше управляти і навести в них порядок.
- Виникли численні нові міста як адміністративні та економічні центри земель.
- Інтенсивніше розвивалися економічні зв'язки всередині окремих князівств та між князівствами.

- Відбулося пришвидшення темпів економічного та культурного розвитку західних князівств (особливо Галицького та Волинського).

Негативні

- Втрачено державну єдність Київської Русі.
- Відбулося різке ослаблення Київської Русі.
- Ослаблення князівств призвело до втрати своєї незалежності і загарбання їх сусідніми державами.
- Роздробленість послабила сили держави і народу в боротьбі з зовнішніми ворогами.
- Зростали постійні міжусобні війни.
- Князівства дробилися між спадкоємцями.
- Почалося політичне ослаблення князівств.
- Проявлялися конфлікти між князями і місцевими боярами.

Причини роздробленості Київської Русі

1. **Соціально-економічні:**
   - натуральний характер господарства Київської Русі, що спричинило слабкість економічних і політичних зв'язків між феодальними господарствами та окремими землями;
   - відсутність розгалуженої системи комунікацій та шляхів сполучення;
   - перетворення умовного землеволодіння (коли князі давали своїм військовим слугам землю та селян за умови, що вони служитимуть їм) на спадкове, що привело до зменшення залежності їх власників від Києва;
   - зростання великого феодального землеволодіння;
   - зростання міст як політичних, економічних і культурних центрів феодальних князівств та суперництво між ними та Києвом;
   - відбувався занепад торговельного шляху по Дніпру, а це призвело до зменшення прибутків Києва від митних зборів і до його занепаду;
   - втрата Києвом свого значення як адміністративного та політичного центру.
2. **Політичні:**
   - великі розміри держави, а значить великі труднощі управління;
   - переділ Ярославом Мудрим між синами столів на князювання, а згодом відсутність чіткої системи наслідування престолу, що вело до зростання міжусобної боротьби;
   - зростання могутності віддалених від центру регіонів, що спричинило виникнення місцевого сепаратизму;
   - економічне і військово-політичне посилення удільного боярства та удільних князівств, які не були зацікавлені у сильній владі Великого київського князя, а місцеві інтереси ставили вище загальнодержавних;
   - створення місцевими удільними князями власного апарату управління і суду, власних збройних сил, і влада Великого київського князя їм не була потрібна;
   - князівські усобиці, що вели до розорення земель;
   - подальший процес розвитку народностей у різних частинах держави, формування їхніх відмінностей.

Феодальна роздробленість стала закономірним етапом розвитку середньовічного суспільства і його переживали всі феодальні держави Заходу.

Спільними залишалися:

- правляча династія Рюриковичів;
- релігія і церковна організація з центром у Києві.

Система управління Київської Русі в період феодальної роздробленості

З'їзд князів

V

Великий князь київський
(формально володар усієї землі й держави)

V

Удільні князі
(володіли князівствами й удільними вотчинами,
не були зацікавлені у сильній владі Великого князя київського,
проводили власну внутрішню політику,
на свій розсуд вирішували питання війни і миру,
укладали угоди з сусідами)

V

Дружина

V

V

Бояри

(були власниками менших міст та окремих сіл, залежними від удільних князів)

Київську Русь часів роздробленості дослідники називають **федеративною монархією.** Форму правління визначають як **колективний сюзеренітет,** за якого замість одного великого князя владу здійснювало об'єднання найвпливовіших князів однієї династії Рюриковичів.

Сепаратизм – прагнення до відокремлення.

Федерація – форма державного устрою, союзна держава, що складається з кількох державних утворень, за якими зберігається певна самостійність.

Монархія – форма державного правління, за якої найвища влада зосереджувалася в руках одноосібного володаря і передавалася у спадок представникам правлячої династії.

Спільні риси та відмінності у політичному й соціально-економічному розвитку князівств, які існували на території України

Спільні риси

1. У всіх князівствах відбувався розвиток сільського господарства, ремесел, промислів і торгівлі.
2. Ішов процес швидкого зростання міст.
3. Зміцнювалося приватне землеволодіння бояр.
4. Зростала залежність селянства, вони втрачали самостійність.
5. Відбувалося роздроблення князівств на уділи, між якими точилася міжусобна боротьба.
6. Усі князівства прагнули (за винятком Переяславського) звільнитися з-під впливу Києва.

Відмінності

- Темпи економічного розвитку різні. Найвищими вони були у Волинському й Галицькому князівствах.
- У Галицькому князівстві боярство перетворилося на значну політичну силу, чого не спостерігалося в інших князівствах.
- Знать Переяславського князівства не прагнула до політичної самостійності.
- У Галицькому та Волинському князівствах зростали тенденції до об'єднання удільних князівств.

Київське князівство середини XII – першої половини XIII ст.

Політичний та соціально-економічний розвиток князівства

У період феодальної роздробленості Київське князівство ще деякий час залишалося сильним, розвиненим. Київ був основним державним та духовним центром не тільки Русі, а й усієї Східної Європи, населення якого становило до 50 тис. осіб. За київський престол боролося багато князів.

Київська земля розташована на середньому Подніпров'ї, була однією з найбільш густозаселених земель Русі. Тут були родючі чорноземи й поліські корисні копалини. Успішно розвивалися різноманітні ремесла, а вигідне географічне розташування князівства сприяло розвиткові торгівлі. Мала на своїй території близько 80 міст. Мережа річок пов'язувала Київську землю з різними частинами Русі та сусідніми народами.

Після смерті Мстислава Володимировича Київ утратив роль центру великої держави. Він перетворився на головне місто окремого князівства, за яке починалася боротьба між братами Мстислава – Ярополком, В'ячеславом, Юрієм та їхніми племінниками Ізяславом та Ростиславом.

Активно втручалися в цю боротьбу нащадки Святослава та його сина Олега Святославовича – чернігівські Ольговичі.

За даними українського історика С. Томашівського, у Київському князівстві з 1146 р. по 1246 р. правило 24 князі, які 47 разів приходили до влади, 35 князювань тривало менше року, п'ять князів правили по три рази кожен, вісім князів – по два рази.

Ці факти свідчать про постійну і жорстоку боротьбу за владу.

1169 р. Напад на Київ суздальського князя Андрія Боголюбського. Два місяці захисники оборонялися. Нарешті Київ

був захоплений і пограбований Андрієм Боголюбським (сином Юрія Долгорукого), що послабило важливу роль Києва як центру держави. Літописець розповідає: „ не було милосердя нікому нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а інших в'язали, жінок вели в полон, силоміць розлучаючи із мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили від ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали..." Вперше Київ було піддано такому розоренню.

Володимиро-суздальський князь посадив на київський престол брата Гліба й тим самим дав зрозуміти місцевій знаті про свій намір перетворити Київську землю на другорядне князівство.

Унаслідок братовбивчих суперечок Київ перетворився на провінційне містечко.

1203 р. Київ було дуже пограбовано половцями, яких привів на допомогу київський князь Рюрик Ростиславич, вигнаний з Києва галицько-волинським князем Романом Мстиславичем.

У Київській землі виникало кілька дрібних удільних князівств, центрами яких були міста: Вишгород, Білгород, Треполь, Канів.

Наприкінці XII ст. Київ неодноразово переходив із рук у руки до володимиро- суздальських, чернігівських, смоленських, галицько-волинських князів, поки в 1240 році його не було остаточно розграбовано і зруйновано монголами.

Висновки

1. Зруйнування Києва Андрієм Боголюбським і ослаблення Київського князівства призвело до посилення Володимиро-Суздальського князівства.
2. Постійні суперечки і війни призвели до того, що Київ утратив колишню могутність і своє значення центру руських земель і перетворився на звичайне містечко.
3. Ослаблене Київське князівство було змушене поступитися Галицько-Волинській державі.

Переяславське князівство середини XII – першої половини XIII ст.

Політичний та соціально-економічний розвиток князівства

Переяслав – одне з найстародавніших міст України. Уперше Переяслав згадується у літописних документах 907 роком в угодах Київської Русі з Візантією.

Спочатку Переяславське князівство було у складі Чернігівського і відокремлено від нього Ярославом Мудрим для сина Всеволода.

Воно не мало повної політичної самостійності і було нерозривно пов'язане з Києвом. Як правило, у Переяславі сиділи князі, які мали посісти київський престол або одержували це місто як компенсацію за відмову від претензій на Київ.

Переяславському князівству належали землі на лівому березі Дніпра, південніше Київського князівства. Воно було розташоване на межі з дикими азійськими ордами, які весь час нападали на Київську Русь, ведучи протягом століть героїчну боротьбу з ними (спочатку з печенігами, а згодом з половцями). Жодна з земель не зазнавала стільки нападів і спустошень, як Переяславська. Тому на землях князівства було побудовано численні фортеці, вали, оборонні споруди. У цій боротьбі переяславські князі то втрачали значні території, то знову їх відвойовували.

Переяславщина була не лише сильним військовим форпостом на південному Сході, надійним щитом "землі руської", а й стала одним із культурних центрів.

Переяславщина не ділилася на окремі удільні князівства.

1179 р. Літописне повідомлення про напад половців на Переяславське князівство, про хоробрість і мужність захисників рідної землі.

1187 р. У літописі повідомлялося про смерть переяславського князя Володимира Глібовича після походу на половців. Уперше згадувалася назва "Україна".

Після монголо-татарської навали Переяславське князівство припинило своє існування.

Висновки

1. У Переяславі жили і творили історію нашої держави відомі князі — Всеволод Ярославович (син Ярослава Мудрого), Володимир Мономах, Святослав Володимирович, Юрій Долгорукий та інші.
2. Перед нами імена численних князів київських, чернігівських, переяславських. Вони вели наших предків і до перемог, і до великих поразок. Але це наше минуле, і знати його таким, яким воно було, наш обов'язок.

Чернігово-Сіверське князівство середини XII – першої половини XIII ст.

Політичний та соціально-економічний розвиток князівства

Чернігів уперше згадується в літописі від 907 року.

Був великим культурним і господарським центром Київської Русі, другим після Києва. Землі князівства вкриті густою мережею населених пунктів, але тісних економічних зв'язків між окремими землями князівства не існувало. Значним містом був Новгород-Сіверський, відомий із середини XII ст., коли від Чернігово-Сіверського князівства відокремилося Новгород-Сіверське.

У XII ст. чернігівські князі, володіючи значними територіями північно-східної Русі, успішно відбивали полчища половців, вели експансивну політику щодо інших князівств. Династії "Ольговичів" — наступників Олега, внука Ярослава Мудрого — втручалися у справи не лише Києва, а й Переяслава, Волині й Галича.

Наприкінці XII – на початку XIII ст. Чернігівське князівство втратило могутність, остаточно розпалося на дрібні уділи. Його сили підірвали безперервні війни з половцями, які перетворили на руїну чернігівські землі.

Висновок

У період феодальної роздробленості Чернігівське князівство було одним із найсильніших, найміцніших серед інших князівств і вело боротьбу за київський престол.

"Слово о полку Ігоревім" — історичне джерело і літературна пам'ятка Київської Русі

Удільний князь Новгород-Сіверського князівства Ігор був хоробрим воїном і сам у **1185 році** вирішив піти походом у половецьку землю. Разом з ним у поході брав участь його син Володимир. Хан Кончак оточив полки Ігоря на березі річки Каяли і розбив їх, а князя взяв у полон, та він зумів утекти. Цей похід оспівано у поемі „Слово о полку Ігоревім".

Присвячене цьому походові "Слово о полку Ігоревім" було закликом до єдності, до об'єднання зусиль для спільної боротьби проти половецької загрози. Невідомий автор „Слова о полку Ігоревім" виступив палким патріотом рідної землі, закликав князів забути суперечки і чвари, об'єднатися й захистити рідну землю. Він ставив їм за приклад великого князя київського Святослава Володимировича, який був "грозою для ворогів, приборкав їх полками сильними..." За своєю мовою, образами "Слово о полку Ігоревім" — це справжній літературний шедевр.

За ухвалою ЮНЕСКО у 1985 р. відбулися святкування 800-річчя "Слова о полку Ігоревім".

Галицьке князівство

Піднесення Галицького князівства за Володимира та Ярослава Осмомисла

Населення Галицької землі становили дуліби, тиверці, білі хорвати.

Галицька земля займала вдале географічне положення, відкривала шлях до Європи. Галичина мала значні поклади солі, родючі чорноземи, діброви з великою кількістю звірів. Це багатий край з добре розвиненим землеробством, ремеслами, промислами, торгівлею.

Першим українським князівством, яке стало на шлях самостійності, було Галицьке. Воно відокремилося від Києва наприкінці XI ст.

Помираючи, Ярослав Мудрий заповів Галичину своєму внукові Ростиславу Володимировичу, який княжив не довго, змушений був тікати від київського князя Ізяслава аж у Тмутаракань, де загинув.

Після смерті Ростислава законними спадкоємцями Галичини стали його сини – **Рюрик, Василько і Володар**, які поділили між собою Галичину:

Рюрик володів Перемишлянською землею,
Василько – Теребовлянською,
Володар – Звенигородською.

Незабаром помер Рюрик, Василька осліпив волинський князь Давид Ігорович. Таким чином, Галичина опинилася в руках Володаря, фактично засновника династії Ростиславовичів, яка проіснувала понад 100 років.

Син Володаря Володимир, якого літопис називає **Володимирком (1141 – 1153 рр.)**, знов об'єднав усю Галичину і переніс свою столицю з Перемишля в Галич. Хоробрий воїн, талановитий дипломат, він зумів відбитися не тільки від чужинців, а й від своїх київських і волинських суперників. Князь Володимирко відзначався хитрістю, безпринципністю щодо засобів політичної боротьби:

"...кров і гроші дав ти
Іншим заздрісним князям.
Бо хотів ти князювати
В своїм краю тільки сам.
Лиш недобру путь ти вибрав,
Щоб до зміцнення дійти.
Проти рідного братанка
Ти водив свої полки".

За його князювання землі Галичини сягнули аж до Чорного моря і сучасної Молдови. Помер несподівано. Володимирко своєю політикою захистив Галичину від наступів ворогів і залишив своєму синові Ярославу у спадщину багату і добре організовану землю, бо князівство менше терпіло від наскоків степовиків (печенігів, половців), більше контактувало з Західною Європою через Польщу й Угорщину.

Наймогутнішим князем був його обдарований син **Ярослав Осмомисл** (1153–1187).

За його князювання Галицька держава стала наймогутнішою серед українських князівств. Про могутність князя Ярослава згадується в "Слові о полку Ігоревім", як батька оспіваної у "Слові..." Ярославни, сильного князя, що сидить "високо на своїм золотокованім престолі, підперши гори Угорські своїми залізними полками".

Автор "Слова о полку Ігоревім" дав таку характеристику Ярославові Осмомислу:

"Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти
На своїм золотокованім престолі,
Підперши гори Угорські
Своїми залізними полками,
Заступивши королеві дорогу,
Зачинивши ворота на Дунаї..."

Князь Ярослав був відомим полководцем, дбав про завоювання нових земель та про їхнє освоєння. Будував багато храмів, оборонних укріплень. Увійшов в історію під іменем Осмомисл, що означає "за вісьмох мислить", – так було прозвано за великий розум. Це високоосвічена людина, знав вісім мов: українську, грецьку, латинську, польську, угорську, болгарську, німецьку, арабську. Створивши в Карпатах систему оборонних ліній, Ярослав Осмомисл надовго зупинив угорську агресію, не дозволив полякам розоряти галицький край. Київ фактично визнав свою залежність від Галича.

Ярослав мирно жив зі своїми сусідами.

Протягом 30 років княжіння всілякими способами зміцнював державу: розумом, хитрістю, підступом. Розширив свої володіння аж до Дунаю. Був великим будівничим нових фортець, міст, церков. Сприяв розвитку ремесел і торгівлі.

Утім тут рано сформувалося боярство – феодали, що жили в укріплених замках, мали власні озброєні дружини і поводилися досить незалежно, а тому становили велику загрозу єдності і процвітанню Галицького князівства. Боярство сформувалося не з князівської дружини, як в інших землях, а з родоплемінної знаті. Значним джерелом збагачення галицького боярства була торгівля сіллю. Найбагатші бояри могли дозволити собі утримувати власні бойові дружини з дрібніших феодалів.

Галицьке боярство

V

Родоплемінна знать	Свої маєтки дістала не від князя, а захопивши общинні землі

Після смерті Ярослава його син Володимир (1187–1199 рр.) — останній з Ростиславичів — рятувався від бояр в Угорщині, бо у 1187 р. бояри вигнали його з Галича, запросивши на престол волинського князя Романа Мстиславича, але вторгнення угрів змусило його покинути Галичину. Угорський князь Андрій пообіцяв Володимирові допомогти повернутися на престол, але, прийшовши в Галичину, проголосив її своєю. За допомоги обуреного народу чужинців удалося вигнати, проте залежність князя від бояр ще більше зросла. Наприкінці XII ст. Галицьке князівство було підкорено волинськими князями.

Висновки

1. Династія Ростиславовичів закінчилася Володимиром Ярославовичем — сином Ярослава Осмомисла.
2. Століття князювання цієї династії заклали основи її подальшого історичного розвитку.
3. Ростиславовичі зуміли оборонити Галицьке князівство від поляків і угрів, розвинути господарство і торгівлю, зміцнити зв'язки з Західною Європою та Візантією.

Волинське князівство

Волинь розташована на перетині торгових шляхів між Заходом і Сходом, що сприяло швидкому її економічному зростанню та розвитку культури. Столицею цих земель було місто Володимир, засноване Володимиром Святославовичем. Він передав управління цим краєм Всеволодові, який був сином Володимира й Рогніди. Місто стало осередком єпископства, добре укріпленим і багатим, у ньому розвивалися різноманітні ремесла, торгівля (особливо із Західною Європою), головним центром розвитку культури в регіоні. У самому місті мешкало багато іноземних купців (німців).

Після смерті Ярослава Мудрого влада на Волині переходила із рук у руки. Волинські князі часто долучалися до боротьби за утвердження на київському престолі.

Великий вплив на державну політику мали бояри — дружинники князя, які за службу одержували землю і жалування.

Волинські бояри

Формувалися з княжої дружини	За службу у князя-правителя одержували земельні володіння у приватну власність та жалування

Волинська земля найдовше перебувала під опікою Києва. Самостійницьку династію започаткував Ізяслав Мстиславович у 1146 році. Утім єдиною державою Волинь не стала, а розпалася на окремі незалежні князівства.

Наприкінці XII ст. талановитий волинський князь Роман Мстиславович (онук Ізяслава II) об'єднав Волинське князівство з Галичиною і поклав початок сильної, великої Галицько-Волинської держави.

Висновки

1. М. Грушевський вважав, що Галицьке і Волинське князівства були найбезпосереднішими спадкоємцями політичної та культурної традиції Києва.
2. Простягаючись на західних окраїнах Київської Русі, вони з самого початку стали ареною запеклої боротьби між українцями та поляками.
3. "Коли якась зі старих київських земель і могла кинути виклик зростаючій могутності російського Північного Сходу, тобто Суздалю, Володимиру й іще не опереній Москві, то ними були Галицьке та Волинське князівства на південному заході".
(О. Субтельний)

Наслідки феодальної роздробленості

1. Припинила існування єдина держава східних слов'ян — Київська Русь.
2. Феодальними війнами, усобицями князі спустошували свою землю.
3. Із цього скористалися сусіди:
   - із заходу посилилися наскоки поляків, литовців, угрів;

- зі сходу — половців, які здійснювали постійні напади і спустошували землі Київської держави протягом двох століть аж до монголо-татарської навали.

Монголо-татарська навала застала Давньоруську державу роз'єднаною, ослабленою, у міжусобних князівських чварах.

Культура князівств у другій половині XII – першій половині XIII ст.

Культура Київської Русі часів роздроблення переживала піднесення.

Що сприяло піднесенню культури за часів феодальної роздробленості

1. Культура періоду феодальної роздробленості формувалася на спільній основі багатої культури часів Київської Русі.
2. Поряд зі старими відкривалися нові культурні центри.
3. Піднесення суспільного життя, зокрема міського.
4. Піднесення економічного життя як у центрі, так і на окраїнах.
5. Переважний вплив християнської релігії на розвиток матеріальної і духовної культури.
6. Посилення економічних та культурних зв'язків. Культурним зв'язкам між князівствами сприяло те, що їхні землі належали до Київської митрополії.
7. Поглиблення етнічної свідомості народу.
8. Поступове проникнення в будівництво, живопис національних народних рис.

Етнос — стійка спільнота людей, які мешкають на певній території і характеризуються особливостями мови, культури, психічного стану, самоусвідомлення своєї єдності та відмінності від інших спільнот.

Народність — стійке об'єднання людей, що склалося на певній території на основі спільного походження, спільної мови, культури, традицій.

Цивілізація — рівень розвитку суспільства, його духовної і матеріальної культури на певному етапі його розвитку, в період становлення державності.

Освіта	1. Засновувалися школи різних типів: • школи "книжного вчення" для підготовки священиків; • світські (приватні) школи домашнього навчання для купецького та ремісничого міського населення. 2. Навчання велося при монастирях. Особливо важливим освітнім осередком був Києво-Печерський монастир. 3. При Андріївському монастирі в Києві діяла спеціальна жіноча школа, де дівчат навчали письма, співів, швейної справи, а також різноманітних ремесел. 4. Писемність поширювалася і серед простого люду. 5. Розвиткові шкільництва сприяло заснування при храмах, монастирях та князівських дворах бібліотек. 6. При церквах і монастирях створювалися переписувальні майстерні. Книжки писали "уставом". Початкові букви виділяли, часто прикрашали різними орнаментами: звіриним, геометричним, рослинним. Кожну сторінку прикрашали різними малюнками (мініатюрами).
Усна народна творчість	1. Народ відтворював історичні події в казках, билинах, піснях. 2. Захопливі твори усної народної творчості: билини, пісні, перекази, легенди, казки — сповнені глибоких роздумів про минуле й сучасне свого народу. 3. У билинному епосі, який був поширений у цей час, закріплювалася пам'ять про історичні події й цілі епохи східнослов'янської історії. 4. Виникнення писемності створило передумови для перетворення усної народної творчості на писемну літературу.

Наука	1. Наука перебувала під впливом античних авторів. Із перекладених книг черпали наукові знання про природу, географію, філософію. 2. Центром розвитку наукового життя був Києво-Печерський монастир. 3. Зі збільшенням кількості міст та населення в них за часів Київської Русі зростала необхідність медичної допомоги, яку надавали в основному знахарі та ворожбити. Серед знахарів були і жінки. Одночасно з'являлися лікарі-фахівці, які згідно з "Руською правдою" мали право за платню лікувати хворих. 4. Знання математики та медицини були обмежені практичними потребами. 5. Відомим лікарем у Києві був Агапіт, який умів робити хірургічні операції. Йому вдалося вилікувати князя Володимира Мономаха від тяжкої хвороби. На території Києво-Печерського монастиря заснував першу лікарню. 6. Вагомий внесок у розвиток медичної науки внесли монахи Києво-Печерської лаври. Відомо, що Антоній сам доглядав хворих, виготовляв мікстури, відвари. 7. Онука Володимира Мономаха Євпраксія — Адельгейда займалася наукою. Написала медичний трактат "Мазі", окремим розділом там був "Про гігієну тіла", яким випередила європейських вчених на два століття. 8. У славнозвісному "**Ізборнику Святослава**" — праці енциклопедичного характеру, перекладеній з грецької мови на болгарську в X ст. і переписаній у 1076 р. для сина Ярослава Мудрого Святослава, подано багато відомостей медичного змісту. Тут містяться поради щодо лікування шлунково-кишкових розладів, хвороб шкіри, раку. Велика увага приділялася порадам щодо харчування.
	9. Були в Україні і свої філософи, зокрема митрополит Клим Смолич та волинський князь Володимир Василькович. **Ізборник** — рукописний збірник статей та уривків, вибраних з різних книг.
Книжні пам'ятки	1. Оригінальним літературним твором цього періоду є "Моленіє Данила Заточника", збірник життєвих порад та афоризмів, написаний у XII–XIII ст. 2. Описувалися житія святих. 3. Кирило Туровський (XII ст.) писав церковні проповіді, повчання, молитви. 4. "Києво-Печерський патерик" (XII ст.) —збірник оповідань про Києво-Печерський монастир, про його будівництво і засновників. Книга була дуже популяриною. "Патерик і Кобзар — се були найпопулярніші українські книги" (М. Грушевський). 5. Найвидатнішим твором поетичної творчості тих часів є "Слово о полку Ігоревім". 6. Широкого поширення набула перекладна світська література. На межі XII–XIII ст. з'явився переклад збірника цитат з християнської та античної літератури під назвою "Пчола". **Патерик** — збірник, що містить житія святих.
Літописання	1. У монастирях ченці вели літописи, які виникли в XI ст. 2. Гідним продовженням "Повісті минулих літ", про яку йшлося раніше, став Київський літопис XII ст., що містить яскраві характеристики політичних діячів того часу. 3. Продовженням Київського літопису є Галицько-Волинський літопис, який охоплює події до 90-х років XIII ст. В літописі проводиться ідея сильної великокнязівської влади, єдності Русі.

Архітектура	1. У Київській і Чернігівській землях поширюється техніка будівництва з цегли, у Галицькій – білокам'яна архітектура. 2. Справжніми перлинами є Успенський собор Єлецького монастиря, Ільїнська й П'ятницька церкви в Чернігові. 3. Починаючи з XII ст. в архітектурі Русі слабшає візантійський вплив, з'являються риси західноєвропейського романського стилю, дедалі частіше проявляються місцеві особливості. 4. Поступово формуються вітчизняні архітектурні стилі: київський, галицький, переяславський. 5. У перебудованому вигляді з пам'яток цього періоду до нас дійшли такі церкви: • Кирилівська — у Києві (1146 р.), • Василівська — в Овручі (1183 р.), • Борисоглібський собор — у Чернігові (1128 р.) 6. Головною окрасою міст і сіл цього часу були церкви. 7. У 1108 році князь Святополк Ізяславович заснував Михайлівський Золотоверхий монастир. У 1108–1113 рр. у ньому було споруджено Михайлівський Золотоверхий собор (ім'я Святополка після хрещення – Михайло). Був знищений у 1934–1935 рр. Нині після указу Президента від листопада 1997 р. про відродження святинь розпочалися будівельні роботи з відродження храму. Відродили весь монастирський комплекс: – дзвіницю; – собор; – трапезну церкву Іоанна Богослова; – навчальний та житловий корпус духовної академії та семінарії; – корпус монастиря, де живуть монахи; – навіть дві споруди з артезіанською цілющою водою, бо колись тут було джерело, яке засипали, коли руйнували цей комплекс. Відроджений монастирський комплекс – це символ відродження нашої України. 8. При Печерському монастирі у 1108 р. збудовано Троїцьку Надбрамну церкву, яка була одночасно і церквою і брамою-баштою, входила до складу укріплень монастиря. За рішенням ЮНЕСКО Києво-Печерську лавру внесено до списку об'єктів всесвітньої спадщини.
Мистецтво	1. Усі храми, збудовані в період феодальної роздробленості, як і раніше були прикрашені стінним розписом. 2. Мозаїки і фрески були найпоширенішими видами техніки живопису цього періоду. 3. Був розвинений іконописний живопис. 4. У Києві, Чернігові, Галичі існували іконописні майстерні. 5. Почали складатися місцеві традиції іконописання. 6. Однією з найвидатніших на Русі була ікона Вишгородської Богоматері, привезена з Константинополя й прикрашала храм Бориса й Гліба у Вишгороді, а у 1155 р. була вивезена Андрієм Боголюбським до Володимира на Клязьмі. Згодом ікону перевезли до Москви. 7. **"Києво-Печерський патерик" XIII ст.** містить розповідь про видатного живописця Алімпія – ченця Києво-Печерського монастиря. Є припущення, що Алімпій брав участь у створенні ескізів чудових мозаїк собору Михайлівського Золотоверхого монастиря в Києві, що зберігається до наших днів. З його ім'ям деякі фахівці пов'язують ікони "Печерської богородиці" і "Великої Панагії". Свої заробітки Алімпій ділив на три частини: на ікони, на милостиню злидарям і лише третю частину залишав собі. Після смерті його було канонізовано. Похований у Ближніх печерах Києво-Печерської лаври.

Київська Русь в історії Європи

1. Київська Русь була могутньою, найрозвиненішою державою середньовічної Європи, яка відіграла велику роль як в історії східнослов'янських народів, так і в світовій історії і проіснувала протягом п'ятьох століть.
2. Територіальні межі Київської Русі сягали від Балтики і Льодовитого океану до Чорного ("Руського") моря і від Волги до Карпат. Розміщуючись у центрі торгових шляхів, була з'єднувальною ланкою між Арабським Сходом і Західною Європою.
3. Київська держава стала першою державою східних слов'ян, заклала традиції державотворення в Україні, на її досвід спиралися наступні державні діячі в Україні.
4. "Київська Русь є першою формою української державності" (М. Грушевський).
   Вона є формою соціально-економічного та державного розвитку українського народу протягом I тисячоліття.
5. Утворення великої і сильної давньоруської держави сприяло суспільно-економічному, політичному і культурному розвиткові східних слов'ян, значно посилювало їх у боротьбі з зовнішніми ворогами.
6. Економічна та військова могутність, активні виступи на міжнародній арені поставили її в число провідних країн середньовічного світу.
7. Державне життя дало могутній поштовх розвитку української народності й культури.
8. Внесок Київської Русі до середньовічного політичного, економічного, суспільного й культурного життя був надзвичайно вагомим.
9. Вона відіграла важливу роль у міжнародних відносинах у Європі, мала великий авторитет і вплив на міжнародній арені й активно впливала на розвиток світової історії.
10. Успішно відбиваючи напади степових кочівників, Русь відігравала роль щита, який прикривав західноєвропейську цивілізацію зі сходу.
11. Київську Русь країни Європи поважали за її військову могутність, за її впевнений розвиток, за високий патріотизм народу, який успішно захищав свою землю.
12. Київська Русь була "об'єднаніша, щасливіша, могутніша, значніша і культурніша, ніж Франція", — писав французький єпископ Готьє де Савейр, який приїздив до Києва просити руки дочки князя Ярослава Мудрого Анни для французького короля Генріха I.
13. Було створено багату духовну й матеріальну культуру, закладено основи її майбутньої військової могутності.
14. Культурні досягнення Київської Русі збагатили світову культуру і вписали в її історію блискучі сторінки. І сьогодні вони захоплюють нас — нащадків і спадкоємців цієї епохи.
15. Культуру і традиції Київської держави успадкував український народ, передавав їх із покоління в покоління, що слугувало їм підтримкою в тяжкі часи.
16. Традиції Київської Русі дійшли до наших днів, здобувши нове життя в матеріальній і духовній культурі українців.
17. Ми пам'ятаємо свою славну історію княжої доби:

"Ви нам, лицарі завзяті,
Славний заповіт лишили;
Щоб ми того, що нам рідне,
До загину боронили!"

Тема 4. Галицько-Волинська держава
Утворення Галицько-Волинської держави за Романа Мстиславича
(1199–1205 рр.)

Роман Мстиславич — син Мстислава Ізяславовича, який дістав у спадщину від батька Володимир-Волинський.

"На зріст був хоча не дуже великий, але широкий і понад міру сильний: з лиця гарний, очі чорні, ніс великий з горбом, волосся чорне і коротке; вельми ярий був у гніві, запинався, коли сердився, довго не міг слова вимовити. Воїн був хоробрий і вмілий на військові вправи; найпаче це він показав, коли угрів велике військо з малим своїм розбив. Усе життя своє у війнах проводив, багато перемог здобув... Через те всім навколишнім був страшний" (В. Татіщев "Історія держави Російської").

Після смерті Ярослава Осмомисла волинський князь Роман Мстиславович, на запрошення галицьких бояр, прийшов у Галич, але не зміг там утвердитися, бо тривали значні суперечки і боротьба боярських угруповань.

Лише у 1199 р. після смерті Володимира Ярославича, останнього представника династії Ростиславовичів, Роману Мстиславовичу вдалося об'єднати під своєю владою Волинське і Галицьке князівства, утворивши могутню Галицько-Волинську державу, приборкавши свавільну боярську аристократію, спираючись на дрібних феодалів та міське населення.

Роман зробив столицею нового князівства місто Галич і перевів туди свій двір.

Літописці давали йому почесний титул "великого князя".

У внутрішній політиці Роман зосередив увагу на зміцненні своєї влади й ослабленні влади бояр, здолав боярську опозицію, підпорядкував собі непокірні боярські угруповання, багатьох з бояр стратив або відправив на каторгу. Дбав про авторитет княжої влади.

Утворення єдиної Галицько-Волинської держави мало велике значення. За Романа значно зміцніли князівські позиції і центральна влада. Було створено необхідні умови для розвитку сільського господарства, ремесел, промислів, торгівлі. Саме в Романа Мстиславовича шукав притулку імператор Візантії після захоплення Константинополя хрестоносцями.

Князь Роман був високоосвіченою людиною. Народ любив його за справедливість, бо "мудрістю розуму додержувався заповідей Божих".

Сміливий воїн, видатний полководець, мудрий і далекоглядний державний діяч. Літописець підкреслював, що Роман:

"...кидався на поганих як той лев,
сердитий був як рись,
переходив землю їх як той орел,
був хоробрий як тур",
"...ревно наслідував свого предка Мономаха".

Роман здобув собі авторитет походами на половців у 1197–1198 рр., 1201 р., 1204 р. та литовців, які закінчилися вдало. У 1204 р. одержав пропозицію Папи Римського в обмін на прийняття князем католицизму коронувати його, але відмовився від цього.

У 1202 р. оволодів Києвом, об'єднавши під своєю владою всю Південно-Західну Русь. Кордони його держави проходили від Дніпра до Чорного моря і Дунаю, у її складі були землі сучасної Молдови й Північної Буковини. Він підніс міжнародний авторитет держави, бо в період феодального роздроблення всієї Європи створив єдину могутню державу, зав'язав рівноправні й дружні відносини з Візантійською і Німецькою імперіями. Галицько-Волинське князівство стало збирачем руських земель.

Літописець назвав Романа "самодержцем усієї Русі".

Польський хроніст пише, що він "за короткий час так піднявся, що правив майже всіма землями і князями Русі". Загинув під час військового походу на річці Віслі під **Завихвостом** (у Польщі) у **1205 р.** (нині Люблінське воєводство).

Династія Романовичів майже 150 років утримувала українську державність, залишивши добрий слід у нашій історії.

Причини виникнення та піднесення Галицько-Волинської держави

1. Вдале географічне положення:
- віддаленість від Києва, тому послаблювався вплив центральної влади;
- важкодоступність земель для кочівників;
- розташування на перехресті важливих торгових шляхів.

2. Необхідність спільної боротьби двох князівств — Галицького і Волинського — проти агресії Польщі й Угорщини, проти монгольської навали та ординського іга.
3. Енергійна об'єднавча політика князів Романа Мстиславича та Данила Галицького, їхній великий авторитет, які всю свою діяльність спрямували на утвердження могутньої Галицько-Волинської держави.
4. Інтенсивний економічний розвиток цих земель, посилення економічних зв'язків між ними.

Чому літописець назвав Романа "самодержцем усієї Русі"

1. Був цілеспрямованим і рішучим у боротьбі за об'єднання руських князівств.
2. Жорстоко придушував опір боярства, які стояли на перешкоді об'єднанню країни.
3. Проводив активну зовнішню політику, оберігаючи Галицько-Волинську державу від зазіхань сусідів.
4. Йому вдалося підпорядкувати собі майже всю територію Південно-Західної Русі.

Значення утворення Галицько-Волинської держави

1. Після занепаду Києва головним політичним центром українських земель стало Галицько-Волинське князівство.
2. З об'єднанням Галицького і Волинського князівств було закладено політичні основи зміцнення і розширення національної держави.
3. Галицько-Волинська держава за Романа Мстиславовича за розмірами дорівнювала Священній Римській імперії, стала могутньою, впливовою й авторитетною серед країн Європи.
4. Утворення Галицько-Волинської держави свідчило про те, що центр економічного, політичного і культурного життя перемістився в Західну Європу.

Боротьба синів Романа Мстиславовича за відродження Галицько-Волинської держави

1205–1238 рр. Період тимчасового розладу єдності держави. Це період князівсько-боярських міжусобиць, смут, розбрату, ворожнечі і запеклої боротьби за владу.

Зі смерті Романа скористалися галицькі боярські угруповання, щоб захопити владу у свої руки і не допустити до влади вдову Романа Анну – розумну, мужню і владну жінку і його синів Данила й Василька.

Розпочався 30-річний період боротьби за владу, період міжусобних воєн та іноземного втручання. Анна спиралася на волинське боярство і не мала підтримки у галицького. Побоюючись за життя своїх синів, втекла з чотирирічним Данилом і дворічним Васильком з Галича, а згодом і з Володимира-Волинського до родичів чоловіка у Польщу. Данило виховувався при дворі угорського короля.

Причини могутності великих бояр у Галицькій землі

1. Галицькі бояри, на відміну від бояр в інших князівствах, де вони здебільшого походили з княжої дружини, формувалися з місцевої родоплемінної знаті.
2. Свої багатства галицькі бояри одержали не від князя, а захопивши общинні землі.
3. Великі прибутки бояр від розвиненого сільського господарства, солеварних промислів, торгівлі.
4. Бояри весь час залучалися в боротьбу за утвердження своєї влади ще Ростиславичами, які надавали їм посади, маєтки, що стали базою зростання впливу боярських родів, дали їм змогу протидіяти зміцненню князівської влади.
5. Часто найбагатші бояри вибирали для себе іноземне покровительство — угорців, пізніше поляків.

Бояри навіть оголосили князем боярина Владислава Кормильчича (1213–1214 рр.).

Оскільки боярські угруповання йшли на угоди з угорськими феодалами, що прагнули захопити Галичину та Волинь, то боротьба Данила й Василька Романовичів проти бояр, за об'єднання галицько-волинських земель набула характеру визвольної війни за державну незалежність.

Романовичі спиралися на широкі кола населення, на духовенство й на ту частину середніх і дрібних бояр, що розраховувала на покровительство князів. Їх підтримувало міське населення — купці та ремісники, які були прихильниками не боярського свавілля, а міцної князівської влади.

Унаслідок тривалої боротьби Данилові Галицькому вдалося подолати угруповання галицьких і перемишлянських бояр, які орієнтувалися на підтримку Угорського королівства.

1237–1238 рр. Данило остаточно укріпився в Галичі, Волинь він залишив молодшому братові Васильку, який у всіх важливих справах діяв спільно з Данилом.

1238 р. Данило розгромив військо тевтонських рицарів під **Дорогочином** і взяв у полон магістра ордену Бруна.

Незадовго до зруйнування Києва Батиєм Данило укріпився в Києві й посадив там хороброго й досвідченого воєводу тисяцького Дмитра, якому й довелося керувати обороною міста.

Столицею свого князівства Данило обрав місто Холм, де побудував оборонні споруди, церкви, заклав парк.

Данило Галицький здійснював політику об'єднання українських земель.

1245 р. Данило здобув перемогу над об'єднаними польськими, угорськими й боярськими військами біля **м. Ярослава** на Сяні, що остаточно зміцнило Галицько-Волинську державу.

Що сприяло перемозі Данила Галицького в боротьбі за відродження держави

1. Видатні особисті якості Данила Галицького (незламна воля, вміння йти на компроміси, стійкість у перенесенні невдач, наполегливість у досягненні мети).
2. Велика підтримка близьких (матері Ганни та брата Василька).
3. Підтримка політики Данила з боку волинських бояр та городян Волині й Галича.
4. Створення боєздатного війська.
5. Дипломатичні здібності Данила, котрий використовував суперечності між сусідніми країнами в інтересах розбудови своєї держави.

Висновки

1. Данило Галицький відновив велику Галицько-Волинську державу.
2. Стала другою після Київської Русі великою державою на українських землях, яка простяглася від Карпат до Дніпра і зуміла об'єднати навколо себе більшість етнічних земель (90%).
3. Перестала існувати в другій половині XIV ст.
4. Данило Галицький стримав німецьку, польську та угорську експансії.
5. Подолавши могутність бояр, він досяг піднесення соціально-економічного і культурного рівня своїх володінь до одного з найвищих у Східній Європі.

Боротьба проти монголо-татарських завойовників

У далеких просторах Центральної Азії жили кочові монгольські племена.

За іменем могутнього племені татар сусідні народи називали "татарами" й інші монгольські племена. Так їх стали називати "монголо-татарами". Монгольська знать володіла величезними табунами коней, отарами овець. Кочове життя зробило монголів вправними вершниками, добрими стрільцями з лука. Кожне їхнє плем'я мало свого князя — хана. Один із них — **Темучин** — у 1206 році силою об'єднав численні кочові племена і проголосив себе **Чингісханом,** що означає "посланий небом", "великий хан". Багато років провів у війнах, прагнучи влади над іншими народами. Відзначався особливою вдачею у битвах, жорстокістю до ворогів, щедрістю до прихильників, навальністю в нападах.

Монгольська держава (військово-феодальна, агресивна, спрямована на завоювання нових територій) проводила політику численних завоювань як в Азії, так і в Європі. Монгольське військо переважало супротивників не лише кількісно, а й військовою організацією. Вони мали вдосконалені способи облоги, використовували військові машини – тарани – стінобитні пристосування, каменеметальні пристрої — знаряддя для метання каміння, порох. У бою були завзятими і жорстокими, деспотичними, не знали мило-

сердя. Про монгольського воїна говорили, що "він володіє безстрашністю лева, хитрістю лисиці, хижістю вовка, бойовим запалом півня". Вбивали навіть людей, які виходили до них з подарунками, не шкодували маленьких дітей. Ударів монгольського війська Чингісхана зазнали: Китай, Корея, Середня Азія, Закавказзя, Північний Кавказ, приазовські і причорноморські степи. У завойовницьких війнах загинули багаті й квітучі держави Середньої Азії та Закавказзя. В руїнах лежали стародавні міста: Самарканд, Бухара, Ургенч, Отар та інші.

Хан — вождь монгольського племені.

Перший похід монголів на Русь

Звістку про наступ монгольських військ на Русь приніс половецький хан Котян, який запропонував своєму зятеві галицькому князеві Мстиславові Удатному об'єднати зусилля для боротьби з монголами. На боротьбу з ворогом вирушили руські князі зі своїми дружинами (київський, галицький, чернігівський, волинський, смоленський).

Перша сутичка передніх монгольських армій з руськими загонами сталася **31 травня 1223 року** на річці **Калці** в приазовських степах.

Руські князі діяли порізно, більше думали про зведення особистих рахунків, ніж про перемогу над сильним ворогом. Коли галицький князь Мстислав Удатний вирушив на противника, київський князь стримав свої війська, бо ворогував з Мстиславом Удатним. Київський князь розташував укріплений табір на горі і спокійно спостерігав за битвою. Але його теж спіткала доля інших князів. Військо було розгромлено, а сам князь потрапив у полон до монголів і так само був задушений помостом, на якому бенкетували переможці.

"В'яжуть й ложать змучених киян,
А на них кладуть дубові дошки,
Гупають по дошках чобітьми,
Аж тріщать у мучеників кості.
На помості стелять килими,
Хан бенкет справляє на помості".
(Богдан Чалий)

На річці Калці загинуло багато руських воїнів:
шість руських князів,
10 тисяч воїнів,
поранено 18-річного князя Данила Галицького.

За літописним повідомленням, після битви на батьківщину повернувся лише кожний десятий воїн.

Після битви на річці Калці монгольське військо вирушило в степи, а міжусобні чвари князів не припинилися, а ще більше посилилися.

Причини поразки на річці Калці

1. Руські князівства були розрізненими.
2. Існували міжусобні суперечки князів і навіть ворожнеча між князями під час битви.
3. Князі не зуміли домовитися про спільні дії.
4. Не було загального керівництва і єдності у діях.

Вторгнення хана Батия на українські землі

1237–1238 рр. Монгольські війська спустошили Північно-Східну Русь і вирушили на південь.

Березень 1239 р. Монгольські орди хана Батия (онука Чингісхана) після нетривалої облоги здобули Переяслав, згодом Чернігів і підійшли до Києва на лівому березі Дніпра. Захопити Київ не наважилися, а повернули назад.

Навесні 1240 р. Величезне військо Батия знову з'явилося під Києвом. Монголи запропонували киянам здати місто без бою, але ті відмовилися і вирішили захищатися. Обороною міста керував київський воєвода Дмитро, якого призначив Данило Галицький. Монголи обложили місто і почали його штурм, спрямувавши основні сили до Лядських воріт у південно-західній частині міста. Тут було поставлено стінобитні машини, які вдень і вночі громили захисні стіни. Облога міста тривала дев'ять днів. Мужні захисники міста билися до кінця, спочатку на стінах міста, а коли монгольські орди вдерлися до Києва, то за кожну вулицю, храм, будинок. Чоловіки полягли у жорстокій битві, жінки та діти або загинули в полум'ї, або були вирізані. Не було пощади нікому: ні захисникам Києва, ні старим і дітям, ні культурним цінностям. Багато людей, рятуючись від монголів, зачинилося в Десятинній церкві. Стеля

церкви завалилася й багато людей загинуло, опинившись під завалом. Київ було піддано страшному розоренню, розгромлено, пограбовано, спалено. Після себе монгольські орди залишили згарища, руїни та численні трупи загиблих киян.

Від ущент зруйнованої столиці завойовники вирушили на Захід — спочатку на Волинь, а потім, розділившися на дві частини, пішли наступом однією частиною на Галицьке князівство, а другою — на Угорське королівство, Польщу, Чехію.

1242 р. Монголи ввійшли до Хорватії, пограбували Загреб. Утім просування їх на захід згодом припинилося, бо монгольська орда була ослаблена впертим опором місцевого населення.

Причини захоплення Київської Русі монгольськими військами

1. Монгольське військо було численним, добре організованим у військовому плані, з великим досвідом унаслідок численних загарбницьких походів. Йому була характерна сувора дисципліна і висока майстерність.
2. Князівства Київської Русі були знекровлені:
   - постійною війною з половцями;
   - міжусобною боротьбою.
3. Феодальна роздробленість, сепаратизм, відсутність єдності і злагоди між окремими князями, їх невміння і небажання підпорядковувати свої інтереси загальній справі.
4. Більшість міст не були підготовлені як треба до оборони.

Історичне значення героїчної боротьби Київської Русі з монгольською навалою

1. Впертий опір наших предків ослабив і затримав навалу монголо-татар у Західну Європу.
2. Київська Русь своєю героїчною боротьбою врятувала Європу, її культуру від страшного руйнування і західноєвропейську цивілізацію від знищення.
3. Монгольські завойовники не змогли знищити історичні та культурні традиції нашого народу, як і його самого.
4. "Руський народ продовжував жити на своїх предковічних землях і був гарантом безперервності історичного процесу..." (Петро Толочко).

Утворення Золотої Орди

1242 р. Хан Батий припинив похід у Західну Європу і через Боснію, Сербію, Болгарію і Русь повернувся у Поволжя. Осівши на Волзі, Батий заснував свою державу – **Золоту Орду** зі столицею в місті **Сарай**.

До Золотої Орди потрапили народи Русі, Хорезму, Північного Кавказу, Поволжя, Західного Сибіру, Криму.

Залежність від Золотої Орди існувала у таких формах:

1. Призначення ханами руських князів на князівські столи, жалування їм ярликів (грамот) на княжіння.
2. Сплата податків.
3. Допомога у війнах.
4. Періодичні наскоки монголо-татар на руські землі, грабунки і руйнування.

Населення обкладали 14 видами ординської данини і повинностями:

- безпосередньо для хана, що становила 1300 кг срібла щорічно,
- торгові збори,
- візничі повинності,
- "корм" баскакам тощо.

За несплату податків жорстоко карали. Щоб ніхто не уникнув данини, кілька разів проводили перепис населення. Право на князювання (ярлик) надавав сам хан після того, як претендент прибував до Сараю (столиці держави), де давав клятву вірності ханові. На загарбаних територіях встановлювався режим жорстокого терору. Періодично влаштовувалися спустошливі походи на українські території, грабуючи й руйнуючи їх.

Слово **орда** має кілька значень:

- ставка хана, ханський намет;
- монгольська держава – Золота Орда;
- монгольське військо;
- нині цим словом називають дикий, свавільний, некерований натовп.

Наслідки панування Золотої Орди

1. Монгольське володарювання на українських землях нанесло удар і значно загальмувало розвиток господарства.
2. Багато людей загинуло чи потрапило в полон, міста і села було спалено і пограбовано.

Із 74 міст колишньої Київської Русі було розорено 49.
14 із них уже більше не піднялися з руїн,
15 — з часом перетворилися на села.

У перші 50 років монгольського панування не було побудовано жодного нового міста, а до рівня кам'яного будівництва, що існувало до монгольського завоювання, дійшли лише через 100 років.

3. Занепад міст, захоплення в полон ремісників призвело до погіршення економічного становища, згортання торгівлі, зникнення цілих галузей ремісництва.
4. Українські князівства втратили незалежність, були змушені платити данину.
5. Усі князі були змушені визнати себе залежними від Золотої Орди.
6. Монголи загальмували, навіть на деякий час зупинили, консолідацію українських земель у політичному аспекті, що негативно позначилося на подальшому процесі державотворення.
7. Іго загальмувало розвиток Русі, спричинило відставання її від Європи.
8. На землях України золотоординське іго стало важким випробуванням для українського народу і тривало понад 120 років.

Баскаки — керівники військових загонів, що наглядали за діяльністю руських князів і збирали данину в руських землях.

Іго — ярмо, поневолення, важкий гніт, встановлений завойовниками.

Ярлик — монгольський документ, грамота на право князювати в руських землях.

Данило Галицький

(1201–1264)

Один із найвидатніших князів української історії, мудрий, талановитий, далекоглядний правитель, хоробрий воїн і здібний полководець, мужній лицар, залишив добру славу для нащадків. Сильна особистість, високоосвічена людина свого часу. Знав німецьку, угорську, польську, литовську, грецьку й латинську мови. “Мудрий як Соломон”, — так літописець називав Данила Галицького.

Заслуга Данила Галицького як видатного політичного і державного діяча полягала в тому, що він зумів за складного зовнішнього оточення, монгольської навали перетворити Галицько-Волинське князівство на міцну й велику державу європейську, на яку зважали як на Заході, так і на Сході. Повернув авторитет князівської влади.

Данило гідно продовжував справу свого батька Романа, який об'єднав Галицьке і Волинське князівства. “Працею свого життя він відбудував державу свого батька Романа і заклав основи її подальшого розвитку” (І. Крип'якевич). Був наполегливим і цілеспрямованим, намагався зміцнити князівство своїми справами, був вірним об'єднавчій політиці свого батька. Його діяльність слугувала прикладом для наступних поколінь з утвердження сильної, могутньої Галицько-Волинської держави.

Внутрішня політика князя

1. Вів боротьбу з непокірними боярами й остаточно ліквідував боярську опозицію, стративши багатьох бояр, які становили могутню силу і не хотіли коритися князівській владі (у найнебезпечніших бояр було відібрано їхні маєтки).
2. У боротьбі проти великих бояр спирався на міщан, селян, дрібних і середніх бояр, духовенство.
3. Встановив сильну князівську владу, укріплював її авторитет.
4. Створив центральний апарат управління з вірних собі людей, постійно вдосконалював його, спираючись на досвід інших країн.
5. Столицею свого князівства Данило Романович обрав Холм, де побудував оборонні споруди, церкви.
6. Збудував чимало міст, у тому числі Львів (**1256 р.**).
7. Провів глибокі реформи в усіх галузях життя.
8. Було створено необхідні умови для розвитку сільського господарства, ремесел, промислів, торгівлі. Запрошував ремісників і купців з інших країн, сприяв розвиткові внутрішньої та зовнішньої торгівлі, соляних промислів.
9. Зміцнив західні кордони князівства.
10. Об'єднав під своєю владою всі українські князівства, крім Чернігівського і Сіверського.
11. Для боротьби з монголо-татарами Данило уклав союз із володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославовичем.

12. Для утвердження позицій православ'я у 1246 році призначив митрополитом свого сподвижника – друкаря Кирила, чим значно зміцнив становище церкви.
13. Проводив реорганізацію війська. Вперше важкоозброєну кінноту було одягнуто у європейські рицарські обладунки, ввів легкоозброєну кінноту — стрільців. Ударною силою його війська стала важка озброєна кінна дружина, а також селянське і міщанське ополчення.

Зовнішня політика князя

1. **1238 р.** Данило Галицький розгромив війська хрестоносців під Дорогочином. Узяв у полон магістра ордену німецьких рицарів Бруна.
2. **1245 р.** Здобув блискучу перемогу в битві з військом угорського короля та його союзниками поблизу міста **Ярослава на Сяні.** Ярославська битва надовго зупинила агресію Угорського королівства на північ від Карпат.
3. Знову поширив свій вплив на Київ, де залишив воєводу Дмитра управляти Києвом.
4. Успішно воював з польськими і литовськими феодалами.
5. Здійснив кілька походів на литовське плем'я ятвягів, які нападали на прикордонні землі Волині.
6. Поширив свій вплив на Турово-Пінське князівство.
7. Після нападу на Галицько-Волинське князівство монгольських військ, які захопили Кам'янець, Ізяслав, Луцьк, Володимир, і після тривалої облоги знищили Галич, і щоб утримати за собою Галичину, Данило змушений був наприкінці 1245 року виїхати до Золотої Орди, щоб тим самим отримати перепочинок і зібрати сили для вирішальної боротьби.
8. Досяг порозуміння з монголо-татарами і не допустив плюндрування своєї землі, хоч і мусив зруйнувати укріплення її міст (Львова, Володимира, Луцька та інших) після походу монгольського війська в Галичину на чолі з Бурундаєм.
9. Намагався створити антиординську коаліцію і тому уклав союз із володимиро-суздальським князем Андрієм Ярославичем.
10. Для зміцнення відносин із сусідами у 1246 році одружив свого сина Лева з дочкою угорського короля.
11. Налагодив відносини з князями мазовецьким і краківським, а невдовзі уклав мирну угоду з Литвою.
12. Щоб вести спільну боротьбу проти Золотої Орди, його дочка вийшла заміж за великого князя володимирського Андрія Ярославовича, а брат Василько одружився з сестрою Олександра Невського.

Коронація Данила

1253 р. Данила було увінчано королівською короною, отриманою від папи Інокентія IV, що значно сприяло зростанню його міжнародного авторитету, свідчило про визнання Галицько-Волинської держави європейською, нарівні з іншими великими державами. Місцем коронації Данило обрав місто Дорогочин, де свого часу розгромив тевтонських рицарів, щоб утвердити свої права на це місто.

Данило цим актом сподівався на допомогу Риму в боротьбі з монголами, але сподівання не виправдалися.

Коронація Данила „королем Русі" означала визнання європейськими країнами Руського (Галицько-Волинського) князівства законним спадкоємцем Київської Русі.

Висновки

1. Заслугою Данила Галицького є те, що він зумів подолати сильну боярську опозицію.
2. Галицько-Волинська держава під сильною князівською владою Данила зберегла свою територіальну цільність.
3. Галицько-Волинське князівство на чолі з Данилом проводило свою незалежну політику на міжнародній арені.
4. Данило Галицький підтримував тісні контакти з Австрією, Німеччиною, Польщею, Угорщиною, Литвою.

Наступники Данила Романовича

Після смерті Данила Галицького (1264 р.) королівство розпалося на три уділи, спалахнула міжусобна війна між синами — Левом, Мстиславом, Шварно — за владу.

Лев успадкував Львів і Перемишль.

Шварно — Холм і Галич, а після його смерті ці землі перейшли до Лева.

Мстислав успадкував Луцьк.

До **1270 р.** на чолі Волинського князівства залишався брат Данила Галицького — Василько, а після його смерті Волинське князівство перейшло до його сина — Володимира (правив з 1270 р. по 1288 р.).

1289 р. Волинське князівство перейшло до Лева Даниловича, який увійшов в історію як Лев І.

Лев І
(1264–1301)

1. Розширив володіння держави, приєднавши Закарпатську Русь і Люблінську землю.
2. Зумів знайти порозуміння з татарами і за їхньої допомоги здійснив походи проти Польщі, Литви, Угорщини.
3. Часто втручався у справи Польщі й Угорщини, які тоді було ослаблено міжусобними війнами.
4. Дбав про мир і спокій у своїй державі.
5. Продовжив державницьку політику свого батька.
6. Успішно розвивалися ремесла, господарство, будувалися церкви і монастирі, фортеці.
7. Переніс столицю своєї держави з Галича до Львова.
8. Підтримував дипломатичні відносини з Угорщиною, Чехією, Литвою, Тевтонським орденом.

Помер у 1301 році. Після смерті Лева одноосібним правителем Галичини й Волині став його син Юрій.

Правління короля Юрія І
(1301–1308 рр.)

1. Онук Данила Галицького Юрій І Левович знову об'єднав Волинське й Галицьке князівства.
2. Переніс свою столицю до Володимира.
3. Юрій, як і Данило, прийняв королівський титул, іменуючи себе "королем Русі (тобто Галицької землі) і князем Володимирії (Волині)".
4. Йому вдалося домогтися від константинопольського патріарха становлення окремої Галицької митрополії **(1303 р.)**, що сприяло розвиткові традиційної культури й допомагало захищати політичну незалежність об'єднаного князівства.
5. На деякий час знову пересунув південні межі своїх володінь аж до нижньої течії Дністра й Південного Бугу.
6. Намагався мирним способом встановити стосунки з сусідніми країнами.
7. Уклав союз з Тевтонським орденом, спрямований проти Литви.
8. Дбав про добробут країни, про розвиток її культури.
9. Значно зріс міжнародний авторитет Галицько-Волинської держави.
10. Період правління Юрія — це доба розквіту, спокою та економічного добробуту держави.

Останні галицько-волинські князі

Лев II і Андрій

Сини Юрія І, правили спільно упродовж 1308 – 1323 рр.; титулувалися *"з Божої ласки князі всієї Руської землі, Галичини й Володимирії"*

1. На міжнародній арені Галицько-Волинське князівство орієнтувалося на союзи з Тевтонським орденом та з польським королем Владиславом Лотеком, які мали антилитовську та антиординську спрямованість.
2. Хоча Галицько-Волинське князівство визнавало певну залежність від Орди, але фактично проводило самостійну зовнішню політику.
3. Виснажлива боротьба з зовнішніми ворогами, гострі внутрішні конфлікти князів з боярами ослаблювали сили Галицько-Волинського князівства, з цього скористалися сусіди.
4. **1323 р.** Загибель **останніх князів з династії Романовичів** Андрія І і Лева II у битві з монголо-татарами біля **м. Кам'янця,** яких було важко поранено, і вони незабаром померли. Почалася політична криза в королівстві.
5. Їхнім правлінням закінчилася династія Романовичів, бо вони не мали спадкоємців.

Юрій II Болеслав
(1325 – 1340 рр.)

Останній галицько-волинський князь
(син мазовецького князя Тройдена та доньки Юрія I Марії, сестри Андрія та Лева)

Після смерті в бою Андрія I та Лева II до влади прийшло боярство, що в умовах боротьби іноземців за галицько-волинський престол само вирішило обрати собі князя, який би був слухняним знаряддям у їхніх руках. Обрали польського княжича Болеслава, який прийняв православ'я, узявши ім'я Юрій, і став галицько-волинським князем під іменем Юрій II Болеслав (1325–1340 рр.). Утім він виявився егоїстичним та недалекоглядним політиком, дії його невдовзі стали відверто антинародними.

1. У внутрішній політиці підтримував міста, намагався розширити свою владу, прагнув обмежити владу боярської верхівки, що і стало причиною загибелі його внаслідок змови бояр.
2. Важливі посади в державі віддавав іноземцям.
3. У зовнішній політиці орієнтувався на Литву і намагався встановити добрі відносини.
4. Намагався встановити добрі відносини й з іншими сусідніми державами.
5. Підписав угоду, згідно з якою у разі його смерті трон мав перейти до польського короля Казимира III, і це викликло незадоволення бояр.
6. Бояри звинуватили його у допомозі чужинцям і у 1340 році отруїли.

Зі смертю Юрія II закінчилася доба незалежності Галицько-Волинського князівства. Почалася боротьба сусідніх держав за Галичину й Волинь (Польщі, Угорщини, Литви та інших).

Боротьба Польщі, Угорщини та Литви за землі Галицько-Волинської держави в 40–80-ті роки XIV ст.

Після загибелі Юрія II Болеслава у справи Галицько-Волинської держави втрутилися сусідні держави – Польща, Угорщина, Литва.

1. Польський король Казимир III уже у 1340 р. захопив Львів. Бояри на чолі з перемишлянським воєводою Дмитром Детьком і татарами зуміли відбитися від сусідів і утримувати Галичину до 1349 р.
2. Волинь опинилася під владою литовського князя Любарта Гедиминовича.
3. **1349 р.** Польща захопила Галичину.
4. **1351–1352 рр.** Між Польщею і Литвою тривала війна за Галицько-Волинську землю. За перемир'ям 1352 р. Галичина залишилася під владою Польщі, Волинь та Берестейська земля – під владою Литовської держави.
5. **1353–1366 рр.** Війна князя Любарта з поляками за галицько-волинські землі.
6. Протягом **1370–1386 рр.** Галичиною володіла Угорщина. У 1376 – 1378 рр. відбувалася запекла боротьба між угорським королем Людовиком I і Любартом за Західну Волинь.
7. **У 1387 р.** за короля Ягайла, Галичину було остаточно приєднано до Польщі.

Волинь за правління Любарта

На Волині укріпився син литовського князя Гедиміна Любарт, якого запросили на престол волинські бояри у 1340 році. Столицею було місто Луцьк. Він прийняв мову і звичаї місцевого населення. Любарт не порушував українського законодавства, релігії.

Місцеве населення не чинило опору встановленню литовського правління, яке витіснило золотоординське. Тут зберігалася стара система управління, діяла боярська дума (рада панів), як у Галицько-Волинській державі, податкова система, структура князівської адміністрації тощо.

Любарт протягом 1353–1366 рр. вів війну з поляками за галицько-волинські землі, а у 1376–1378 рр. воював з Угорщиною за Західну Волинь.

"Ти Волинь і гордий Галич
Від чужих обороняв,
Хоч ти литвин, але близький
За пролиту кров нам став".

Зробив чимало для розвитку Луцького князівства: розвивав господарство й торгівлю, будував міста, замки й церкви. Помер у 1385 році.

Причини припинення існування Галицько-Волинської держави

1. Наростання процесів феодальної роздробленості та внутрішніх усобиць.
2. Сильна боярська опозиція, яка знову підняла голову.
3. Недалекоглядність та бездарність політики наступників Данила Галицького.
4. Неспроможність політичної верхівки поступитися особистими й груповими інтересами заради збереження цілісності держави, її незалежності.
5. Припинення існування династії Романовичів.
6. Несприятливе міжнародне становище держави, агресивна політика щодо неї з боку Польщі, Литви та Угорщини, які чинили постійний тиск.
7. Активна зовнішня політика і нехтування внутрішнім життям країни.
8. Золотоординське іго.
9. Численні напади ворогів, які вели боротьбу за українські землі.

Історичне значення Галицько-Волинської держави

1. Об'єднання в межах Галицько-Волинської держави значної частини руських земель сприяло їхньому політичному, соціально-економічному й культурному піднесенню.
2. Маючи тісні контакти з Польщею, Угорщиною, Тевтонським орденом, Галицько-Волинська держава перетворилася на невід'ємну частину міжнародних відносин у Центрально-Східній Європі.
3. Після занепаду Київської Русі вона стала ядром розвитку державотворчих процесів.

Висновки

1. Закінчився період незалежності Галицько-Волинської держави.
2. Нащадкам Данила Галицького не вдалося завершити справу об'єднання в межах королівства решти руських земель, ні зберегти саме королівство через міжусобиці, боярське свавілля й агресивну політику сусідніх держав — Польщі, Угорщини, Литви.
3. Розпочався період тривалої боротьби за Галичину і Волинь, який закінчився тим, що галицько-волинські землі було загарбано сусідніми державами.

Культура Галицько-Волинської держави

Особливості розвитку культури

1. Культура Галицько-Волинської держави у першій половині XIV ст. переживала піднесення. Цьому сприяли:
   - розвиток економіки;
   - розбудова міст.
2. Культура Галицько-Волинського князівства XII–XIII ст. була складовою частиною культури давньоруської. Одночасно вона — самобутня й оригінальна.
3. Величезну роль у культурному житті Галицько-Волинської держави відігравала церква.
4. Основною рисою культури Галицько-Волинської держави були її тісні зв'язки з іншими землями Київської Русі.
5. Для культури Галицько-Волинської доби характерне поєднання слов'янської спадщини і нових рис, поява яких була зумовлена зв'язками з Візантією і Центральною Європою, з країнами Сходу.

Освіта

Освіта та писемність завжди були ознакою могутності та культурності будь-якої держави.

1. Повсюди у містах, а також у сільській місцевості при церквах існували школи, у яких навчали грамоти.
2. Освітні центри засновували при дворах князів.
3. Окремі багаті люди здобували вищу освіту за кордоном.
4. Освічені люди, знавці іноземних мов працювали у князівських і єпископських канцеляріях. Вони готували тексти грамот, вели дипломатичне листування.
5. При церквах і монастирях створювали переписувальні майстерні.
6. При дворі волинського князя Володимира Васильковича була велика книгописна майстерня. Князь сам переписував книги, робив для них дорогоцінні оправи й розсилав різним церквам як подарунок.

7. Книги коштували дуже дорого, бо переписували їх від руки. Князь Володимир Василькович за один молитовник заплатив 8 гривень, а ціле село купив за 50 гривень.
8. Галицькі храми й монастирі були головними місцями зберігання книжкових багатств князівства.
9. При монастирях створювали бібліотеки. Велика бібліотека була при Успенському кафедральному соборі.
10. До найдавніших галицьких рукописних книг належить Галицьке євангеліє 1144 року, написане на 228 аркушах і має багате оздоблення заставками. Використовували для оздоблення червоний, синій та охровий кольори. Було використано шкури з 45 телят. Пергамент виготовляли так: шкуру промивали, золили в розчині, очищали від залишків м'яса, жиру чи шерсті. Потім її обробляли крейдою та яйцями, розтягували для висихання на рамках.
11. У Галичі було створено визначні пам'ятки давньоруської писемності:
   - Добрилове Євангеліє 1164 року;
   - Галицьке Євангеліє 1266 року;
   - Євангеліє тлумачення святого Георгія, XIII ст.

   Усі книги були в оправах, оздоблені перлами, золотом та коштовним камінням, з чудовими мініатюрами.

Літописання

Літописання в Галицькій землі з'явилося рано.

Вважають, що у Перемишлі було написано "Повість про осліплення теребовлянського князя Василька Ростиславича" у 1097 році, яка увійшла до "Повісті минулих літ".

Було написано **Галицько-Волинський літопис**, який охоплює події з 1201 р. по 1292 р. і складається з двох частин. Першу (життєопис Данила Галицького) було написано в Холмі. У цій частині звеличується політика Данила — спадкоємця й продовжувача справи давніх володарів Києва – Святослава Ігоровича та Володимира Великого.

Волинська частина літопису починається 1261 роком.

Галицько-Волинський літопис відкрив у 1809 р. знаменитий історик М. Карамзін. Цей літопис є цінним історичним джерелом і літературною пам'яткою XIII ст.

Образотворче мистецтво

1. Місцевий іконопис Галицько-Волинської землі розвивався під впливом київського.

   До старовинних галицьких ікон належать:
   - Покрова Богоматері (XII–XIII ст.), намальована на яловій дошці;
   - Бовшівська ікона Богоматері (XII ст.).

   Збереглися ікони:
   - Богоматері з Дорогобузька (знаходиться у Рівненському краєзнавчому музеї);
   - з Покровської церкви м. Луцька (знаходиться у Національному художньому музеї України);
   - Ченстоховська ікона Божої Матері, яку у XIV ст. було вивезено до Польщі;
   - Святого Юрія – змієборця на чорному коні (зберігається у Львівському державному музеї українського мистецтва).
2. Славилося мистецтво оформлення рукописної книги.

   Широко використовували мініатюру. Чудовими мініатюрами прикрашено:
   - Холмське Євангеліє (XIII ст.),
   - Галицьке Євангеліє.

   У мініатюрах використовувалися жовта, синя, червона фарби, а з XII ст. — і зелена. Книги оздоблювалися шкіряними оправами.

Архітектура

Золоту добу своєї культури переживала Галицько-Волинська держава за князювання Данила Галицького.

1. Будували дерев'яні споруди, кам'яні храми з білого каменю, широко використовували різьблені орнаменти. Князівські палати будували з дерева і каменю.
2. Міста Галицько-Волинського князівства були обнесені валами чи кам'яними стінами з баштами й оточені наповненими водою ровами.

У центрі міста був княжий палац чи будинок намісника або коменданта, соборний храм та інші церкви, добротні житла бояр, дружинників, заможних городян — так званого міського патриціату. Передмістя називалося посадом, яке теж укріплювалося

легким дерев'яним острогом. У ньому мешкали ремісники і торговці, а також міська біднота. Головний ринок міста "торг" розміщувався у посаді.

3. У містах Галичини – Перемишлі, Звенигородці, Галичі – започатковано білокам'яне будівництво церков, оздоблених різьбленими орнаментами.
4. Помітний вплив західної архітектури (особливо чеської).
5. Для багатьох церков характерне поєднання східного, візантійського, і західного, романського, стилів.
6. Переважна більшість галицьких храмів (Спаська, Кирилівська, Пантелемонівська церкви) зберігають традиційну візантійську конструктивну основу.
7. Усього у стародавньому Галичі налічувалося майже 30 церков, залишки яких виявили археологи в Галичі і навколишній місцевості.

   До наших днів зберігся один храм — Святого Пантелеймона (с. Шевченкове Галицького району), збудований у 1200 р. з тесаного каменю. Первісні мури збереглися до висоти покрівлі. Збереглися різьблені орнаменти. У XVI ст. було зроблено надбудову з цегли, й церква перейшла до католиків, які її перейменували на костел Св. Станіслава.
8. Для архітектури характерне декоративне оздоблення.
9. Визначними пам'ятками архітектури є:
   - Успенський собор у Володимирі-Волинському (1160 р.), збудований Мстиславом Ізяславичем. Зберігся частково. У 1491 р. собор зруйнували татари, але через три роки він був відбудований. У 1663 р. собор згорів, але був відновлений у 1753 р. Остання перебудова здійснювалася у 1886 р.
   - У 1157 р. Ярослав Осмомисл спорудив у Галичі Успенський кафедральний собор, який є прикладом галицької білокам'яної архітектури.
   - Прекрасні храми були збудовані у Холмі, про які відомо з літописних розповідей. Це церкви Св. Трійці, Св. Іоана, Св. Богородиці.
10. У Львові було збудовано церкву Св. Миколи (кінець XII ст.).
11. Набуло поширення будівництво замків (у Луцьку та інших містах), фортець (дерев'яна наскельна фортеця з п'ятьма поверхами поблизу села Уріч у Карпатах (IX–XIV ст.).

Висновок

Архітектурні пам'ятки Галицько-Волинської держави належать до галицької архітектурної школи, для якої характерне поєднання українсько-візантійських традицій із західноєвропейськими.

Висновки

1. Галицько-Волинському князівству належить почесне місце у формуванні української культури, у зміцненні її зв'язків з культурами інших народів.
2. Культура Галицько-Волинської держави ввібрала кращі зразки Візантії, країн Сходу і Заходу, перетворила їх на свій власний здобуток, створивши свої, лише їй характерні риси.
3. Їхня культура самобутня, високорозвинена, вражала весь світ своєю неповторною красою.
4. Вона мала значний вплив на розвиток культури нашої країни і в наступні часи.
5. Посідала гідне місце у скарбниці світової культури, давши світу неперевершені зразки архітектури, живопису тощо.
6. Протягом століть у важкі часи панування іноземних держав українські діячі літератури, архітектури, мистецтва зверталися до спадщини минулих епох, у тому числі й до спадщини Галицько-Волинського князівства.

Історичне значення Галицько-Волинської держави в розвитку української державності

1. Галицько-Волинська держава була спадкоємницею політичних і культурних традицій Київської держави, опорою української державності, зберегла в українців почуття культурної та політичної ідентичності.
2. Була найрозвиненішою державою Європи, знаною і шанованою у світі завдяки високому розвиткові господарства, ремесла, містобудування, торгівлі, культурних надбань.
3. Після занепаду Києва вона на ціле століття продовжила існування державності на східнослов'янських землях і стала головним політичним центром України, відігравала важливу роль в історії України.

4. У переломний момент історії, об'єднуючи українські землі, Галицько-Волинська держава зберегла в українців почуття культурної та політичної індентичності.
5. Державницькі традиції Галицько-Волинського князівства мали велике значення для збереження й зміцнення історичної самосвідомості українського народу.
6. Вони дали початок багатьом процесам, розвиток яких сприяв формуванню українського етносу й української народності.
7. Галицько-Волинська держава відновила і розвинула зв'язки Русі з Європою.
8. Вона вела боротьбу проти своїх сусідів, які зазіхали на її землі, відстоювала свободу і незалежність, протягом десятиліть захищала свою землю від ворогів.

Тема 5. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших держав (друга половина XIV–XV ст.)

XIV – середина XVI ст. – період глибокого занепаду і розчленування українських земель між сусідніми державами.

У середині XIV ст. Україна втратила свою правлячу династію, була ослаблена монгольською навалою, роздроблена на окремі князівства і не змогла протистояти експансії сусідів – Польщі, Литви, Угорщини, Молдови, Московії, Кримського ханства, Туреччини. Вона втратила свою незалежність. Трагізм ситуації полягає в тому, що неволя тривала сотні літ і український народ весь час був поневолений.

Поширення влади польського короля на Галичину

Після смерті у 1340 р. Юрія II Болеслава – останнього представника династії Романовичів – розпочалася довготривала війна Польщі, Литви, Угорщини за землі Галицько-Волинської держави.

1339 р. Польський король Казимир III Великий (1333–1370 рр.) уклав союз із угорським королем проти України і дістав підтримку Ватикану.

1340 р. Через 9 днів після смерті галицько-волинського князя Юрія II Болеслава Казимир III розпочав похід у Галичину.

У боротьбі за галицько-волинські землі князя підтримували:

- магнати північно-східної Польщі, які прагнули розширити свої володіння на білоруські та українські землі;
- католицька церква, яка прагнула поширити свій вплив на Схід;
- багаті міщани Кракова, які хотіли підпорядкувати собі важливі торгові шляхи в Галичині.

У боротьбі з місцевим населенням він захопив усю Галицьку землю. Було захоплено Львів, пограбовано князівську скарбницю, зруйновано і підпалено місто. Захопив і вивіз ознаки князівської влади галицько-волинських володарів: кілька золотих хрестів, дві корони, королівську мантію, трон тощо. Проте захопити Галичину не вдалося, бо боярство на чолі з Дмитром Дедьком на деякий час зуміло відстояти самостійність князівства.

Місцеве населення чинило опір і в цьому самому році поляків було вигнано з Ґаличини.

1349 р. Казимир III після смерті Д. Детька знову вдерся в Галичину і захопив усі галицько-волинські міста, крім Луцька. Українські землі він роздавав полякам, німцям, а в усіх волостях були призначені старости.

1344 – 1349 рр. Було загарбано Перемишлянську землю і Західну Волинь.

1351 – 1352 рр. Між Польщею і Литвою тривала війна за Галицько-Волинську землю. За перемир'ям **1352 р.** Галичина залишилася під владою Польщі, Волинь і Берестейська земля – під владою Литовської держави.

1366 р. Польща знову захопила всю Галичину і половину Волині.

1379 р. Після смерті Казимира III Галичина відійшла Угорщині і перебувала під її владою до 1387 р.

1387 р. Галичину було остаточно долучено до Польщі за королеви Ядвіги. Територія Польщі за рахунок Галичини і частини Волині збільшилася вдвоє. Відтоді Галичину було перетворено на провінцію Польщі.

Селянство становило основну масу населення західноукраїнського краю і було залежним від польської шляхти. Поляки заборонили іноземним купцям (окрім польських) торгувати в Галичині, підтримували польську і німецьку колонізацію Галичини, надавали земельні володіння полякам, запроваджували католицьку віру.

Східна Галичина аж до 1772 р. перебувала у складі Польщі.

1434 р. Було ліквідовано будь-які права українських земель у складі Польського королівства, ліквідовано українське право і запроваджено польську адміністрацію та суди. Згодом загарбані землі було поділено на округи – Галицький, Львівський, Перемишлянський, Саноцький, Холмський і Белзький. На чолі їх було поставлено королівських намісників – старост.

У середині XV ст. Галицька, Львівська, Перемишлянська і Саноцька землі були об'єднані в Руське воєводство з адміністративним центром у Львові, а на Західній Волині створено Белзьке воєводство з центром у м. Белз.

XV ст. Польща захопила Західне Поділля.

Полонізація – ополячення.

Автономія – самоврядування частини населення чи народу в межах однієї держави.

Колонізація – заселення та освоєння нових земель.

Висновки

1. На землях, захоплених Польщею, запанував важкий соціальний і національний гніт.
2. Польські феодали намагалися оволодіти й іншими українськими землями, що перебували під владою Великого князівства Литовського.

Поширення влади Великого князівства Литовського на інші українські землі

XIII ст. Литовські племена об'єдналися у сильну державу під проводом князя Міндовга.

У 30-х роках XIV ст. вони почали завойовувати українські землі – Дорогочинську, Берестейську, Турово-Пінську, Прип'ятську.

У другій половині XIV ст. великий князь литовський Ольгерд захопив Правобережну і Лівобережну Україну.

У 50-х роках XIV ст. литовці захопили Чернігово-Сіверську землю, **1362 р.** – Київ і Переяславщину, **1363 р.** – Поділля.

Литовська держава вела боротьбу із золотоординським пануванням на українських землях.

Після розгрому монгольського війська на р. Сині Води (притоці Південного Бугу) у **1362 р.** литовсько-українсько-білоруськими військами, що було першою великою перемогою над монголами, литовці створили одну із найбільших держав Європи, здобули майже половину колишньої Київської держави фактично без опору. Наддніпрянщина й Поділля остаточно відійшли до складу Литви.

О. Субтельний назвав цей процес "включенням, проникненням, приєднанням". Територія Литовсько-Руської держави простягалася від Балтійського моря до Чорного.

Назву держави було змінено на **Велике князівство Литовське, Руське й Жемантійське**.

Причини захоплення українських земель Литвою

1. Допомога Литовської держави Русі у боротьбі з Золотою Ордою.
2. Литовське панування було сприятливішим за жорстоке іго Золотої Орди.
3. Литовська держава встановила лояльні стосунки з місцевою знаттю і сільськими общинами. Вона діяла за принципом: "Старого не змінюємо і нового не впроваджуємо".
4. На той час литовці, як і українці, були православними.
5. Переважна більшість населення князівства сприйняла вищу українську культуру, мову, право, звичаї. Українська і біло-руська мови стали у Великому князівстві Литовському офіційними, державними.
6. Литовці залучали до найвищих адміністративних посад українську знать і спільно впливали на загальнодержавні процеси.
7. Руські землі залишалися автономними.

Висновок

У другій половині XIV ст. Литовська держава стала однією з найбільших у Східній Європі. Українські, білоруські і частково російські землі становили 90% території, тому її часто називали Литовсько- Руською державою.

Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського

Деякі історики, зокрема й М. Грушевський, називають Велике князівство Литовське Литовсько-Руською державою.

До кінця XV ст. тут переважав, як і на Русі, удільний лад, діяла боярська дума (рада панів), чимало норм руського права, руські назви посад, станів, податкова система. "Руська правда" стала правовою основою Литовської держави. Було запозичено руський досвід військової організації.

Усю повноту влади у Великому князівстві Литовському було зосереджено у руках великого князя. Система прямого взаємозв'язку між військовою службою і землеволодінням давала можливість Великому князеві литовському мати значне військо і контролювати фактично всі ресурси держави.

Руські землі в економічному і культурному аспекті стояли вище від Литви.

В усіх українських князівствах продовжувала існувати успадкована від давньоруської держави волосна система адміністративно-територіального поділу.

Наприкінці XIV ст. у південних волостях Київського і Подільського князівств виникли нові адміністративно-територіальні одиниці – повіти, що об'єднували по кілька волостей; поява їх була зумовлена необхідністю централізації управління цими місцевостями у зв'язку з постійною загрозою татарських нападів.

У кожному повіті діяли шляхетські й міські суди.

Литовські князі проголосили правило: "Старого ми не змінюємо, а нового не впроваджуємо".

Починаючи з Гедиміна, литовські князі називали себе князями литовців і руських, а свою державу – Великим князівством Литовським і Руським.

Державною мовою Великого князівства Литовського стала мова руська, нею велося діловодство. Саме тоді з'явилася відома приказка: "Квітне Польща латиною, квітне Литва русиною". Майже 90% населення Великого князівства Литовського становили білоруси й українці.

Спочатку українські князівства були на правах автономних. Очолювали їх члени литовського великокнязівського роду, одружені з місцевими князівнами, або місцеві українські князі. Вони були у васальній залежності від Великого литовського князя, сплачували йому данину, надавали військову допомогу. З удільних князів складалася великокнязівська рада.

Таким чином, Велике князівство Литовське перейняло від руських земель:

- систему адміністративно-територіального поділу;
- судочинство;
- військову організацію;
- руську мову було визнано державною;
- усе діловодство велося руською мовою, нею укладали угоди, писали літературні твори;
- населення, яке дотримувалося язичества, прийняло православну віру;
- охоче укладали шлюби з українськими княжими доньками.

Литовські князі не порушували місцевого укладу життя на українських землях:

- удільні князі мали необмежену владу на місцях;
- на власний розсуд розпоряджалися землями й доходами;
- чинили власний суд;
- залишалися в силі руські закони;
- місцеві українські феодали зберегли свої володіння;
- православна церква зберегла свої позиції;
- зберігалися місцеві установи;
- зберігалася руська культура, звичаї, традиції місцевого побуту тощо.

Насправді Литва за своїм устроєм відрізнялася від Київської Русі

1. Уся повнота влади в ній зосереджувалася в руках великого князя.
2. Князівства в Литві згодом втратили свою автономію, яку мали спочатку.
3. З часом князівства очолювали не з київської династії Рюриковичів, а з литовської – Гедиміновичів.
4. Державний лад Великого князівства Литовського був розвиненим феодалізмом, подібним до західноєвропейського.
5. Система землеволодіння тісно пов'язувалася з військовою службою, що давало змогу литовським князям утримувати великі збройні сили.

Отож удільні князі:

- перебували у васальній залежності від Великого князя литовського;
- присягали йому на вірність;
- давали щорічну данину;
- за його наказом виступали у походи;
- належали до великокнязівської влади і брали участь у вирішенні найважливіших державних питань;
- за боярами-воїнами закріплено їхні родові землі, за які потрібно було служити військову службу.

Висновки

1. Велике князівство Литовське розвинулося на основі традицій Київської Русі.
2. Литовські князі до кінця XIV ст. не порушували суспільно-політичного ладу на українських землях. Вони володіли й управляли землями в Литві, а новопридбані території роздавали своїм родичам у спадкове, довічне володіння або у тимчасове користування.
3. До кінця XIV ст. воно залишалося федерацією земель-князівств.
4. Утім злиття удільних князівств литовських родів з місцевою аристократією породжувало сепаратистські тенденції щодо великокнязівської влади.

Кревська унія

Причини зближення Польщі і Литви у XIV ст.

1. Погіршення зовнішньополітичного становища:
   - як Польщі, так і Литви внаслідок експансії Тевтонського ордену у Прибалтиці;
   - Великого князівства Литовського, яке зі сходу зазнавало тиску з боку Московського князівства, що помітно зміцніло після перемоги над монголами на Куликовому полі у **1380 р.**
2. Посилилися сепаратистські тенденції деяких удільних князів.
3. Прагнення Великого князя литовського Ягайла знайти підтримку в боротьбі за владу, що точилася між синами Ольгерда та його племінником Вітовтом.
4. Прагнення Великого князівства Литовського зміцнити державну владу, спираючись на сильний адміністративний апарат Корони Польської.
5. Прагнення вищого католицького духовенства Польського королівства поширити свій вплив на сході Європи.
6. Намагання польської шляхти придбати земельні володіння на території України і Білорусі.

14 серпня 1385 р. Було підписано Кревську унію (угоду) між Великим князівством Литовським і Польським королівством.

Литовський князь Ягайло одружувався на польській королеві Ядвізі й фактично отримував польську корону і руку польської королеви Ядвіги.

Ягайло зобов'язувався:

- прийняти католицтво;
- проголосити католицтво єдиною релігією для населення Литви;
- приєднати до Польщі свої литовські і руські володіння.

Польська шляхта використала цю унію для загарбання українських земель та поневолення селян, насадження католицизму, полонізації.

Розпочався новий період в історії Литовської держави — період поступового витіснення руських впливів польськими.

Кревська унія створила реальні передумови для боротьби з тевтонською агресією, але разом з тим забезпечила посилення польської експансії на територію Великого князівства Литовського, що спричинило невдоволення литовських феодалів на чолі з князем Вітовтом.

1413 р. Цю угоду було підтверджено, поляки й литовці здобули ще більші права, а православні бояри їх втратили.

Однак Ягайлові так і не вдалося повністю втілити укладену в Крево угоду.

Значення Кревської унії

Позитивне

1. Створила реальні передумови для боротьби з тевтонською агресією.
2. Об'єднаними силами Польща і Литва отримали вирішальну перемогу над Тевтонським орденом під Грюнвальдом 1410 р.

Негативне

1. Зміцнила Польщу, яка стала загрозою для українських земель.
2. Поклала початок соціально-політичному і культурному впливові Польщі на Литву.
3. Посилила польську експансію на території Великого князівства Литовського.

Висновки

Кревська унія зміцнила Польсько-Литовську державу перед загрозою агресії з боку німецьких хрестоносців, але водночас відкривала шлях до загарбання польськими феодалами українських земель та експансії католицької церкви на Схід.

Політика Великого князя литовського Вітовта щодо українських земель

(1392– 1430 рр.)

Посилення впливу Польщі на Литовське князівство після Кревської унії викликало невдоволення в Україні і Білорусі. З цього скористався Вітовт (двоюрідний брат Ягайла), який, підтриманий литовськими феодалами та руськими удільними князями, підняв повстання у 1392 р. і король змушений був визнати владу Вітовта над Великим князівством, а його — довічним правителем литовських князів.

За Вітовта Литва зберігала власну незалежність.

Щоб зміцнити свою владу, Вітовт провів низку реформ.

1. Розпочав боротьбу з удільними князями, усунув найвпливовіших і замінив їх своїми намісниками. Було ліквідовано Волинське, Новгород-Сіверське, Київське, Подільське князівства. Так українські землі втрачали свою колишню автономію.
2. Збудував фортеці в Барі, Брацлаві, Звенигородці, Черкасах.
3. Розширив межі держави і його володіння сягали Чорного моря на півдні, верхів'їв Самари і Дінця – на південному сході.
4. Сприяв поширенню торгівлі, розвитку ремесла.
5. Прагнув заручитися міжнародною підтримкою. Для цього одружив свою дочку Софію з великим князем московським Василієм

1399 р. Литовське військо зазнало поразки від татар на р. Ворсклі. Загинули десятки князів.

1410 р. Зріс авторитет Вітовта після Грюнвальдської битви, яка була складником "Великої війни" (**1409 – 1411 рр.**) Польщі і Литви проти Тевтонського ордену. Під знаменами хрестоносців виступили представники 22 країн феодально-католицької Європи (80 тис. осіб), на боці Польщі і Литви — союзне військо (100 тис. осіб), у складі якого були і полки з українських земель. Вони розгромили хрестоносців (18 тис. осіб було вбито, 14 тис. – потрапило в полон, загинув великий магістр ордену Ульріх фон Юнгінген).

Перемога союзницьких військ під Грюнвальдом:
- зупинила просування хрестоносців на Схід;
- врятувала слов'янські народи від німецького поневолення;
- завдала Тевтонському ордену смертельного удару, після якого він не зміг відновити свою колишню військову могутність;
- значно зміцнила позиції Великого князівства Литовського;
- Тевтонський орден поступово почав зникати з історичної арени.

Наслідком цієї битви було укладення Городельської унії (1413 р.).

Городельська унія
(1413 р.)

(угода між польським королем Ягайлом та великим князем литовським Вітовтом)

1. Визнано право на існування самостійного Великого князівства Литовського, але вплив Польщі зберігався.
2. Вітовту було надано право довічного правителя Великого князівства Литовського під зверхністю польського короля.
3. Литовці-католики отримали такі самі права, як і польська шляхта, діставши можливість брати участь у великокнязівській раді.
4. Литовські феодали-католики на противагу православним отримали право повністю розпоряджатися своїми земельними володіннями, обіймати державні посади.
5. Участь православних у державному управлінні обмежувалася.
6. У Литві було введено польський адміністративний поділ, зростав вплив католицької церкви.

Наслідки Городельської унії:

- розширилася сфера впливу католицизму і зріс вплив католицької церкви;
- українські землі роздавали католицькій церкві;
- у Луцьку та Кам'янці-Подільському було засновано єпископські кафедри;
- унія внесла розбрат між:
  – православними і католицькими феодалами;
  – православними народними масами й окатоличеною знаттю Великого князівства Литовського і тому:
  – внесла розкол на українських землях;
  – вела до посилення соціального, національного та релігійного гніту;
- унія сприяла активізації руху опору проти польських феодалів у Литві.

1429 р. У Луцьку Вітовт скликав з'їзд, на якому повинен був коронуватися королівською короною. Але коронування не відбулося, бо поляки, що не хотіли зростання ролі Великого князівства Литовського та перетворення його на королівство, перехопили корону й порубали її на частини. Вітовт у 1430 році раптово помер.

Висновки

1. За майже 40 років правління Вітовт утворив державу з міцною владою Великого князя і поклав край пануванню удільних князів.
2. Вітовт залишив українським землям їхню автономію, призначаючи замість князів своїх намісників і воєвод.
3. Цю автономію він гарантував особливими грамотами, в яких підтверджувалися права церкви і духовенства, особисті права населення, його самоуправління й місцевий суд, регулювалися фінансові справи.
4. Суд був зосереджений у руках воєвод і намісників, на яких можна було скаржитися самому князеві. Гарантувалася безпека особи, карати можна було лише за рішенням суду.
5. Проте релігійна політика Вітовта і поширення польських впливів після 1413 р. спричинили невдоволення населення.

Повстання Свидригайла

Свидригайло – молодший брат Ягайла, людина талановита, яскрава особистість, але надто запальний, примхливий. У **1430 р.** Свидригайла було обрано литовськими і руськими магнатами Великим князем литовським.

Посилилося суперництво між Ягайлом і Свидригайлом. Свидригайло очолив рух опору проти польських феодалів у Литві, спираючись на українську знать. Він виступав за скасування Кревської унії.

Щоб позбавити Свидригайла його прихильників, Вітовт пішов на поступки і надав православним ті самі права, що їх мали католики. Це послабило позиції Свидригайла й він вирішив спертися на допомогу Тевтонського ордену і Московського князівства.

1432 р. Серед литовських вельмож, невдоволених посиленням впливу української та білоруської знаті, виникла змова проти Свидригайла, яку підтримала Польща. Внаслідок палацового перевороту Великим князем литовським литовські магнати проголосили Сигізмунда (брата Вітовта), який відновив союз із Польщею. Свидригайло врятувався втечею. Він аж до 1435 року чинив опір експансійній політиці Польщі в Литві і припинив цю боротьбу після поразки під Вількомаром **1 вересня 1435 р.** з військами Великого князя литовського Сигізмунда.

Свидригайло змушений був відмовитися від боротьби за великокнязівський престол. Під його владою залишилася лише Волинь.

З **1447 р.** Свидригайло – князь волинський. Останні роки свого життя постійно проживав у Луцьку. Помер у 1452 році.

Відновлення та остаточна ліквідація Київського і Волинського удільних князівств

Було відновлено Київське і Волинське князівства після вбивства Сигізмунда в 1440 р. змовниками з руських князів. Після цього на українських і білоруських землях спалахнуло повстання проти Литви, яке було придушено литовськими магнатами на чолі з новообраним великим князем Казимиром IV.

Утім після придушення повстання вони змушені були піти на поступки місцевим князям і боярам. Відновлено Київське і Волинське удільні князівства і їм надано автономію. Київським князем став Олелько Володимирович, а волинським – Свидригайло. Проте поступки боярам Волині та Київщини були тимчасовими. Спираючись на підтримку польських феодалів, Литва взяла курс на остаточну ліквідацію залишків автономії українських земель.

1452 р. Після смерті Свидригайла поляки захопили Волинь і перетворили її на польську провінцію. Волинське князівство було ліквідовано.

1471 р. Після смерті князя Семена Олельковича ліквідовано Київське князівство і перетворено його на воєводство. У Києві було призначено литовського намісника.

1508 р. Повстання М. Глинського, спрямоване на відокремлення руських земель від Литовського князівства, яке було придушено. Це остання спроба українських князів відібрати свої землі у Литви, уникнути політичної залежності від Польщі.

Висновки

1. Протягом XIV–XVI ст. на українських землях у складі Великого князівства Литовського відбулися істотні соціально-економічні зміни. Українські землі втратили свою автономію і перетворилися на провінцію Польсько-Литовської держави.
2. Унаслідок ліквідації Волинського і Київського удільних князівств посилився соціальний, національний і релігійний гніт.

Закарпаття під владою Угорщини

Закарпаття – це південно-західна частина України, розташована у географічному центрі Європи, займає передгір'я та південні схили Карпат та прилеглу до них північно-східну Середньодунайську низовину в басейні річки Тиси.

Територія Закарпаття в давнину була заселена білими хорватами, які жили в Північному Прикарпатті.

У 896 р. почався перехід угорських кочових племен через Карпати.

Руські літописи свідчать, що угри перейшли гори, які вони назвали Угорськими, прогнали волохів і жили разом зі слов'янами, яких вони підкорили.

Угорські племена перебували на Закарпатті наприкінці IX — на початку X ст. лише короткий час, після чого переселилися на Дунай, а закарпатські землі перейшли під владу Київської держави у 993 р., коли Володимир Великий здійснив похід на захід і приєднав Закарпаття. Відтоді за Закарпаттям закріпилася назва "Русь".

Угорські племена у IX ст. об'єдналися й утворили Угорську державу. Київська Русь і Угорщина були сусідами і протягом X–XI ст. жили мирно.

У першій половині XI ст. Угорська держава почала захоплення Закарпаття, чому сприяло ослаблення Київської Русі.

Угорський король Стефан І намагався приєднати Закарпаття до Угорщини, захопивши Ужгород, Мукачеве, Хуст та інші міста, а його син Емеріх уже титулувався „князем русинів".

Остаточно Закарпаття було загарбано Угорщиною у XIII ст. і перебувало під її владою аж до XX ст.

На захопленій землі угорські королі запроваджували новий адміністративний поділ –три комітети (жупи) – Ужанський, Березький, Угочанський. У 1303 р. було створено ще один комітет – Мараморський. На чолі комітетів призначалися королем намісники – ішпани (жупани), які зосереджували у своїх руках адміністративну, військову та судову владу.

Упродовж XIII–XV ст. Закарпаття було колонізовано і заселено волохами, німцями, угорцями, словаками, а місцеве населення позбавлено будь-яких прав та свобод. Українців насильно переселяли в гірські необжиті райони з суворим кліматом і неродючими грунтами.

Закарпатські землі передавали угорським феодалам і церкві, а також українській знаті, яка мадяризувалася, тобто переймала угорську мову, католицьку віру, звичаї, традиції, культуру.

У першій половині XIV ст. угорські феодали дістали право суду в своїх володіннях.

1351 р. Сейм установив спадкове право феодального землеволодіння, повне панування землевласників над кріпаками, заборону переходу селян від одного феодала до іншого.

XIV ст. На Закарпаття разом з дружиною переселився подільський князь Федір Коріятович, який втратив свої землі у війні з литовським князем Вітовтом і був далеким родичем угорського короля Сигізмунда.

1396 р. Угорський король подарував йому Мукачеве й землі в долині річки Латориці. Його правління було періодом посилення слов'янських впливів та зміцнення зв'язків Закарпаття з іншими українськими землями. Федір Коріятович здійснював значне будівництво у Мукачевому, заснував православний монастир Святого Миколи біля Мукачевого.

Після його смерті у 1414 р. Мукачеве знову повернулося під владу угорських королів.

Православна віра була єдиною силою, завдяки якій більшість закарпатських українців зберегли свою мову, звичаї, традиції, культуру, національну самосвідомість.

Населення Закарпаття неодноразово вело боротьбу проти панування Угорщини, проти національного і релігійного гноблення, за створення власної держави.

У 1514 р. в Угорщині вибухнуло велике повстання під проводом Дожі, в якому взяли участь і селяни Закарпаття. Повстання було розгромлено королівськими військами, а Дожу стратили.

Висновки

1. Під час окупації Закарпаття Угорщиною зберегти національну самобутність українцям вдалося завдяки релігії.

2. За тих часів тут існувала власна православна церковна організація з центром у Мукачевому.

Буковина у складі Молдовського князівства

Буковина розташована на південному заході України. Для її території характерне велике розмаїття природних умов: стрімкі вершини Карпат і мальовничі пагорби підгір'я поступово переходили у широку рівнину, розташовану між річками Дністер і Прут.

На цих землях здавна мешкали племена тиверців, які у X–XI ст. були у складі Київської Русі, а у XII–XIII ст. були частиною Галицько-Волинського князівства. На березі річки Прут було зведена фортецю Чернівці для захисту князівства від наскоків степових кочівників.

Буковину згодом поневолила Золота Орда.

На початку XIV ст. на території нинішньої Буковини виникла автономна Шипинська земля (свою назву дістала від населеного пункту Шипинці). Ці землі залишалися під зверхністю золотоординських ханів.

У 1345 р., коли угорські війська перемогли татар і вигнали їх з правобережжя Дністра, Шипинська земля потрапила під владу Угорщини.

У 1359 р. молдовські феодали повстали проти угорського короля і домоглися незалежності Молдови. До новоутвореної Молдовської держави відійшла і Шипинська земля.

У складі Молдови Шипинська земля зберігала автономію. Тут було створено Чернівецький і Хотинський повіти.

У XIV–XV ст. значно зросла чисельність населення, розвинулася торгівля і ремесло, з'явилися нові поселення, розвивалися землеробство та скотарство, залізоробна та добувні галузі.

У XV ст. було скасовано автономію Шипинської землі та зникла сама її назва, а вживався термін "Буковина"(назва походить від того, що на цій території були поширені букові ліси).

Молдовське князівство, а в його складі й північну Буковину, захоплювали то угорські, то польські королі.

Після того як Молдовське князівство потрапило у васальну залежність від Османської імперії, в 1514 р. Буковина увійшла до складу Туреччини, під владою якої перебувала аж до 1774 р. На території Буковини було створено турецьку військово-адміністративну одиницю – хотинська райя.

Висновки

1. Буковинські землі зазнавали подвійного гніту.
2. Головним чинником, що сприяв збереженню українства, була церква.

Завоювання Московською державою Чернігово-Сіверських земель

У XIV ст. відбулося зміцнення Московського князівства за рахунок об'єднання північно-східних давньоруських земель.

Причини зміцнення Московського князівства

1. Вигідне географічне положення – на перехресті торговельних шляхів.

2. Політика місцевих князів, спрямована на зміцнення влади й розширення території Московського князівства.

Значно зросла роль Москви як політичного центру за князювання Дмитра Івановича, який у 1380 р. на Куликовому полі розгромив монгольського хана Мамая, після чого дістав прізвисько Донський. Утім йому не вдалося остаточно звільнитися від золотоординського ярма.

Лише через 100 років, у 1480 р., за Івана III Московське князівство позбавилося зверхності Золотої Орди. Іван III зібрав усі московські землі в єдину державу і став називати себе „царем усієї Русі". Він почав заявляти претензії на українські й білоруські землі, що були під владою Литви.

Дрібні князі Чернігово-Сіверщини, Білорусі звертали свої погляди на Москву і шукали там захисту від Литви, незадоволені національними і релігійними утисками, загрозою ополячення, в умовах втрати автономії. Це давало московським князям привід втручатися у справи Литовської держави.

1481 р. Проти польського короля і Великого князя литовського Казимира було організовано змову українських та білоруських князів, які прагнули відокремити від Литви землі уздовж річки Березані та приєднати їх до Московського князівства. Змову було викрито, а керівників змови покарано. Князя Михайла Олельковича (брата останнього київського князя Семена Олельковича) та Івана Гольшанського було страчено в Києві, а князь Федір Бельський утік до Москви. Ця подія стала сигналом для подальших переходів руських князів під владу Москви. Відносини між Литвою і Московською державою загострювалися.

1500 р. Під владу московського князя перейшли князі, яким належала більшість земель Чернігово-Сіверщини. Це спричинило московсько-литовську війну, що тривала до 1503 р. і завершилася перемогою московського князя й укладенням мирного договору, що закріпив за ним право на Чернігово-Сіверські землі з 19 містами і 70 волостями. Чернігово-Сіверщину було поділено на повіти, очолювані воєводами. Земельні володіння місцевих князів ліквідовувалися.

1508 р. Між Литвою і Московським князівством було укладено "вічний мир", який не задовольнив жодну зі сторін.

1512 – 1514 рр. Московсько-литовська війна, розпочата московським князем Василем III, яка завершилася приєднанням Смоленська до Московської держави.

1517 – 1522 рр. Чергова литовсько-московська війна, яку розпочала литовська армія на чолі з Костянтином Острозьким. Жодна зі сторін не досягла вирішального успіху і Литва змушена була визнати перехід Смоленська під владу Москви.

До **1537 р.** Велике князівство Литовське у війнах проти Московського князівства втратило майже третину своєї території, зокрема Чернігово-Сіверщину і Смоленськ.

Спільне у становищі українських земель, які попали в залежність від різних держав

1. Чужоземні правителі, захопивши українські землі, керувалися насамперед інтересами власного панівного стану.
2. Місцеві князі й українська знать усувалися від управління князівствами та землями.
3. Скрізь запроваджувалися нові податки й повинності.
4. Свої провідні позиції втрачала православна церква.

5. Гальмувався розвиток культури й мови.
6. Послаблювалися національні традиції побуту.

Відмінності у становищі українських земель

1. Неоднаковий адміністративно-територіальний устрій.
2. Поширювалися різні правові норми і судочинство.
3. Існували особливості у формуванні основних соціальних верств.

Висновки

1. Землі України було завойовано іноземними державами, розчленовано на частини:
   - до складу **Литви** ввійшли Волинь, Східне Поділля, Київщина, середнє Подніпров'я;
   - до складу **Польщі** ввійшли Галичина, Холмщина, Західне Поділля;
   - до складу **Угорщини** увійшло Закарпаття;
   - до складу **Молдовського князівства** ввійшла Буковина;
   - до складу **Московської держави** ввійшли землі Чернігово-Сіверщини.
2. Між українськими землями було втрачено економічні, політичні та культурні зв'язки.
3. Над українським населенням нависла загроза втратити свою етнічну самобутність, втратити свою культуру й асимілюватися з сусідніми народами.
4. Українську народність позбавляли можливості створити власну незалежну державу.

Утворення Кримського ханату

Під час монгольської навали на руські землі під їх владу потрапив Крим, який безпосередньо ввійшов до складу Золотої Орди.

Крим – "кирим" у перекладі з татарської означає рів, укріплення.

1449 р. Унаслідок феодальної роздробленості Золотої Орди від неї відокремилися кримські татари і було створено Кримське ханство – військово-феодальну державу.

Визначальну роль у його житті відігравало військо.

Уся повнота влади належала хану і баям (багатим сановникам).

Першим кримським ханом був Хаджі-Гірей – нащадок Чингісхана, який домігся влади в Криму за допомоги Великого князівства Литовського. Основою зовнішньої політики ханства стало пограбування сусідніх країн. Своєю резиденцією він зробив місто Бахчисарай.

Новостворена кримськотатарська держава була слабкою і в політичному, і в економічному аспекті. Господарство Кримського ханства базувалося на кочовому скотарстві і примітивному землеробстві, тому не забезпечувало необхідні потреби населення. Отож грабунок сусідів був основою економічного благополуччя ханства. Постійна боротьба за владу значно ослаблювала Кримське ханство.

Його наступник — хан Менглі-Гірей захопив Причорномор'я.

У середині XVI ст. у складі ханства були землі від гирла Дніпра до гирла Дону і річки Кубані.

Значення утворення Кримського ханату

1. Кримськотатарський народ вийшов зі складу Орди і почав жити самостійним життям.
2. Формувалася власна політична влада.
3. Створювалися сприятливі умови для розвитку мови і культури.

Перехід кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії

Самостійним Кримське ханство було недовго.

1475 р. До Криму вдерлися війська Золотої Орди і знать ханства звернулася за допомогою до Туреччини. Турецькі гарнізони було введено в Керч, Євпаторію, Очаків та інші міста.

1478 р. Кримський хан Менглі-Гірей (1478 – 1515 рр.) уклав союз з Туреччиною і визнав себе васалом турецького султана. Він повинен був брати участь у воєнних кампаніях султана.

Влада хана в Криму зберігалася, але була істотно обмежена султаном. Південь Криму й Азов стали окремою турецькою провінцією. Для Османської імперії Кримське ханство слугувало потужним засобом тиску на Польщу й Москву.

Початок татарських походів на українські землі та їх наслідки

Друга половина XV ст. Встановивши контроль над землями Північного Причорномор'я та Приазов'я, маючи у своєму розпорядженні численну армію (в той час вона становила 100 тис. вершників), татари розпочали грабіжницькі походи на українські землі.

Причини грабіжницьких походів

1. Кримські татари займалися в основному кочовим скотарством, що не забезпечувало ні потреб держави, ні засобів для прожиття місцевого населення.
2. Географічне положення ханства.
3. Існування численної армії, добре організованої, в якій існувала сувора дисципліна.Велика швидкість пересування татар, кожен з яких мав по кілька коней.
4. Підтримка Турецької імперії.
5. Нездатність Польсько-Литовської держави захистити свої південні кордони.

Особливості зовнішньополітичного курсу Кримського ханату

- Зовнішня політика мала агресивний характер.
- Уряд постійно прагнув до завоювання чужих територій, розширення сфер свого впливу.
- У свідомості татар сформувався погляд на війну як на звичний спосіб життя.
- Захоплена під час наскоків на чужі території здобич за умов слабкорозвиненого кочового господарства ставала для більшості татарських родин основним засобом існування.

Головною метою татарських наскоків було здобуття ясиру (полонених українців), яких потім продавали на невільницьких ринках у Кафі. Торгівля невільниками була головним джерелом збагачення ханства.

1448 р. Татари вперше вторглися на землі Поділля.

1482 р. Внаслідок грабіжницького походу кримських татар було спустошено Правобережну Україну, зруйновано Київ, пограбовано церкви.

Внаслідок грабіжницьких походів татар у їхніх руках опинилося пониззя Дніпра. Для контролю над цими землями завойовники засновували там свої "містечка" – Очаків, Ікерман.

З 1450 р. по 1556 р. орди кримських татар вчинили 86 великих грабіжницьких походів на українські землі. Найбільшого пограбування татар зазнали землі Київщини і Поділля.

Литва і Польща мало дбали про оборону краю. Найманe військо, яке повинно було охороняти українські землі, було близько 4 тис. осіб. Замки, побудовані литовцями для оборони у Вінниці, Брацлаві, Черкасах, Умані, Барі, Каневі та інших містах, були погано оснащені, занедбані й мали невеликі гарнізони. Через це південно-східні українські землі – Подніпров'я і Побужжя аж до Полісся і Західного Поділля —систематично спустошувалися.

Наслідки татарських походів на українські землі

Татарські напади спустошували Поділля, Київщину, Волинь, Холмщину, Галичину й мали для українського народу страшні наслідки.

1. Татари грабували українські землі, перетворивши південь і центр України майже на пустелю.
2. Захоплювали в полон і продавали в рабство мирних жителів. Лише за 1575 р. татари вивезли з України понад 35 тис.бранців.
3. З хлопчиків-підлітків виховували відданих султанові воїнів-яничарів.
4. Жінки і дівчата потрапляли до гаремів.
5. Збирали данину.
6. Встановлювали для населення різноманітні податки.
7. По-звірячому знущалися з невільників, яких використовували на важких земляних та будівельних роботах, гребцями на турецьких галерах, де вони, прикуті, під нагаями наглядачів, усе своє коротке життя проводили в непосильній і виснажливій роботі веслами, щоб швидше гнати морями військові та транспортні судна турків.
8. Грабували, руйнували і спалювали українські міста.

Найбільшим ринком з продажу рабів стала Кафа (кримське місто Феодосія):

В українській народній пісні так оспівано страждання народу за часів лихоліття:

За річкою вогні горять,
Там татари полон ділять.
Село наше запалили
І багатство розграбили.
Стару неньку зарубали,
А миленьку в полон взяли.
А в долині бубни гудуть,
Бо на заріз людей ведуть:
Коло шиї аркан в'ється,
А по ногах ланцюг б'ється.

Висновки

1. Постійні напади Кримського ханства, підтримані Османською імперією, були великою трагедією для українського народу.
2. Жах татарської навали і страхіття тяжкого татаро-турецького полону став характерною рисою життя в Україні на цілі століття.
3. Кримське ханство своїми походами загрожувало життєдіяльності українських земель, самому існуванню українського народу, бо втрати України від татарських наскоків становили 2–2,5 млн осіб.
4. Трагедія українського народу від постійних нападів Кримського ханства тривала століття, але Україна вистояла у цих важких випробовуваннях.

Соціальна структура суспільства

Панівні верстви населення, їхнє повсякдене життя

XIV– XVI ст. У соціальній сфері українських земель відбувалося формування та становлення **станової** організації суспільства, що базувалася на підставі юридично визнаних прав, привілеїв та обов'язків. Із входженням українських земель до складу Великого князівства Литовського сталися значні зміни в соціальній структурі суспільства. Відбувся поділ суспільства на стани. Існували привілейовані та непривілейовані верстви населення.

Соціальна верства – велика група людей, які мають однакові права й обов'язки.

Основні групи привілейованого стану

1. **Знатні аристократи (князі)**. У складі Великого князівства Литовського було майже 30 княжих родів литовської та давньоруської династій (Острозькі, Вишневецькі, Збаразькі, Корецькі та інші). Місце і роль цієї групи в соціальній структурі визначалися знатністю походження та великою земельною власністю.

Князеві Острозькому належало понад 80 міст і містечок, 2760 сіл, 1,4 млн га землі. Вони мали земельні володіння в Галичині, на Волині, Київщині.

Вишневецький мав 230 тис. селян, лише на Полтавщині йому належало 53 міста і села, тут він отримував прибутки від праці 40 тис. селян і з 423 млинів.

Вони обіймали високі урядові посади, засідали у раді великого князя, у воєнні походи йшли під власними корогвами свого роду. Після Кревської унії і після поразки повстання Свидригайла багато українських і білоруських князів утратили свої уділи.

2. **Пани** – складалися з членів великокнязівської ради та найзаможніших феодалів, які у військові походи виїжджали з власними загонами. Вони, як і аристократи, були основою для формування верхівки державного апарату і підлягали суду лише Великого князя. Відрізнялися від інших груп шляхти давністю роду, отчинним характером землеволодіння й певними правами.

3. **Дрібна шляхта (зем'яни)** – середні та дрібні феодали.

Це колишні вихідці із селян і міщан, які за свою військову службу дістали статус шляхти та земельні володіння.

1522 р. Було прийнято сеймову ухвалу, згідно з якою до шляхетського стану належали лише нащадки тих, хто став зем'янином ще за часів правління Вітовта, Сигізмунда й Казимира.

1528 р. Було здійснено перепис шляхти.

1529 р. У Першому Литовському статуті шляхті було гарантовано, що її не можна карати без суду. У шляхти не можна було забрати землю "без вини".

1557 р. Остаточне соціальне розмежування й виділення шляхти в окремий стан відбулося після появи "Устави на волоки", яка віднесла до шляхти лише "бояр стародавніх", а інших – до станів міщанства і селянства.

Середина XVI ст. Відбулося юридичне оформлення системи прав, привілеїв та обов'язків шляхти:

- **у 1457 р.** шляхта отримала право судді над своїми підданими;
- **Віленський привілей 1565 р.** сприяв утворенню повітових шляхетських сеймиків;
- **Литовський статут 1566 р.** скасував усі обмеження шляхетської земельної власності. Закріпив за шляхтою законодавчі права і створив організоване представництво шляхти на загальнодержавних сеймах, які в цей час могли суттєво обмежувати великокнязівську владу.

Шляхетська земельна власність усіх видів вважалася недоторканною.

Висновки

1. На вершині соціальної ієрархії перебував військово-службовий стан – **шляхта,** що складалася з різних соціальних груп, які несли військову службу у князя.
2. У середині XVI ст. шляхта стала впливовою, організованою силою.

У Польщі вона становила 8–10% населення, в українських землях Литви – 5%.

Відмінності у формуванні панівного стану в українських землях, що були у складі Польщі й Литви

1. У Великому князівстві Литовському найпривілейованішою групою були князі, до яких належали лише нащадки Рюриковичів і Гедиміновичів, і попасти до цього стану було неможливо.
2. Більшість знаті Литви, на відміну від Польщі, не мала права приватної власності на землю і не могла передавати її у спадщину.
3. Шляхта Литви за володіння землею змушена була виконувати військову повинність.
4. Польська шляхта мала значні привілеї, звільнялася від виконання повинностей і сплати податків, була власником маєтків.

Князь Костянтин Острозький
(прибл. 1460–1530)

Представник наймогутнішої князівської родини, один із видатних полководців і державних діячів давнини.

У 1497 р. був призначений першим гетьманом Великого князівства Литовського, щоб здійснювати командування над військом.

Під час російсько-литовської війни у 1500 р. князь Костянтин Острозький потрапив у полон, з якого згодом втік. Був удруге проголошений гетьманом Великого князівства Литовського, вінницьким і брацлавським намісником.

На чолі війська воював проти Московського князівства, здійснив чимало успішних походів проти татар. У битві під Оршею (вересень 1514 р.) розгромив 70-тисячну московську армію. Усього він брав участь у 33 битвах, у яких командував військом, програв лише у двох, а в решті дістав перемогу.

Князь став одним із наймогутніших магнатів держави, за підрахунками дослідників, посідав четверте місце за багатством, у його власності було близько 60 тис. підданих. Захищав православ'я. На його кошти збудовано й реставровано чимало храмів у Вільно, Турові, Києві.

Помер 10 серпня 1530 р. у Вільно. Тіло його перевезено до Києва і поховано в Успенському соборі Києво-Печерського монастиря.

Становище духівництва та церковні відносини

Привілейованим станом було духовенство.

Важлива роль та особливе місце в українському суспільстві належала духовенству, яке становило окрему соціальну верству населення. Вони не підлягали світському суду, їх міг судити лише суд єпископа. Духовенство становило 1/10 частину населення.

Тривалий час духовні посади переходили у спадок – після смерті батька парафію (прихід) отримував старший син, а молодші шукали собі парафій у сусідніх селах.

Парафіяни повинні були:

- сплачувати десятину;
- скіпщину – хлібну данину з копи;
- віддавати данину натурою – яйцями, ковбасою, насінням тощо;

- відробляти панщину на церковних землях.

Під час перебування українських земель під владою Литви православна церква мала значні права та привілеї, перебувала під опікою держави і користувалася авторитетом у суспільстві.

Значними привілеями і землями користувалися і монастирі. Великі земельні володіння мали монастирі – Печерський, Видубицький (Київ), Агарський (Полтавщина), Межигірський (Київщина), Густинський (Чернігівщина). В Україні діяло понад 100 монастирів.

У 1458 р. Київську митрополію було поділено на дві з центрами у Києві та Москві.

Після Люблінської (1569 р.) та Берестейської (1596 р.) уній православне духовенство втратило свої позиції, відбувся наступ католицизму.

Сільське господарство

Основою економічного життя України у XIV–XV ст. залишалися землеробство і традиційні промисли: мисливство, рибальство, бортництво.

Інтенсивно землеробство розвивалося в західних і північних українських землях, які менше страждали від турецьких і татарських наскоків.

Протягом XIV – XVI ст. відбулося чимало змін.

1. У центральних районах Київщини, у Галичині, на Поділлі та Волині значного поширення набула трипільна система обробітку землі, за якої придатну для обробітку землю ділили на три частини:
   - одну відводили під озимі культури,
   - другу – під ярові,
   - третя залишалася під паром, використовуючись протягом весняно-літнього сезону як громадське пасовисько.
2. На Поліссі і в Карпатах залишалася вирубна система обробітку землі, на півдні Київщини і Переяславщині – двопільна та перелогова.
3. У селянських господарствах основним знаряддям була дерев'яна соха. Почалося використання плуга і сохи із залізними лемешами і сошниками. Грунт не тільки розпушувався, а й перевертала-ся скиба землі. Внаслідок цього поліпшувався обробіток ґрунту, підвищувалася врожайність.
4. Як тяглову силу використовували воли, рідше – коней.
5. Основними культурами залишалися жито, пшениця, які вирощували на продаж.
6. Крім землеробства, розвивалися тваринництво, городництво, бджільництво, у господарствах феодалів та монастирів – садівництво.
7. У господарствах почали використовувати органічні добрива.
8. Відбувся процес освоєння нових земель.
9. Розвивалося млинарське господарство, що було монополією феодалів і давало їм великі прибутки.
10. У XIV–XVI ст. розвивалися товарно-грошові відносини, продукти землеробства, тваринництва почали виробляти не для власного споживання, а для продажу.
11. У XV ст. сталися суттєві зміни в господарстві: підвищилися ціни на худобу в Західній Європі і розпочався її експорт, що стимулювало розвиток скотарства.
12. Селяни жили громадами. Вони спільно володіли лісами, водами, пасовищами.

Становище і повсякденне життя селянства

Майже 80% населення України становили селяни.

Селянство поділялося на такі групи:

1. **Данники** (чиншові селяни) – особисто вільні та економічно незалежні селяни – общинники. Сплачували феодалам натуральний оброк (чинш) з власної землі. З розвитком феодальних відносин ця категорія селян поступово зникає.
2. **Тяглі селяни,** які вели господарство на земельних ділянках, що належали феодалам. Вони:
   - відробляли панщину, яка на початку XV ст., наприклад у Галичині, становила лише 14 днів на рік, а наприкінці століття – вже 104 дні;
   - платили державні податки;
   - виконували державні повинності:
     - будували мости,
     - прокладали дороги,
     - ремонтували замки тощо.
3. **Службові селяни – челядь,** які обслуговували двір феодала:
   - ремісники,

- рибалки,
- конюхи,
- бортники,
- слуги.

Податки селян на користь держави

1. **Подимщина** – податок із кожного двору – "диму".
2. **Татарщина** – існував цей податок до 60-х років XIV ст. Його збирали місцеві князі за дорученням ханської адміністрації за часів панування золотоординського іга.
3. **Воловщина** – оподаткування ділянки землі, зораної плугом, запряженим волами.

Усі ці податки сплачували сріблом, тому вони називалися "серебщина".

У селянських господарствах, які продовжували мати натуральний характер, значну роль відігравали промисли. Селяни виготовляли сукно, полотно, вичиняли шкури та робили упряж для коней і волів, шили собі одяг, виробляли дерев'яні речі для господарства і побуту.

На користь феодалів селяни виконували такі повинності:

1. Відбували **панщину** – головну форму експлуатації селян у фільварках.

   Селяни орали, сіяли, збирали врожай, косили, рубали ліс, відбували толоки (гатили греблю для рибного ставу), ремонтували шляхи тощо.
2. Сплачували **оброк** натуральний – зерном, сіном, великою рогатою худобою, воском, медом, хутром цінних звірів тощо.

   Різні форми натурального оброку:
   - **скіпщина** – хлібна данина з копи;
   - **пополівщина** – віддавати пану четвертого бичка від річного приплоду;
   - **десятина** – з улову риби тощо.
3. Пізніше феодали натуральний оброк замінили грошовим.

У різних місцях натуральний оброк, панщина та державні податки були неоднакові.

Розвиток міст, ремесел і торгівлі збільшував попит на сільськогосподарську продукцію, тому феодали бажали розширити їх виробництво. Стало вигідніше не отримувати від селян натуральні податки, а виробляти продукцію у своєму маєтку (фільварку).

Фільварки – багатогалузеві господарства, які ґрунтувалися на підневільній праці – панщині.

Панський двір мав:
- панський будинок;
- житла для челяді (різних слуг);
- різні господарські будівлі;
- до них прилягали орні землі, сінокоси, пасовища, ліси, ставки, села з селянами, що обробляли панську землю – відбували панщину.

У процесі зростання феодального землеволодіння відбувалося зближення між різними категоріями селянства, феодальна залежність поступово переросла на кріпосну.

Суть кріпацтва:
- прикріплення селян до землі;
- запровадження обов'язкових селянських робіт на пана (панщина);
- обмеження громадянських прав і свобод селян.

У XV – на початку XVI ст. відбувався процес закріпачення селян
- **1447 р.** Привілеєм, виданим Великим князем литовським Казимиром II, було заборонено перехід приватновласницьких селян і селян-втікачів до великокнязівських маєтків і навпаки.
- Було надано право вотчинного суду феодалам, що зміцнило владу поміщиків над селянами.
- **1453 р.** Постанова галицької шляхти про право виходу селянина від свого феодала лише один раз на рік – на Різдво, після сплати великого викупу грошима, збіжжям, сіном, дровами тощо.
- **1496 р.** Польський сейм встановив, що право перейти з одного села до іншого буде мати лише один селянин на рік.
- **1501–1543 рр.** Закони Польського королівства і Великого князівства Литовського, якими було заборонено селянам вихід без дозволу пана.

Юридичне оформлення кріпацтва відбулося у XVI ст.:

- польські сейми **1505, 1520 рр.** заборонили селянам покидати свій наділ без згоди пана та узаконили дводенну панщину;
- Литовські статути **1529, 1566 рр.** обмежили право власності селян на землю;
- "Устава на волоки" **(1557 р.)** встановила дводенну панщину у Литві, значно обмежила права селян щодо зміни місця проживання;

- в "артикулах" польського короля Генріха Валуа (**1573 р.**) та в третьому Литовському статуті **1588 р.**:
  — тривалість панщини визначалася волею пана;
  — селяни позбавлялися права розпоряджатися своїм майном, заповідати або відчужувати його без згоди феодала;
  — шляхтич отримав право карати на смерть своїх кріпаків;
  — селян-утікачів розшукували протягом 20 років.

Феодали намагалися збільшувати свої земельні володіння. Це відбувалося за рахунок:
- захоплення земель общини;
- купівлі земельних маєтків;
- колонізації неосвоєної території;
- феодальних земельних пожалувань.

Жалувані землі роздавалися польським королем і Великим князем литовським і були двох форм:
- **тимчасові** – на час несення служби на користь князя чи короля;
- **постійні** – власники земельних пожалувань мали право передавати свої володіння у спадщину.

Від кінця XV ст. роздавання землі здійснювалося і представниками місцевої адміністрації – старостами і воєводами.

Великі землевласники мали назву "**магнати**" (з латинської – вельможа, володар) і здобули для себе широкі політичні права та привілеї.

Повстання селян, міської бідноти в Україні

Селянські маси чинили опір посиленню експлуатації та закріпаченню. Формами їх протесту були:
- написання скарг великому князеві чи королеві на утиски феодалів;
- відмова виконувати панщину та інші повинності на користь феодала;
- напади на маєтки феодалів;
- знищення майна феодалів;
- масові втечі у південні степи;
- вбивства панів;
- антифеодальні повстання.

1431 р. Повстання селян Бокотської волості на Поділлі.
1469 р. Антифеодальне повстання селян у Галичині.
1490 – 1492 рр. Селянське повстання, яке охопило Галичину й Буковину, очолював його селянин Муха. Великий розмах селянської боротьби (до 10 тис. повсталих). Повсталі захопили міста Снятин, Галич, Коломию.
1536 р. Повстання міського населення в Черкасах та Києві проти польської адміністрації.

Висновок

Виступи селян, міської бідноти мали антифеодальний, національно-визвольний характер, бо були спрямовані проти важкого феодального гніту та проти польсько-литовської адміністрації. Усі вони зазнали поразки.

Зростання міст

На українських землях була багато міст, у яких проживало 15% усього населення, хоча напади татар гальмували зростання і будівництво їх.

Найбільшими містами були:
Львів – 10 тис. жителів,
Київ – 3 тис. жителів.

Основу міського населення становили українці. Від другої половини XIV ст. збільшилася чисельність іноземних колоністів, в основному німців, поляків, вірмен, євреїв та інших.

Міста поділялися на великокнязівські і приватновласницькі залежно від того, на чиїй землі їх було побудовано.

Порівняно із Західною Європою розвиток міст в українських землях мав свої особливості.
1. Цехова організація не була так жорстко регламентована, як у цехах Західної Європи.
2. Світські феодали володіли у королівських містах земельними ділянками, які не підкорялися міській адміністрації та суду.
3. Королівська влада на відміну від європейської традиції виступала на захист феодалів, а не міст.
4. Значно більше втручання, ніж у Західній Європі, центральної влади у внутрішні справи українських міст.
5. Голову міського управління – війта, як правило, не обирали, а призначав король або Великий князь.

6. Польський уряд заохочував переселення в українські міста польських ремісників і купців, німецьких колоністів, які становили значний прошарок у містах, а українські ремісники мали численні заборони на місця постійного проживання (повинні були селитися на певних вулицях), здійснення православних обрядів тощо.
7. Українські ремісники нерідко вели боротьбу з польськими та німецькими ремісниками за свої права.

Міста були в різному правовому становищі залежно від того, на якій землі вони розташовувалися – державній чи приватній. Відповідно сплачували податки і виконували повинності.

Магдебурзьке право

За польсько-литовської доби поширилося у містах України магдебурзьке право.

Уперше воно було запроваджене в німецькому місті Магдебурзі й остаточно сформувалося як система правових норм у XIII ст.

Суть магдебурзького права

1. Звільнення міста від управління і суду державних урядовців та феодалів.
2. Одержання права на створення органів самоуправління.
3. Регламентація діяльності купецьких об'єднань та цехів.
4. Регулювання питань торгівлі, опіки, спадкування.
5. Визначення покарання за злочини тощо.

1339 р. Санок Галицько-Волинського князівства – перше місто України, якому було надано магдебурзьке право.

Згодом магдебурзьке право одержали й інші міста:

- Львів (1356 р.);
- Кременець (1374 р.);
- Луцьк (1432 р.);
- Житомир (1444 р.);
- Київ (1494 – 1497 рр.);
- Дубно (1498 р.);
- Ковель (1518 р.);
- Берестечко (1547 р.) та інші.

Протягом XV – XVII ст. магдебурзьке право стало основою життя значної кількості міст України. Воно сприяло розвиткові промисловості та торгівлі. Переваги в органах самоуправління мало українське населення й уніати.

На чолі міста ставав війт, якого призначав уряд. Лише жителі Києва самостійно обирали війта.

Війт очолював **магістрат** – орган міського самоврядування, який обирався один раз на рік і складався з двох колегій:

- лави – суду у кримінальних справах;
- ради – управлінського органу, що відав поліцією, наглядом за торгівлею, порядком, охороною міста та судом у цивільних справах і складався з 6–12 членів.

Місто вносило до державної скарбниці податки.

Наслідки поширення магдебурзького права:

- відбувався захист міського населення від сваволі королівських намісників та великих землевласників;
- сприяло зростанню самостійності міст;
- свідчило про досягнуті успіхи міського населення в боротьбі проти власників;
- створювало сприятливі умови для розвитку ремесла і торгівлі;
- сприяло пожвавленню господарського і культурного життя міст;
- дало можливість „європеїзувати" міське життя;
- стало можливим ввести міське життя в чіткі правові норми;
- встановлювало виборну систему органів міського самоуправління та суду;
- формувало нові риси міського життя та ментальність міського населення;
- Україна долучалася до європейської політичної культури.

Негативні наслідки запровадження магдебурзького права

1. Усі посади в міському управлінні обіймали багаті городяни, а основна маса міського населення (плебс) була усунена від управління містами.
2. Відбувалося посилення іноземної колонізації та обмеження прав українського населення.
3. Здійснювалося витіснення з органів самоврядування корінних жителів, місце яких зайняли поляки та німці.
4. Загострювалися проблеми в економічній сфері, де серйозними конкурентами українців стали вірмени та євреї.
5. Магдебурзьке право гальмувало і блокувало розвиток місцевих норм і традицій самоуправління.

Міське населення та його спосіб життя

Групи міського населення

1. **Патриціат** – найбагатші і найвпливовіші:
   - купці;
   - промисловці.
2. **Бюргерство:**
   - цехові майстри;
   - торговці середньої заможності.
3. **Плебс:**
   - ремісники;
   - дрібні торговці.

Міські жителі були у значно кращому становищі, ніж селянство:
- міські мури робили життя міщан захищенішим;
- ремесло та торгівля забезпечували вищий, ніж у селян, рівень життя.

Запровадження магдебурзького права створювало умови для відносно незалежного розвитку міст.

Існування міського самоуправління формувало нові риси характеру міщан:

— незалежність поглядів,
— відповідальність,
— самостійність у прийнятті рішень та діях,
— ініціативність,
— рішучість.

Міська біднота мешкала в основному в передмісті або занедбаних кварталах. Чимало жителів міст займалося сільським господарством та промислами. Вони сплачували численні податки, виконували повинності на користь держави та власників маєтків.

Розвиток ремесел

Українські міста поступово позбавлялися сільських рис і дедалі більше перетворювалися на центри ремесла та торгівлі. Зросла кількість ремісничих спеціальностей. За часів Київської Русі їх було близько 60, на початку XVI ст. – вже 200. У містах працювали кравці, шевці, чоботарі, зброярі та інші майстри.

Ремісники широко використовували водяне колесо для обробки дерева, переробки олійних культур, валяння сукна, виготовлення пороху, в залізно-рудній справі.

З розвитком обробки металів у XV–XVI ст. від ковальства відокремилися вужчі спеціалізації з виготовлення голок, годинників, ювелірних виробів.

Ремісники працювали і в селах, виготовляючи знаряддя праці, одяг, взуття, посуд тощо.

XIV ст. Міські ремісники Галичини почали створювати свої організації – цехи, які згодом поширилися по всій Україні і виникли в багатьох містах.

Цехи – об'єднання ремісників одного фаху, щоб захистити себе від утисків феодалів і від суперництва інших ремісників (зокрема і сільських).

Кожен цех мав статут – обов'язкові правила для всіх членів цеху, свої органи управління з виборними "цехмайстрами" на чолі, свої свята, своїх заступників, ікони, прапори.

Перша згадка про існування цехової організації в українських землях датується **1386 роком** – у грамоті йдеться про шевців Перемишля.

Панівне становище в цехах мали майстри, далі — підмайстри й учні. Після кількох років навчання підмайстер складав іспит, демонструючи зразки своєї роботи, і за згодою цеху міг бути атестований як майстер. Утім кількість майстрів було регламентовано, що не давало можливості вибиватися в майстри.

Українських міщан королівська адміністрація обмежувала в заняттях ремеслами, промислами й торгівлею.

Розвиток торгівлі

Розвиток сільського господарства й ремесел сприяв розширенню торгівлі.

У містах і містечках щотижня відбувалися **торги,** де продавали сільськогосподарські продукти й ремісничі вироби. Збиралися вони раз, а іноді два рази на тиждень у великих і малих містах та містечках. На торги з'їжджалися і сходилися місцеві та околишні селяни, що привозили на продаж продукти сільського господарства й сировину, а купували предмети міського виробництва, яких не виготовляли сільські ремісники.

Виник окремий прошарок населення, який займався тільки дрібною торгівлею. Цих людей називали перекупками, рядовницями (стояли в торговому ряду).

У XV ст. зародилася **ярмаркова торгівля**, що було першою ознакою формування внутрішнього ринку. Ярмарки влаштовували один–два рази на рік, тривали кілька днів. На ярмарки приїжджали купці з усієї України, а також з інших країн. У Києві відбувалося два ярмарки на рік (тиждень кожен). На ярмарках місцеве населення купувало одяг, взуття, господарський ремагент та предмети домашнього вжитку і збувало продукти сільського господарства.

Важливим предметом торгівлі була сіль. Великою перешкодою для торгівлі стали феодальні відносини. Купці змушені були десятки разів сплачувати мито за перевезення товарів. Так, на відстані від Турки до Яворова та від Дрогобича до Ярослава мито сплачували 174 рази.

Що нового з'явилося у розвитку торгівлі

1. Набув поширення продаж товарів у кредит.
2. Відбувався продаж під заставу.
3. Укладалися торгові контракти.
4. З'являлися векселі.

Вексель – письмове боргове зобов'язання, яке надає його власникові право після закінчення терміну вимагати від боржника сплатити зазначену суму грошей.

Розвивалася і зовнішня торгівля

Торгівля велася з:

- країнами Сходу і Західної Європи;
- країнами Півночі – Швецією, Данією;
- країнами Чорноморського узбережжя.

З України вивозили:

- продукти сільського господарства;
- ліс, поташ, дьоготь, віск, коноплі, мед, селітру, шкури тощо.

В Україну привозили:

- предмети розкоші;
- шовкові тканини, сукна;
- військове спорядження, зброю;
- хутра соболів, горностаїв;
- срібло, мідь, вина та інше.

Від кінця XV ст. Київ став одним із найбільших центрів міжнародної торгівлі. Через Київ проходили торговельні шляхи з півночі на південь (по Дніпру) та із Західної Європи до країн Сходу. Про існування широких торгових зв'язків Києва з країнами Європи свідчать знайдені у місті під час розкопок монети з Прибалтики, Чехії, Угорщини, Німеччини, Великої Британії.

Висновки

1. Наприкінці XIV–в XV ст. на українських землях, які перебували під владою Польщі і Литви, сталися значні соціально-економічні зміни, створювалася нова соціальна структура суспільства.
2. Господарське життя відбувалося за умов подальшого розвитку феодальних відносин.
3. Зі зміцненням шляхти посилювався кріпосницький тиск і запроваджувалося кріпосне право.
4. Ремесла й промисли посідали важливе місце в економіці України, сприяли поділові праці, розширенню торгівлі.

Культура України в другій половині XIV – в XV ст.

Особливості розвитку культури

Стримувальні чинники розвитку культури

1. Розвиток культури відбувався в умовах литовського проникнення на українські землі, польської експансії, татарської агресії.
2. Іноземне панування та гноблення українців.
3. Посилювався іноземний тиск на православну віру, українську мову і культуру, зросла загроза ополячення й окатоличення.
4. Українські землі були роз'єднані, не мали єдиного політичного центру, що негативно позначилося на розвиткові культури.
5. Падіння Візантійської імперії у 1476 р. позбавило християнську православну релігію зовнішньої підтримки.
6. Не було власної державності.
7. Спустошлива татарська та турецька агресія.

Піднесенню культури сприяли:

- виникнення та розвиток власного друкарства, що давало змогу швидше, точніше і ширше передавати і поширювати знання та інформацію;

- значний вплив європейського Відродження;
- характерне посилення світського елементу в культурі, зростання уваги до людини та її духовного світу;
- вплив вітчизняних традицій попередніх віків. Старі надбання культури лягли в основу нових, доповнювалися, видозмінювалися і вдосконалювалися, внаслідок чого з'являлися нові риси;
- розвиток міст та вплив їх на культурне життя;
- значні зміни у всіх сферах суспільного життя.

Освіта

Україна з часів Київської Русі славилася високим рівнем освіти. Незважаючи на тяжкі наслідки монголо-татарського іга, а згодом на панування польсько-литовських феодалів і постійні напади кримських татар на Україну у XIV– на початку XVI ст., освіта продовжувала розвиватися.

1. Діяли початкові школи-дяківки при церквах і монастирях, де дітей навчали арифметики, письма, читання й співу в церковному хорі. У початкових школах навчалися діти різного віку – і малі, й підлітки.
2. Поряд із традиційними при церквах та монастирях виникали протестантські та католицькі школи, що давали вищий рівень знань.
3. **1546 р.** У Львові виникла перша українська приватна школа.
4. Засновувалися школи грамоти.
   На Волині вони існували ще у XIII ст., а в Києві – у XIV ст.
   Відомою була школа грамоти в м. Красноставі в Галичині.
5. Виникали школи і в маєтках деяких феодалів.
6. З часу заснування Краківського університету (1364 р.) тут навчалися українці, які, отримавши освіту, ставали відомими вченими, медиками, митцями:
   - Юрій Дрогобич став доктором філософії і медицини Болонського університету;
   - у Краківському університеті у XV ст. працювало 13 професорів-українців;
   - Лукаш з Нового Града був магістром і викладачем Краківського університету;
   - Павло Русин з Красного також працював викладачем у Краківському університеті, читав курс римської літератури.
7. Розвиткові освіти сприяли братства – громадські православні організації міщан.

Першим і достатньо впливовим було Львівське братство, яке виникло у 1439 році.

Юрій із Дрогобича
(1450 – 1494)

Виходець із західноукраїнського міста Дрогобича, закінчив Краківський університет, потім перейшов до Болонського університету (Італія), де здобув ступінь доктора, викладав астрономію.

Юрій Дрогобич — Юрій Котермак — був доктором філософії та медицини у Болонському університеті, читав там у 1478–1482 рр. лекції з математики, обіймав посаду ректора факультету медицини. Побачила світ перша в нашій історії друкована праця Юрія Дрогобича "Прогностична оцінка поточного 1483 року Юрія Дрогобича з Русі, доктора мистецтва і медицини Болонського університету". Автор подав багатий матеріал з астрономії та географії.

До сьогодні збереглося лише два примірники цієї книги – у Кракові (Польща) та Тюбінгені (Німеччина).

Початок українського книговидання

Першими слов'янськими країнами, де поширювалося книгодрукування, були Чехія та Польща.

У **1517 р.** у Празі з'явилися першодруки, здійснені самими слов'янськими друкарями. Одним із них був білорус за походженням **Георг Скорина**, який надрукував першу книгу **"Псалтир"**. Згодом він заснував першу друкарню у Вільно.

Книжки церковнослов'янською мовою для України друкували поза її межами.

Точної дати початку книгодрукування в Україні невідомо, але першодруком вважають "Апостол" **Івана Федорова** (Федоровича), виданий **1574 р.** у Львові.

Дослідники вважають, що до приїзду Федорова до Львова тут уже існувала друкарня. З документальних джерел відомо, що **1460 р.** багатий львівський міщанин Степан Дропан подарував церкві Святого Онуфрія і монастиреві при церкві свою власну друкарню, а польський король Казимир IV підтвердив це своїм привілеєм

1469 р., надав ченцям привілеї на володіння друкарнею і право на прибутки від неї. Є відомості, що тут друкували богослужебні книги латинським шрифтом.

1571 р. у цій друкарні сталася пожежа, і вона загинула. Ні друкарні, ні друкованих книг не збереглося (Із книги О. Мацюка "Чи було книгодрукування до Івана Федорова?").

Швайпольт Фіоль

У 1491 р. у Кракові було надруковано перші книги кирилицею. Це "Октоїх" та "Часослов" – книги для церковного вжитку, написані церковнослов'янською мовою. Надрукував їх німець Швайпольт Фіоль. Післямови для цих книг були написано староукраїнською (книжною) мовою. Ініціатором їх видання була українська православна громада м. Перемишля. Ці книги розповсюджували в Україні.

Католицький духовний суд засудив Ш. Фіоля за злочин проти віри, його книги було спалено. Сам Ш. Фіоль утік в Угорщину.

Літописання

З другої половини XIV ст. відновилися центри українського літописання, яке зосереджувалося у монастирях – Печерському, Миколаївському, Михайлівському в Києві, Онуфріївському у Львові та інших.

Відомими тогочасними літописами були короткий **Київський літопис**, який містив історичні оповідання про події 1481–1515 рр., і так звані "західноруські" литовські літописи, що продовжили традиції літописів Київської Русі та Галицько-Волинської держави.

У короткому Київському літописі є оповідання про напад кримських татар на чолі з ханом Менглі-Гіреєм у 1482 р. Подано цікаве оповідання про московсько-литовську війну та про перемогу князя Костянтина Острозького під **Оршею біля Москви 1514 р.** Автор висловив похвалу князю Острозькому.

Існує три групи литовсько-руських літописів.

1. Збірники першої групи подають історію литовсько-руського народу від другої половини XIV до середини XV ст.
2. Друга група литовсько-руських літописів розповідає про події до 1575 р.
3. Третя група охоплює пізніший період.

Малярство та книжкова мініатюра

1. Характерною особливістю малярства XIV – початку XVI ст. став розпис іконостасів.
2. Постаті святих набували рис індивідуальності, передавалася динаміка руху. З'явилися нові жанри – портрет, історичний живопис. Зріс інтерес до пейзажу.
3. Майстри українського монументального фрескового мистецтва були знаними далеко за межами України. Зокрема, у Польщі наші вмільці прикрашали католицькі костьоли і каплиці. Твори українських митців уціліли в храмах Любліна, Кракова, Вислиці.
4. Піднесено, грандіозно змальовували портрети Богородиці, святих. На відміну від фрескового живопису XIII ст., у якому домінували настрої аскетизму, зречення, у XV ст. переважали ліричні, світлі й радісні мотиви – доброта, самопожертва, героїзм, любов.
5. Митці дбали про виразність картини, її лаконічність, простоту, ідейність змісту. Малювали переважно на дошках з липи.
6. Центрами живопису була Києво-Печерська лавра, а також міста Львів, Перемишль. Уперше на картинах траплялися підписи малярів – Владика, Яків, Матвій тощо.
7. З'явилися художні школи. Найвідомішою стала Львівська художня школа, у якій маляр В. Степанович отримав звання королівського художника за свій великий талант і майстерність (XVI ст.). Він та його друзі створили прекрасні портрети польського короля С. Баторія, К. Острозького та інших.
8. Плідно працювали в Україні художні графіки. Вони майстерно оформляли книги, спочатку рукописні, а з XVI ст. друковані.
9. Унікальним є оформлення Київського псалтиря (1397 р.), де міститься понад 200 мініатюр, які виконав художник Спиридоній. Поряд із релігійними зображеннями багато побутових, історичних сюжетів та пейзажів.
10. Вишуканою колористикою відзначаються мініатюри Галицького Євангелія (XIV ст.). Книжкова орнаментика, яку застосовували гравери у роботі, близька до народного мистецтва.

11. У мініатюрному зображенні художники використовували тваринні орнаменти. У майстерно виконаних заставках, заголовних літерах траплялися зображення фантастичних тварин, звірів, птахів. Таке оздоблення характерне для Київського Євангелія 1393 року.

Архітектура

1. Архітектура значною мірою продовжувала традиції попередніх епох.

   Водночас з'являлися нові елементи, пов'язані з війнами. Замки з вежами, ровами, мостами, збудовані з каменю або цегли, являли собою неприступні фортеці. Вони з'явилися в Кременці, Хотині, Луцьку та інших містах.
2. Навколо міст зводили кам'яні, земляні й дерев'яні укріплення.
3. Найбільше пам'яток архітектури XIV–XV ст. збереглося в Західній Україні, оскільки її менше спустошили монгольські орди.

   Збереглися повністю або в руїнах замки і міські укріплення Львова, Луцька, Хотина, Кам'янця-Подільського, Мукачевого та інших міст.

   Уціліли Троїцький монастир у Межиріччі, дерев'яний собор Благовіщення у Ковелі (1505 р.), Богоявленська церква та кругла башта в Острозі (XVI ст.) тощо.
4. У 1470 р. після нападу татар Києво-Печерський монастир було відбудовано коштом київського князя Семена Олельковича, відбудовано й пишно оздоблено Успенську церкву цього монастиря.
5. З'явилося багато різних способів у техніці будівництва.

   У Київській і Чернігівській землях – техніка будівництва з цегли, дерева, у Галицькій землі продовжувала розвиватися білокам'яна архітектура та будівництво з дерева.

Становище православної церкви на землях Великого князівства Литовського та Польського королівства

Структура Київської митрополії

Київська митрополія (на чолі з митрополитом)
поділялася на
V
V
єпархії (церковні адміністративні округи)
V
єпископи (на чолі єпархій)

Після зруйнування Києва монгольськими ордами Київська митрополія переїхала спочатку до Володимира-на-Клязьмі **(1299 р.)**, а потім — до Москви **(1325 р.)**. Звання митрополита залишалося "Київський і всієї Русі".

1303 р. Було засновано Галицьку митрополію, яка почала протидіяти експансії Польщі на українські землі.

Експансія – політика посилення економічного, політичного, культурного впливу однієї держави на іншу.

1347 р. Польський король Казимир домігся від візантійського патріарха скасування Галицької митрополії. Це спричинило обурення православного духовенства та народних мас.

1370 р. Галицьку митрополію було відновлено.

Митрополія – церковно-територіальна одиниця, яку очолював митрополит.

Відтоді на колишніх землях Київської Русі діяли одночасно три православних митрополити:

- Київський і всієї Русі з центром у Москві;
- Литовський, якому підпорядковувалися землі Литви, України і Білорусі, що входили до складу Великого князівства Литовського, з центром у Вільно;
- Галицький з центром у Галичі.

1401 р. Було скасовано Галицьку митрополію, Галицько-Львівське єпископство.

Великі князі і польські королі самі призначали православних намісників. Православна церква у Великому князівстві Литовському тривалий час мала провідне становище й намагалася протистояти католицизму.

1448 р. У Москві на соборі було обрано митрополитом Іову без погодження з константинопольським патріархом.

З цього часу бере початок незалежна Московська церква. Литовські правителі хотіли мати свою митрополію, а не підпорядковуватися Москві.

1458 р. Було відновлено митрополію у Києві.

1467 р. Константинопольський патріарх висвятив на митрополита Григорія Болгарина. Йому підкорялися всі православні литовські єпархії.

XV–XVI ст. Наступ католицизму на українські землі.

Після загарбання Польщею Галичини і Західної Волині уряд різними методами насаджував католицизм:

- у Львові було створено католицьке архієпископство;
- у Львові, Холмі, Перемишлі були католицькі єпископські кафедри;
- православне духовенство змушене платити податки;
- закривалися православні храми;
- було обмежено церковне православне будівництво тощо;
- православних змушували відзначати основні католицькі свята.

Отож із наступом католицизму на українські землі боротьба православних за свою віру, звичаї і традиції посилювалася.

Висновки

1. Культура українського народу витримала всі випробовування і розвивалася далі. З'явилися нові надбання в галузі розвитку освіти, архітектурі, мистецтві, які набували національних рис.
2. Розвиток української культури XIV – XV ст. став однією з важливих передумов формування національної самосвідомості українців, його боротьби за свою віру, свободу і незалежність.
3. Зміцнювалися взаємозв'язки культур слов'янських народів та країн Західної Європи.

Жінки княжої доби

Про життя жінок Київської Русі письмові джерела згадують мало.

Простолюдинки працювали дома й у полі, утримували худобу, допомагали чоловікам-ремісникам у їхніх майстернях, готували їжу, пряли, ткали, шили, виховували дітей.

Жінки на Русі із князівських родин були освіченими. Брали активну участь у громадському і політичному житті свого міста, держави і навіть Європи.

Єлизавета Ярославівна

Старша дочка Ярослава Мудрого.

При дворі князя жили норвезький король Олаф та його брат Геральд, які попросили притулку у київського князя, бо їх вигнав з країни датський король Кнуд.

Живучи при дворі Ярослава, Геральд закохався у його дочку Єлизавету і попросив у батька її руки. Одержавши відмову, бо Ярослав не хотів бачити дочку дружиною вигнанця, Геральд подався на службу до Візантійського імператора. На чолі скандинавської найманої дружини він успішно воював за Візантію в Малій Азії, Греції, Італії, Сицилії.

Згодом звільнився норвезький престол і Геральд був першим претендентом на трон. По дорозі в Норвегію знову повернувся до Києва і Ярослав уже тепер віддав дочку заміж за Геральда. Єлизавета з Геральдом від'їжджають у Норвегію. Відомо, що Геральд під прізвиськом Суворий царював майже 20 років, а поруч із ним його дружиною і помічницею була Єлизавета. У них народилося двоє дівчаток – Інгігерда й Марія.

За іншими версіями, Єлизавета померла через декілька років після заміжжя.

Таким чином, Єлизавета – перша королева серед дочок Ярослава Мудрого.

Геральд Суворий увійшов в історію як хоробрий воїн, мудрий правитель і поет.

В архіві норвезького посольства в Україні зберігається Геральдова "Пісня про дівчину з руської країни" – Єлизавету – в перекладі Івана Франка.

Анна Ярославівна
(близько 1024–1089)

Дочка великого князя Ярослава Мудрого, яка обвінчалася з королем Франції Генріхом І у місті Реймсі. Після його смерті виконувала опікунські обов'язки при синові Філіппі. Саме в ролі опікунки Анна разом із сином підписувала різні державні акти. Такий підпис зберігся на грамоті, що надавала різні привілеї Суассонському монастирю, на якій слов'янськими кириличними літерами зроблено напис "Анна Регіна" тобто "Анна – королева". Останній відомий документ із її підписом датований 1075 роком. Папа Римський відзначав „її розум, доброчесність, королівську гідність, повагу й щедрість до церкви". На Євангелії, яке привезла Анна із Києва і яке дістало назву Реймське Євангеліє, присягалися французькі королі під час коронації аж до 1825 р. На її могилі зроблено напис: "Анна Київська. Королева Франції. Засновниця Сен-Венсанського монастиря 1060 р.".

22 червня 2005 р. за присутності президента України В. Ющенка та офіційних осіб Франції у місті Санліссі, куди з дітьми переїхала Анна після смерті чоловіка, їй було відкрито бронзовий пам'ятник.

Євпраксія Всеволодівна
(1071–1109)

Дочка Всеволода Ярославовича від його другого шлюбу з половецькою княжною. Вийшла заміж за германського імператора Генріха IV, того самого, котрий довго воював із Римським Папою і був ним відлучений від церкви, а згодом просив прощення у Папи в Каноссі. Генріх IV був дуже жорстоким, всіляко знущався над Євпраксією.

Євпраксія втекла з дому чоловіка і публічно на церковному соборі в присутності багатьох тисяч людей звинуватила Генріха IV у безбожній і жорстокій поведінці. Під впливом її промов собор відлучив Генріха IV від церкви, прокляв його і позбавив престолу.

Євпраксія деякий час жила в Італії, потім перебралася до своєї тітки до Угорщини, а згодом повернулася на Батьківщину. Померла в одному з київських монастирів у 1109 р.

Вражає сила характеру і духу Євпраксії, яка в період середньовіччя знайшла в собі мужність боротися проти приниження і знущань. Вона виступила проти найсильнішого правителя світу — німецького імператора — й перемогла його.

Княгиня Анна

Дружина Романа Мстиславовича, після загибелі якого залишилася з двома малолітніми синами — Данилом і Васильком.

У княгині Анни не було ні сили, ні досвіду, щоб знову воювати з галицькими боярами, хоч її державні права було визнано угорським королем Андрієм і польським князем Лишком.

Бояри прагнули за всяку ціну позбутися владної Анни. Побоюючися за життя малих дітей, вона добровільно залишила Галич і перебралася до вотчини чоловіка — Володимира-Волинського, а згодом утекла до Польщі. Так розпочалося багаторічне блукання малолітніх синів Романа та його дружини Анни по чужих світах.

У вигнанні княгиня вела мужню боротьбу за повернення дітям спадку князя Романа Мстиславовича, за відновлення Галицько-Волинського князівства.

В умовах вигнання Анна виховувала своїх синів мужніми патріотами, захисниками батьківської спадщини, за яку вони боролися довгі роки. Першим порадником у їхньому житті була мати — княгиня Анна.

Поруч із Данилом Галицьким, який був найвидатнішою постаттю Південно-Західної Русі, протягом перших 18 років життя була мати Анна, яка навчила хлопчика керувати державою й бути вірним справі свого батька, великого князя Романа Мстиславича, що доклав багато зусиль для об'єднання Галицької й Волинської земель. Разом з Данилом постійно був його брат Василько, на якого Данило міг покластися у найважливіших справах. Так їх виховала мати — допомагати один одному, жити у мирі і злагоді, бути опорою один одному. Цей заповіт матері вони виконували до кінця свого життя.

Основні поняття та терміни згідно з програмою

Анти — стародавні східнослов'янські племена, що мешкали на значній території від Дунаю до гирла Дону й Азовського моря.

Велике переселення слов'ян — переселення слов'янських племен у V–VII ст., внаслідок якого формувалися східні, західні та південні слов'янські союзи племен.

Верства — група населення.

Галицько-Волинська держава — держава на землях Південно-Західної Русі, спадкоємниця Київської Русі, яка проіснувала після занепаду Київської держави протягом ста років і була головним політичним центром України.

Держава — форма політичної організації суспільства, яка, спираючись на органи влади і закони, обов'язкові для всього населення, регулює життя суспільства, зберігає його цілісність, забезпечує розвиток, захищає від зовнішніх ворогів.

Закони — загальнообов'язкові правила, встановлені найвищим органом державної влади, що мають найвищу юридичну силу.

Золота Орда — держава монголо-татар, заснована на Нижній Волзі зі столицею Сарай.

Золотоординське ярмо — експлуатація руських земель монголо-татарськими завойовниками.

Іконостас — перегородка, що відокремлює вівтар — головне місце у храмі — від центральної частини — приміщення, де перебувають віряни.

Київська Русь — ранньофеодальна держава східних слов'ян.

Князь — у давніх слов'ян воєначальник племені або союзу племен, пізніше — глава держави.

Кріпацтво — феодальна залежність селян, прикріплення їх до землі.

Литовсько-Руська держава — Велике князівство Литовське, долучивши до свого складу українські та білоруські землі, запозичило у руських систему адміністративного устрою, судочинство, військову організацію, мову як державну. Тому князівство стали називати "Литовсько-Руською державою" і воно було об'єднанням майже самостійних князівств, пов'язаних між собою наявністю єдиного верховного князя та єдністю зовнішньополітичних інтересів.

Магдебурзьке право — право міст на самоврядування.

Монастир — спеціальне поселення, де мешкали ченці.

Монголо-татари — племена, що кочували вздовж річки Амур у Центральній Азії, об'єдналися під проводом Темучина, який прийняв титул Чингісхана, утворили могутню військово-феодальну державу і почали здійснювати завоювання у Північному Китаї, Середній Азії, Закавказзі. Пізніше завоювання Київської Русі здійснювалися на чолі з ханом Батиєм.

Роздробленість — поділ держави на дрібні феодальні володіння, послаблення влади єдиного правителя.

Русь — спочатку цим словом називали землі полян у Центральному Подніпров'ї, а згодом те політичне утворення, яке виникло на цій території і дістало назву Київська Русь.

"Руська правда" — збірник законів Київської Русі, розроблений за часів Ярослава Мудрого.

Склавини — стародавні західнослов'янські племена, що походили від венедів і населяли територію на північ від середнього і нижнього Дунаю.

Слов'яни — автохтонне (місцеве) населення Європи індоєвропейського походження.

Східнослов'янські племінні союзи — територіально визначені союзи племен, у яких з'явилися деякі відмінності в культурі й побуті, що поступово переросли у племінні князівства — додержавні об'єднання, які передували появі першої східнослов'янської держави.

Українська шляхта — привілейована частина українського суспільства: родова українська знать, пани, бояри-лицарі, ті, які виконували військові обов'язки.

Християнство — одна зі світових релігій, яка сповідує віру в єдиного бога.

Хронологічна таблиця

VIII–IX ст. — формування східнослов'янської держави — Київської Русі.

882–912 рр. — князювання Олега.

907, 911 роки — походи Олега на Константинополь та укладення договорів.

912–945 рр. — князювання Ігоря.

941, 944 роки — походи Ігоря на Візантію.

945 р. — повстання древлян. Загибель Ігоря.

945–964 рр. — регентство княгині Ольги.

964–972 рр. — князювання Святослава Ігоревича.

980–1015 рр. — князювання Володимира Святославовича.

988 р. — запровадження християнства на Русі.

1019–1054 рр. — князювання Ярослава Мудрого.

1036 р. — розгром Ярославом Мудрим печенігів під Києвом.

1037 р. — завершено будівництво Софійського собору в Києві.
1039 р. — утворення Київської митрополії.
1051 р. — заснування Києво-Печерської лаври.
1097 р. — зібрання князів у Любечі.
1113–1125 рр. — князювання Володимира Мономаха у Києві.
1113 р. — літописний звід Нестора „Повість минулих літ".
1125–1132 рр. — князювання Мстислава Володимировича.
1169 р. — зруйнування Києва володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським.
1185 р. — похід новгород-сіверського князя Ігоря Святославовича проти половців. Створення "Слова о полку Ігоревім".
1187 р. — вперше в Київському літописі згадується назва "Україна".
1199 р. — об'єднання волинським князем Романом Мстиславовичем Галицької і Волинської земель й утворення Галицько-Волинського князівства.
1223 р. — поразка руських дружин у битві з монголами на річці Калці.
1238 р. — розгром військом Данила Галицького хрестоносців під Дорогочином.
1240 р. — захоплення монголо-татарами Києва.
1241 р. — вторгнення монгольської армії на територію Галицько-Волинського князівства.
1245 р. — Ярославська битва.
1253 р. — коронація Данила Галицького в Дорогочині.
1256 р. — перша згадка про будівництво Львова.
1264 р. — смерть Данила Галицького.
1303 р. — утворення Галицької митрополії.
1349 р. — захоплення Галичини Польщею.
1362 р. — перемога литовського князя Ольгерда й українських військ у битві з татарами в урочищі Сині Води (Поділля).
1385 р. — укладення Кревської унії між Литвою та Польщею.
1387 р. — остаточне приєднання Галичини до Польського королівства.
1399 р. — поразка литовських військ у битві з татарами на р. Ворсклі.
1410 р. — Грюнвальдська битва.
1413 р. — Городельська унія між Литвою і Польщею.
1452 р. — остаточна ліквідація Волинського князівства.
1471 р. — остаточна ліквідація удільного Київського князівства у складі Литви.
1475 р. — Кримське ханство стало васалом Османської імперії.
1482 р. — перший великий напад татар на українські землі і зруйнування ними Києва.
1490–1492 рр. — повстання в Галичині проти шляхти під проводом Мухи.

Література

Аркас М. Історія України – Руси. — К., 1990.
Баран В. Історичні витоки українського народу. — К., 2005.
Бойко О. Історія України. — К., 1999.
Вівчарик М. Українці від етносу до нації. — К., 2004.
Гончарук П. Історія України: Курс лекцій з найдавніших часів до початку XX ст. — К., 2005.
Грушевський М. Історія України – Руси: 12 кн. — К., 1991–1998.
Довідник "Історія України". — К., 2008.
Енциклопедія українознавства: Загальна частина. — К., 1994.
Залізняк Н. Від склавинів до української нації. — 2-ге вид. — К., 2004.
Історія України в особах. IX–XVIII ст. — К., 1993.
Історія України. — Львів, 1996.
Історія України: Нове бачення. — К., 2000.
Історія України: Міфи, факти, коментарі. — К., 2007.
Котляр М. Данило Галицький. – К., 2002.
Котляр М., Кульчицький С. Шляхами віків. Довідник з історії України. — К., 1993.
Кульчицький С. Історія України. — К., 1998.
Ричка В. Княгиня Ольга. — К., 2004.
Терещенко Ю. Історія України від найдавніших часів до утвердження незалежної держави. — К., 2004 .
Толочко О., Толочко П. Київська Русь. — К., 1998.
Чайченко О. Українські арії: дослідження родоводу України. — К., 2003.
Хижняк І. Києво-Могилянська академія. — К., 1981.
Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. — 2-ге вид. — К., 2005.
Яковенко Н. Українська шляхта з кінця XIV ст. до середини XVII ст. — К., 1993.

Зміст

Вступ ... **3**
Загальна характеристика України ... 4
Середньовічна Україна ... 5
Походження слов'ян ... 6
Писемні відомості про слов'ян ... 7
Речові відомості про слов'ян ... 8
Анти ... 10
Зовнішній вигляд слов'ян ... 10
Побут, звичаї та вірування ... 11
Тема 1. Виникнення та розвиток Київської Русі ... **13**
Слов'яни під час Великого переселення народів ... **13**
Розселення племінних союзів східних слов'ян у VIII–IX ст. на території України ... 16
Сусіди східнослов'янських племен ... 17
Етнічні і державотворчі процеси в період утворення Київської Русі ... 18
Заснування Києва ... 22
Князь Кий ... 23
Київська держава за перших князів ... **25**
Походження назви Русь ... 25
Аскольд і Дір ... 28
Князювання Аскольда ... 29
Правління Олега ... 30
Князь Ігор ... 33
Походи проти Візантії ... 34
Київська Русь за князювання Ольги і Святослава ... **36**
Княгиня Ольга, її реформи ... 36
Висловлювання літописців, стародавніх авторів, видатних учених про княгиню Ольгу ... 37
Внутрішня політика ... 38
Зовнішня політика ... 39
Прихід Святослава до влади ... 40
Внутрішня політика ... 41
Зовнішня політика ... 42
Похід проти Хозарського каганату ... 42
Суспільний устрій Київської Русі в IX–X ст. ... **44**
Склад та заняття населення ... 44
Життя людей у селі ... 45
Міста і міське життя ... 46
Тема 2. Київська Русь наприкінці X — у першій половині XI ст. ... **49**
Володимир Великий ... **49**
Початок правління князя Володимира ... 50
Територіальне зростання Київської Русі ... 50
Запровадження християнства як державної релігії ... 51
Князь Володимир – будівничий храмів ... 53
Внутрішня політика Володимира ... 54
Зовнішня політика Володимира ... 56
Сини Володимира ... 57
Ярослав Мудрий ... **58**
Міжусобна боротьба синів Володимира Великого ... 59
Утвердження Ярослава у Києві ... 60
Внутрішня політика ... 60
Розбудова Києва ... 61
Зовнішня політика ... 61
"Руська правда" ... 62
Церковне та культурно-освітнє життя ... 64
Відносини з іншими державами ... 65
Соціально-економічний та політичний устрій Київської Русі ... **67**
Основні верстви населення ... 68
Феодальні відносини та землеволодіння ... 70
Залежність селян і повинності ... 72
Розвиток сільського господарства, ремесел, торгівлі ... 73
Міста ... 74
Гроші ... 74
Повсякденне життя різних верств населення ... 75
Культура Київської Русі ... **78**
Виникнення і розвиток української мови та писемності ... 78
Школи ... 81
Усна народна творчість ... 81
Архітектура ... 82
Мистецтво ... 83
Музична творчість ... 84
Символіка Київської держави ... 86

Тема 3. Київська Русь у другій половині XI– першій половині XIII ст. ... 89
Правління Ярославовичів ... 89
Боротьба між Ярославовичами за князівський престол ... 90
Любецький з'їзд князів ... 90
Володимир Мономах ... 92
Повстання у Києві ... 93
Посилення великокнязівської влади ... 93
Внутрішня політика Володимира Мономаха ... 94
"Статут" Володимира Мономаха ... 94
"Повчання дітям" Володимира Мономаха ... 95
Зовнішня політика ... 97
Правління Мстислава Володимировича ... 97
Поява удільних князівств ... 98
Політична роздробленість Київської Русі ... 99
Київське князівство середини XII – першої половини XIII ст. ... 103
Переяславське князівство середини XII – першої половини XIII ст. ... 105
Чернігово-Сіверське князівство середини XII – першої половини XIII ст. ... 106
"Слово о полку Ігоревім" – історичне джерело і літературна пам'ятка Київської Русі ... 107
Галицьке князівство ... 107
Піднесення Галицького князівства за Володимира та Ярослава Осмомисла ... 107
Волинське князівство ... 110
Культура князівств у другій половині XII – першій половині XIII ст. ... 112
Київська Русь в історії Європи ... 118
Тема 4. Галицько-Волинська держава ... 120
Утворення Галицько - Волинської держави за Романа Мстиславича ... 120
Боротьба синів Романа Мстиславича за відродження Галицько-Волинської держави ... 123
Боротьба проти монголо-татарських завойовників ... 125
Перший похід монголів на Русь ... 126
Вторгнення хана Батия на українські землі ... 127
Утворення Золотої Орди ... 129
Данило Галицький ... 130
Внутрішня політика князя ... 131
Зовнішня політика князя ... 132
Наступники Данила Романовича ... 133
Правління короля Юрія I ... 134
Останні галицько-волинські князі ... 135
Боротьба Польщі, Угорщини та Литви за землі Галицько-Волинської держави в 40–80-ті роки XIV ст. ... 136
Волинь за правління Любарта ... 137
Культура Галицько-Волинської держави ... 139
Особливості розвитку культури ... 139
Освіта ... 139
Літописання ... 140
Образотворче мистецтво ... 141
Архітектура ... 141
Історичне значення Галицько-Волинської держави в розвитку української державності ... 143
Тема 5. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та інших держав (друга половина XIV–XV ст.) ... 145
Поширення влади польського короля на Галичину ... 145
Поширення влади Великого князівства Литовського на інші українські землі ... 147
Суспільно-політичний устрій Великого князівства Литовського ... 148
Кревська унія ... 151
Політика Великого князя Литовського Вітовта щодо українських земель ... 153
Повстання Свидригайла ... 155
Відновлення та остаточна ліквідація Київського і Волинського удільних князівств ... 156
Закарпаття під владою Угорщини ... 157
Буковина у складі Молдовського князівства ... 159
Завоювання Московською державою Чернігово-Сіверських земель ... 160
Утворення Кримського ханату ... 162

Перехід кримських ханів у васальну залежність від Османської імперії ... 163
Початок татарських походів на українські землі та їх наслідки ... 164
Соціальна структура суспільства ... 166
Панівні верстви населення, їхнє повсякденне життя ... 166
Князь Костянтин Острозький ... 169
Становище духівництва та церковні відносини ... 169
Сільське господарство ... 170
Становище і повсякденне життя селянства ... 171
Зростання міст ... 175
Магдебурзьке право ... 176
Міське населення та його спосіб життя ... 178
Розвиток ремесел ... 178
Розвиток торгівлі ... 179
Культура України у другій половині XIV– в XV ст. ... 181
Особливості розвитку культури ... 181
Освіта ... 182
Юрій із Дрогобича ... 183
Початок українського книговидання ... 183
Літописання ... 184
Малярство та книжкова мініатюра ... 185
Архітектура ... 186
Становище православної церкви на землях Великого князівства Литовського та Польського королівства ... 186
Жінки княжої доби ... 189
Основні поняття та терміни згідно з програмою ... 192
Хронологічна таблиця ... 193
Література ... 195